

<http://dx.doi.org/10.18778/7969-047-3>

MARCIN WÓJCIK

**PRZEMIANY SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE
OSIEDLI WIEJSKICH**

WYDAWNICTWA
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

MARCIN WÓJCIK

PRZEMIANY SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE OSIEDLI WIEJSKICH

**Studium przypadku
Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

ŁÓDŹ 2013

Marcin Wójcik – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT
Wioletta Kamińska

EDYCJA TEKSTU, SKŁAD, ŁAMANIE I PROJEKT OKŁADKI
Karolina Dmochowska-Dudek

Na okładce wykorzystano fotografie autorstwa M. Kossowskiego

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Katedrę Geografii Regionalnej i Społecznej

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2013 jako projekt badawczy
Przemiany społeczno-przestrzenne wsi w Łódzkim Obszarze Metropolitarnym
nr NN 306140238

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06484.14.0.M

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-047-3
ISBN (ebook) 978-83-7969-272-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

1. WSTĘP	7
1.1. Problem badawczy.....	7
1.2. Przedmiot i cele pracy.....	11
2. WYBRANE DYLEMATY TERMINOLOGICZNE W GEOGRAFII WSI	15
2.1. Wieś i obszar wiejski – problemy terminologiczne	15
2.2. Polityka spójności terytorialnej kraju a kształtowanie przestrzeni wiejskiej.....	21
2.3. Urbanizacja a gentryfikacja wsi.....	30
3. OSADNICTWO WIEJSKIE W TRADYCYJNYCH I WSPÓŁCZESNYCH NURTACH BADAWCZYCH GEOGRAFII	37
3.1. Osadnictwo wiejskie jako przedmiot badań geografii	37
3.2. Osadnictwo wiejskie w tradycyjnych podejściach badawczych.....	43
3.3. Osadnictwo wiejskie we współczesnych podejściach badawczych.....	46
3.4. Koncepcja ekologii społecznej wsi – geneza i współczesny kontekst rozwoju społeczno-gospodarczego	48
4. TRADYCJE GEOGRAFICZNYCH BADAŃ WSI ORAZ OGÓLNE TENDENCJE PRZEKSZTAŁCEŃ STRUKTURY SPOŁECZNO- GOSPODARCZEJ W STREFIE PODMIEJSKIEJ ŁODZI	57
4.1. Badania osadnictwa wiejskiego w strefie podmiejskiej Łodzi	57
4.2. Potencjał demograficzny i polityka mieszkaniowa na obszarach wiejskich Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego	64
4.3. Funkcje społeczno-gospodarcze wsi jako wyraz rozwoju lokalnych rynków pracy	66
5. PRZEMIANY W PRZESTRZENI REZYDENCJALNEJ WSI PODMIEJSKIEJ	77
5.1. Dobór wsi do badań szczegółowych.....	77
5.2. Zróżnicowanie zagospodarowania działek siedliskowych – próba typologii.....	81
5.3. Charakterystyka krajobrazowo-fizjonomiczna głównych typów zagospodarowania działek siedliskowych.....	95
5.4. Nowe budownictwo w strukturze przestrzennej wsi	111

6. PRZEMIANY W PRZESTRZENI SPOŁECZNEJ WSI PODMIEJSKIEJ.....	123
6.1. Dobór i cechy społeczno-zawodowe respondentów	123
6.2. Specyfika współczesnej wsi w opinii mieszkańców	126
6.3. Motywy wyboru wsi jako miejsca zamieszkania.....	131
6.4. Identyfikacja terytorialna, waloryzacja środowiska wsi	133
7. WNIOSKI KOŃCOWE.....	141
LITERATURA	145
SPIS TABEL.....	159
SPIS RYCIN.....	159
SPIS FOTOGRAFII	161
ZAŁĄCZNIK	164

1. WSTĘP

1.1. Problem badawczy

Geograficzna identyfikacja i interpretacja przemian wsi w Polsce nie może obecnie pomijać wielu aspektów życia społecznego. W badaniach obszarów wiejskich największy nacisk kładzie się na płaszczyznę demograficzną, funkcjonalną, infrastrukturalną, zwłaszcza w zakresie zróżnicowań makroprzestrzennych. Aspekty społeczne i kulturowe w badaniach geograficznych redukowane są zazwyczaj do analizy struktury przestrzennej cech społeczno-zawodowych ludności (w układzie wojewódzkim, powiatowym lub gminnym), np. poziomu wykształcenia, bezrobocia, źródeł utrzymania itp., a także intensywności występowania (rozmieszczenia) określonych instytucji, np. kulturalnych, organizacji pozarządowych. Interesującym i słabo rozpoznanym przez geografów problemem badawczym są przemiany zbiorowości terytorialnych, zwłaszcza w ujęciu mikrostrukturalnym. Wieś polska wchodzi w wielu obszarach (regionach) w postprodukcyjny etap rozwoju i w coraz większym zakresie staje się przestrzenią konsumpcji, zwłaszcza dla mieszkańców metropolii. Celowym wydaje się zatem rozwijanie takich tematów badawczych, które od wielu lat z powodzeniem podejmuje społeczna geografia miast¹, tj. zachowania przestrzenne, konflikty społeczne, polityka rozwoju, relacje człowieka z otoczeniem (np. wyobrażenie środowiska), itp.

Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce w latach 1990. wywołała również falę zmian na polskiej wsi. Niezwykłość tych procesów polegała nie tylko na przemianach struktury gospodarczej (funkcjonalnej) wsi, ale również na zmianie społecznej. Społeczne przemiany wsi przejawiają się m.in. w różnicowaniu struktury zawodowej, dochodowej ludności, a także ludzkich potrzeb i stylów życia. Przemiany społeczno-kulturowe mają swoje konsekwencje przestrzenne. Coraz większe zróżnicowanie społeczne i gospodarcze wsi odzwierciedla się w największym stopniu w komplikacji fizjonomii (estetyki) osiedli, a w przypadku niektórych wsi (zwłaszcza podmiejskich) dochodzi do szybkiego rozwoju układu przestrzennego.

¹ Szeroko na ten temat pisze W. Maik (2012).

Podjęty temat, tj. przemiany społeczno-przestrzenne wsi, ma charakter wielowątkowy. Wbrew pozorom polska wieś jest bogatym środowiskiem społecznym, a jej cechą była i jest heterogeniczność kulturowa (por. Bukraba-Rylska 2008). Obecna wiejska „gentryfikacja” (uszlachetnianie, wzbogacanie wsi) jest procesem równie złożonym jak przemiany społeczno-przestrzenne w miastach. Spotkanie napływowych i zasiedziały grup społecznych ma nie tylko wymiar sąsiedztwa przestrzennego (utrwalonych i nowych części siedlisk), ale jest również zderzeniem kulturowym. W małych środowiskach społecznych, jakimi są wsie, zróżnicowanie społeczne jest szczególnie widoczne, a bliskość przestrzenna umożliwia wzajemną uważną obserwację oraz podjęcie wielu bezpośrednich interakcji społecznych.

Przestrzenia, w której szczególnie zachodzą takie zmiany są strefy bezpośredniego oddziaływania wielkich miast. Niezależnie od ich naukowego określenia (strefa podmiejska, obszary wiejskie aglomeracji, osiedla metropolitalne) charakterystyczną cechą jest duża dynamika procesów zmian społeczno-przestrzennych. Znajdujemy się w procesie przemian osadniczych, którego obserwacja na tym etapie rozwoju powinna odpowiedzieć na pytania odnoszące się do jego obecnych kierunków oraz projekcji ich dalszego przebiegu.

Istotą podejmowanego w tej pracy problemu jest identyfikacja zmian w układach społeczno-przestrzennych wsi. Interesującym wydają się zatem wyjaśnienie pogłębiającej się złożoności społecznej wsi w kontekście jej przestrzennej przemiany. W pracy tej skoncentrowano się przede wszystkim na lokalnym wymiarze zjawisk. Podjęto w ten sposób próbę przesunięcia perspektywy badawczej, tzn. obserwacja i interpretacja procesów przemian społeczno-przestrzennych wsi podmiejskich odbywa się nie z punktu widzenia miasta generującego ruch migracyjny lecz z perspektywy środowiska wsi. Oznacza to, że w mniejszym stopniu wykorzystano założenia teorii urbanizacji (rozwoju regionu miejskiego), natomiast w większym zakresie teorii podkreślające endogeniczne czynniki zmiany (społeczności/zbiorowości lokalnej, środowiska życia, małej struktury społecznej itp.). Badania zmian społeczno-przestrzennych wsi w takim ujęciu wymagają „zakorzenienia” interpretacji w podejściu ekologii grup społecznych (ekologii człowieka). W ujęciu tym badacze koncentrują się na identyfikacji relacji człowiek (społeczeństwo) – terytorium i w myśl klasycznych założeń celem jest określenie przystosowania ludzi do środowiska (otoczenia) przyrodniczego i społecznego oraz procesów zajmowania miejsc, konkurencji o przestrzeń, oraz stopnia separacji społeczno-przestrzennej grup ludzkich².

² Podejście ekologiczne w badaniach społecznych, jego istota i cele były i są często podejmowaną perspektywą w ujęciu teoretycznym i w pracach empirycznych

Istotą tak ujętego problemu jest określenie warunków, procesów i konsekwencji, które charakteryzują przemiany społeczne wsi i powiązane z nimi przemiany krajobrazu kulturowego w strefie ekspansji nowego osadnictwa rezydencjalnego (osiedla metropolitalne).

Najbardziej interesującym zagadnieniem jest współistnienie na tym samym obszarze grup ludzkich o odmiennym statusie społeczno-zawodowym, majątkowym oraz o różnych stylach życia i wyznawanych wartościach. Celowym wydaje się zatem poszukiwanie do badań takich środowisk wiejskich (habitatów), w których w ciągu ostatnich 20 lat zasiedziali mieszkańcy „przeszli” od zajęć rolniczych do innych działalności, a na obszar osiedla nastąpiła ‘inwazja’ nowych osadników. Zderzenie różnych stylów życia przy gwałtownie zmieniającym się stosunku społeczności lokalnej do ziemi i innych typowych dla życia wiejskiego wartości może stanowić ekscytujący problem badawczy geografii człowieka, w tym społecznej geografii wsi.

Niniejsza praca została wykonana przy finansowym wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (od 2012 r. w obrębie Narodowego Centrum Nauki) w ramach realizacji projektu naukowego pt. „Przemiany społeczno-przestrzenne wsi w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym”, realizowanego z lat 2010-2013 (NN 306140238).

Założenia i wyniki badań były w ciągu tego okresu referowane na kilkunastu konferencjach naukowych w kraju i za granicą, zarówno geograficznych, jak i socjologicznych, ekonomicznych oraz interdyscyplinarnych. Z uwagi, że w czasie realizacji projektu, autor podjął również wysiłek przygotowania i wydania pracy habilitacyjnej, wątki badań empirycznych nad zróżnicowaniem społeczno-przestrzennym osadnictwa wiejskiego oraz aspekty teoretyczno-metodologiczne badań wsi wzajemnie się przenikały. Zdecydowało to ostatecznie, że efekt projektu (wyniki badań) są osadzone w problematyce zmienności pola teoretyczno-metodologicznego badań wsi w geografii społeczno-ekonomicznej, co było również jednym z celów samego projektu.

Powstałe w ostatnich latach prace, głównie artykuły naukowe, w których przedstawiono wyniki badań oraz inne, zawierające rodzące się na ich podstawie (oraz w wyniku gromadzonej w tym czasie literatury) refleksje zostały tu na nowo rozpatrzone, przemyślane i uporządkowane. Opublikowane już wyniki badań zostały poszerzone o nowe elementy, które nie były

jeszcze opracowane, co ostatecznie pozwoliło na wyciągnięcie wniosków końcowych oraz weryfikację założeń projektu. Lista prac, których fragmenty wykorzystano, rozszerzono i przeformułowano obejmuje następujące pozycje:

1) Wójcik M., 2010, *Wieś metropolitalna – podstawowe pojęcia i koncepcje badawcze*, [w:] Liszewski S. (red.), *Obszary metropolitalne we współczesnym środowisku geograficznym*, tom 1, 58. Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Wydawnictwo Triada, Łódź, s. 229-238;

2) Wójcik M., 2011, *Koncepcje badań wsi w polskiej geografii osadnictwa*, [w:] Marciniak K., Sikora K., Sokołowski D., (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 133-145;

3) Wójcik M., 2011, *Zmiany funkcji gospodarczych w strefie podmiejskiej Łodzi na początku XXI wieku*, [w:] Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. (red.), *Regiony miejskie w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 115-132.

4) Wójcik M., 2012, *Společne konsekwence planowania terenów mieszkaniowych we wsiach podmiejskich. Przykład aglomeracji łódzkiej*, [w:] Kurowska K., Gwiazdzińska-Goraj M. (red.), *Planowanie rozwoju przestrzeni wiejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 29, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, s. 79-91.

5) Wójcik M., 2012, *Funkcje gospodarcze jako wyraz rozwoju lokalnych rynków pracy, Próba metodyczna na przykładzie obszarów wiejskich województwa łódzkiego*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Wiejskie rynki pracy – zasoby, aktywizacja, nowe struktury*, Studia KPZK PAN, 145, s. 256-277.

6) Wójcik M., 2012, *Neoliberalny urbanizm a przemiany społeczno-przestrzenne wsi w otoczeniu dużych miast. Wybrane zagadnienia badawcze*, [w:] Szmytkowska M., Sagan I. (red.), *Miasto w dobie neoliberalnego urbanizmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 50-60.

7) Wójcik M., 2013, *Territorial identity of countryside residents in the suburban areas of Łódź, Poland*, *Quaestiones Geographicae*, 32, 2, s. 69-79.

8) Wójcik M., 2013, *Obszary versus miejsca, czyli o przestrzennych formach interpretacji przemian polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 34, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (w druku).

9) Wójcik M., 2013, *Gentryfikacja wsi – „jak daleko od miasta?”*, *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Uniwersytet Łódzki (w druku).

10) Wójcik M., 2014, *Polityka spójności i jej lokalny wymiar. Studium przypadku wsi w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym*, Studia KPZK PAN (w druku).

1.2. Przedmiot i cele pracy

Przedmiotem zainteresowania w opracowaniu są przemiany społeczno-przestrzenne wsi w strefie bezpośredniego oddziaływania dużego miasta. Studium zmian opracowano na przykładzie wsi położonych w obrębie Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego.

Przedmiot badań umocowany jest w koncepcji przestrzeni społecznej, której pojęcie, jak pisali W. Maik i J. Stachowski (1995, s. 9) odnosi się do określonych zbiorowości terytorialnych (grup społecznych). Przestrzeń społeczna konkretyzuje się w postaci terytorium, co w istocie związane jest z funkcją jego użytkowania i kształtowania przez ludzi, a także w formie związków opartych na integracji i identyfikacji społeczeństwa z określonymi miejscami³.

W geografii społecznej istotą rozważań jest próba określenia wzajemnych relacji łączących to, co obiektywne, bo wywodzące się ze sposobów, w jaki człowiek dostosował przestrzeń do swych potrzeb (formy zagospodarowania jako efekty działań, w tym osadnictwo) oraz tego, co subiektywne, czyli określone w procesie waloryzacji przestrzeni i nadawania jej znaczeń.

Celem pracy jest z jednej strony ukazanie problematyki badań przekształceń przestrzeni wiejskiej na tle wielowątkowej dyskusji toczonej w środowisku naukowym nad pojęciem wsi i istotą przemian w tym specyficznym podsystemie osadnictwa, z drugiej zaś próba identyfikacji kierunkowych przekształceń społeczno-przestrzennych w specyficznym obszarze, jakim są strefy podmiejskie wielkich polskich miast (na przykładzie Obszaru Metropolitalnego Łodzi).

Intensywność przemian podmiejskich obserwowana od początku lat 1990., mająca podłoże przede wszystkim w przemianach gospodarczych samych miast i połączonych z nimi procesów kształtowania się grup społecznych o odpowiednio wysokim statusie materialnym, doprowadziła w efekcie do powstania niespotykanych do tej pory w Polsce w takim zakresie transformacji krajobrazu kulturowego wsi. Zróżnicowanie tego krajobrazu można interpretować jako efekt, i jednocześnie przejaw, narastających dysproporcji społecznych.

W pierwszej części pracy skoncentrowano się na problematyce teoretyczno-metodologicznej. Zasadniczym celem jest tu próba zarysowania różnych tradycji zastosowania terminów „wieś” i „obszar wiejski” oraz ich konotacji społeczno-kulturowych, zarówno w badaniach geograficznych, jak i dziedzin pokrewnych. Dyskusja nad kluczowymi dla pracy pojęciami wynika z przekonania, że naturalnym terminem, bo umocowanym w sferze

³ W. Maik i J. Stachowski (1995) uważają, że przestrzeń społeczna jest jednym z kilku preteoretycznych modeli pojęciowych geografii społecznej.

doświadczeń społecznych, jest „wieś”, co zasadniczo wpływa również na kształt współczesnych badań osadniczych, zwłaszcza w aspekcie kulturowym. Celem uczyniono również przedstawienie wizji i kierunków przekształceń wsi w aktualnej Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (2012). Istotnym argumentem dla próby krytycznej oceny rozumienia wizji rozwoju przestrzeni, zwłaszcza terminu „spójności przestrzennej”, jest daleko posunięty dualizm w podziale terenów wiejskich w skutek oceny oddziaływania urbanizacji. Próba podjętej tu dyskusji pozwala w konsekwencji lepiej osadzić zarówno koncepcję badań wsi, jak i odnieść się do czynników strukturalnych rozwoju, tkwiących przede wszystkim w obszarze polityczno-decyzyjnym najwyższych szczebli władzy. Na tym tle podjęto się również próby zarysowania podstawowych różnic i podobieństw pomiędzy pojęciem urbanizacji i gentryfikacji. Zasadniczym dążeniem autora jest interpretacji pojęcia „gentryfikacja” w kontekście współczesnych przemian polskiej wsi, ich różnych wymiarów i kierunków rozwoju (por. ryc. 1).

Istotnym elementem rozważań jest zarysowanie tła teoretyczno-metodologicznego dla badań nad przemianami osadniczymi, w tym społeczno-przestrzennymi, w strefach podmiejskich dużych miast. W syntetyczny sposób przedstawiono problem rozwoju tradycyjnych kierunków badań wsi w geografii osadnictwa, zwłaszcza morfologicznego i funkcjonalnego oraz źródła nowych, społecznych oraz kulturowych ujęć. Intencją autora było przedstawienie ideowych korzeni, kontekstów oraz współczesnej formy badań społeczno-ekologicznych oraz dokonano próby określenia specyfiki takich studiów w geografii. Zwrócenie szczególnej uwagi na nurt ekologiczny w badaniach społecznych miało za zadanie stworzyć koncepcyjną podbudowę dla badań empirycznych. Z celem tym wiązało się również wskazanie dotychczasowych głównych wątków badawczych w badaniach geograficzno-osadniczych strefy podmiejskiej Łodzi, co stanowi jednocześnie próbę określenia problemów, które nie znalazły jeszcze większego zainteresowania wśród badaczy, zwłaszcza w zakresie studiów mikro-skalowych. Podjęto tu również próbę zarysowania podstawowych tendencji przemian wsi podmiejskiej w oparciu o przeprowadzone już badania innych autorów, głównie w aspekcie studiów nad przemianami struktury demograficznej, mieszkaniowej i ekonomicznej oraz przedstawiono strukturę funkcjonalną obszarów wiejskich, którą zinterpretowano jako wyraz stanu (rozwoju) lokalnych rynków pracy (por. ryc. 1).

Celem badań empirycznych było określenie stopnia zróżnicowania zagospodarowania przestrzennego (ze szczególnym uwzględnieniem aspektu krajobrazowo-fizjonomicznego) oraz społecznego wybranych osiedli wiej-

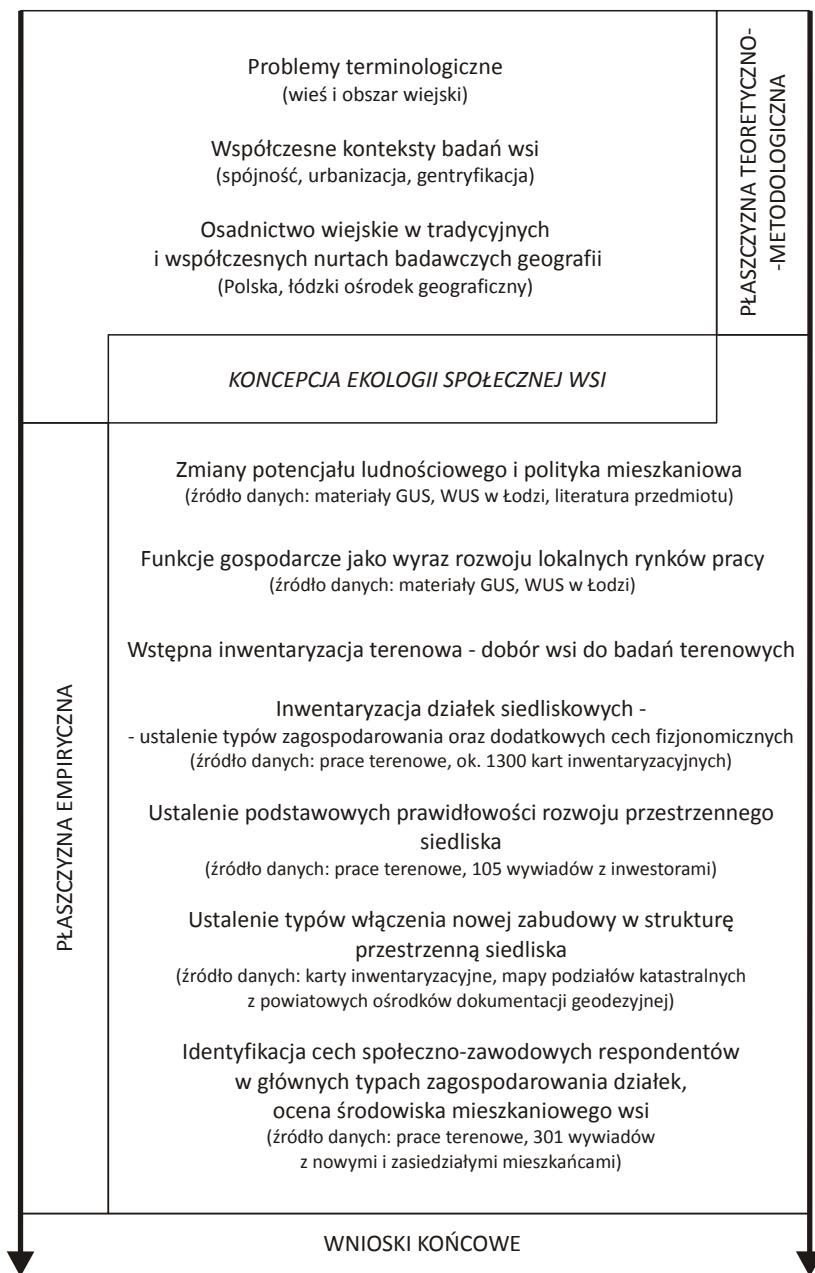
skich (por. ryc. 1)⁴. Szczególne znaczenie przywiązano do określenia kierunku przekształceń bazy materialnej (technicznej) osadnictwa oraz społeczności lokalnej w ich obopólnym związku (wymiar społeczno-przestrzenny). Celem w tym zakresie było określenie:

- form zagospodarowania przestrzennego działek siedliskowych oraz próba ich typologii w oparciu o cechy rozplanowania, fizjonomii oraz użytkowania obiektów;
- form zróżnicowania krajobrazowo-fizjonomicznego siedliska (według głównych wyróżnionych typów zagospodarowania przestrzennego) uwzględniających cechy decydujące o specyfice miejsc zamieszkania (habitatów) i ich zewnętrznym odbiorze (np. estetyka);
- podstawowych prawidłowości dotyczących przekształceń struktury przestrzennej siedlisk oraz sposobów włączenia nowego budownictwa mieszkaniowego w istniejące wcześniej układy osadnicze;
- cech społeczno-zawodowych mieszkańców zamieszkujących w głównych wyróżnionych formach zagospodarowania przestrzennego siedlisk;
- specyfiki współczesnej wsi w opinii nowych i zasiedziałych mieszkańców;
- motywów wybory wsi jako miejsca zamieszkania przez nowych mieszkańców;
- identyfikacji terytorialnej i walorów środowiska wsi przez nowych i zasiedziałych mieszkańców.

Celem badań jest zatem określenie stosunku ludzi do ich środowiska życia, wynikającego ze sposobów „zamieszkiwania”, czyli osuwania otoczenia jako aktu doświadczania na pograniczu świata ludzi i świata przyrody. Sfera „zamieszkiwania” łączy wszystkie sposoby życia wiejskiego, ale jednocześnie uzewnętrznia potrzeby decydujące o danych sposobie „bycia we wsi”, które materializują się w postaci określonych form krajobrazów kulturowych (regionalnych i lokalnych)⁵.

⁴ Szczegółowy opis postępowania badawczego, materiałów źródłowych i metodyki znajduje w poszczególnych rozdziałach pracy, prezentujących wyniki badań empirycznych.

⁵ Właściwości związane z przekształcaniem i dostosowaniem do własnych potrzeb i wyobrażeń fragmentu ziemi przypisane są do dwóch ważnych i nierozdzielalnych, jak twierdzi M. Heidegger (1977) czynności – „budowania” oraz „mieszkania”. W środowisku wsi budowanie było od zawsze procesem „wydzierania” pewnego obszaru spod władania przyrody i przekształcania go we władanie człowieka – miejsce jego życia (por. Wójcik 2012a).

Ryc. 1. Schemat postępowania badawczego
Źródło: opracowanie własne

2. WYBRANE DYLEMATY TERMINOLOGICZNE W GEOGRAFII WSI

2.1. Wieś i obszar wiejski – problemy terminologiczne

Wieś, podobnie jak każdy efekt pracy człowieka, warta jest pogłębionej refleksji, jako pochodna (artefakt) określonej kultury. Krajobraz kulturowy należy traktować jak książkę, bo w formach jakie mu nadano zapisane są ludzkie intencje, potrzeby, a przede wszystkim odzwierciedla on nagromadzone w czasie idee.

To jak coś nazwiemy ma konsekwencje dla sposobu interpretacji określonych zjawisk. Każde słowo, zwłaszcza odnoszące się do rzeczy (obiektów), budzi określone skojarzenia, a języki są swoistymi kodami kulturowymi, które tworzą systemy symboliczne, dostępne najpełniej dla członków danych wspólnot. Jak pisze P. Sztompka (2003, s. 289) myślenie ma charakter symboliczny i operuje wspólnymi dla danej zbiorowości oznaczeniami zjawisk, zdarzeń i doświadczeń. Doświadczanie przestrzeni jest jednym z wielu elementów, które pozwalają ludziom poznać i tworzyć rzeczywistość (Tuan 1987). Heterogeniczny charakter przestrzeni, jako pochodny zróżnicowania środowiska przyrodniczego i kulturowego, tworzy w konsekwencji rozmaite doświadczenia, a sama przestrzeń napęlnia się w ten sposób przedmiotami i miejscami, tworząc system kulturowo znaczący dla jednostek i grup ludzkich. Tłumaczenia odpowiednich słów na inne języki to tylko pewne przybliżenie znaczeń, zwłaszcza jeśli przekład dotyczy terminów nasyconych kontekstami, wyobrażeniami, a także wyzwalających silne stany emocjonalne. Z geograficznego punktu widzenia do takich pojęć należą np. ziemia, kraj, krajobraz, państwo, terytorium, a także konkretne regiony oraz niezliczone miejsca i obiekty (góry, morza, rzeki, itd.) o nazwach własnych, czyli oswojonych kulturowo w toku dziejów przez grupy ludzkie. Istotną kwestią w tym kontekście jest również zmiana znaczenia odpowiedniego słowa w czasie. Problem ten dotyczy głównie wpływu przekształceń społeczno-gospodarczych (cywilizacyjnych) na formę oraz treść określonych obiektów, zjawisk, itd. Do takich terminów z pewnością należy również „wieś”, której zakres pojęciowy przez wieki ewoluował.

Opisane wyżej konteksty znaczenia kulturowego języka można rozważyć w stosunku do możliwości użycia pojęcia „wieś” i „obszar wiejski”. W literaturze panuje pod tym względem duża dowolność. Oprócz dwóch podanych wyżej stosowane są również inne terminy, np. tereny wiejskie, regiony wiejskie, wiejskie peryferia.

M. Woods (2011, s. 1) w pracy dotyczącej koncepcji „wiejskości” pisał, że wiejska przestrzeń ma wiele funkcji, ale również i wiele znaczeń. Podejmując tę myśl, można wskazać, że pierwsze znaczenie można rozważać w kategoriach wykorzystania przestrzeni (użytkowania) oraz roli (funkcji) jaką wieś pełni w życiu społeczeństw na różnych poziomach organizacji systemów społeczno-ekonomicznych. Drugie znaczenie ma charakter symboliczny, bo odnosi się do specyficznych typów kultury oraz ich miejsca w kulturze narodowej oraz roli w budowie wspólnotowych identyfikacji (regionalnych, państwowych), bądź jako kontrapunkt względem „sił postępu” (miejskiego, globalnego)⁶.

Z tego punktu widzenia istotne jest stwierdzenie, czy pewne pojęcia określające przedmiot (wieś) konstruowane są niejako z zewnątrz i zostają narzucone w toku dyskursu (np. medialnego, akademickiego, prawnego, itd.). W języku polskim naturalnym pojęciem, bo osadzonym w mowie potocznej, jest „wieś”. Piszac (mówiąc) „wieś polska” mamy na myśli nie tylko określony kontekst przestrzenny (terytorialny), ale również pewien zespół wyobrażeń i związane z nimi obrazy (krajobrazy, środowiska), stereotypy, skojarzenia odnoszące się do „wiejskości” w najszerszym ujęciu, jaki możemy sobie uzmysłowić. Podobnie rzecz się ma z poziomem regionalnym i lokalnym, kiedy wieś przedstawiana jest w kontekście więzi terytorialnej i otrzymuje niepowtarzalny kod terytorialno-kulturowy, np. wieś małopolska, mazowiecka, pomorska, ale również łowicka, kurpiowska, podhalańska czy łemkowska. W tym kontekście pojęcie „obszaru wiejskiego” brzmi sztucznie, nasycone jest treściami technicznymi oraz należy traktować jako wytwór języka poszukującego nowych znaczeń dla form zredukowanych do pewnego wymiaru i używanych do konkretnych celów.

Przemyślenia te znajdują liczne potwierdzenia w literaturze, gdzie autorzy starają się dociec źródeł odmienności określonych pojęć. M. Woods (2011, s. 4-5) argumentuje, że użycie słów *country/countryside* ma w naukach społecznych inny kontekst niż sformułowanie *rural/rurality*. Drugie ujęcie jest bardziej preferowane w dyskusji akademickiej, ze względu na bardziej obiektywny i kulturowo neutralny charakter. Słowo „wieś” zarówno w języku polskim, jak i w języku angielskim (*country*) ma określony kontekst kulturowy. Mówiąc o wsi, najczęściej wyobrażamy sobie siedlisko, zamieszkującą w nich społeczność, charakterystyczne dla życia i pracy na

⁶ Porównaj prace autora: Wójcik 2009a, 2012a.

wsi obrazy (potoczne określenie). Koncepcja obszaru wiejskiego („rural”) ma głównie charakter analityczny, przyjęty określony model badań naukowych. Zaletą terminu „rural” jest podobne brzmienie w kilku europejskich językach (również np. francuski, włoski), podczas gdy termin „countryside” nie ma często właściwego odpowiednika.

Interesujące w tym kontekście jest łacińskie pochodzenie terminów „rural” i „country”. M. Woods (2011, s. 4, za Ayto 1990) podaje, że przymiotnik „rural” (wiejski) pochodzi od rzeczownika „rus”, który oznaczał otwarty obszar. „Country” natomiast pochodzi od przyimka „contra”, co oznaczało m.in. pozycję położenia obszaru wokół czegoś lub przed czymś. Obiektem względem, którego określano przestrzeń było najczęściej miasto.

Współczesne określenie „rural areas”, czyli obszary wiejskie, można zatem traktować jako pojęcie opisujące pewne cechy odnoszące się do specyfiki budowy przestrzeni (krajobrazu). Otwarty krajobraz uznaje się jako jedną z najważniejszych cech wyróżniających obszar wiejski (por. Bański 2002). Pojęcie „wsi” tradycyjnie wpisuje się natomiast w dychotomiczny podział przestrzeni na miasta i wsie. Rozróżnienie to zbudowano zatem na określeniu „countryside”, w którym zawarta jest relacja pomiędzy centrum (miasto) a otoczeniem⁷. „Countryside” to po prostu wiejska okolica, a okolica jest zazwyczaj określana względem (wokół) czegoś. Niedoskonałość dosłownego przekładu tego terminu polega również na tym, że ma on szersze znaczenie niż osadnicze pojmowanie „wsi” w Polsce. Dla takiego ujęcia w języku angielskim zarezerwowane jest słowo „village” (wieś jako osiedle, siedlisko). Termin „countryside” obejmuje również treść przyrodniczą („łono przyrody”), tak więc znów w przybliżeniu można byłoby tłumaczyć go jako krajobraz, a może nawet jako środowisko. W tym ostatnim znaczeniu „countryside” oznaczałoby tyle, co środowisko miasta, czyli jego naturalne i antropogeniczne otoczenie, będące („żyjące”) z nim w symbiozie. W okresie międzywojennym do takiego sposobu myślenia nawiązał geograf W. Winid (1937, s. 17-18) pisząc *„miasto i wieś są w naszej kulturze nieodzownymi składnikami krajobrazu geograficznego..., [...] lecz zawsze krajobraz geograficzny wsi pozostaje przyrodniczy, natomiast krajobraz geograficzny miasta – humanistyczny. [...] Mają one wyznaczoną sobie odrębną rolę w życiu gospodarczym i społecznym, całość tego życia, zwłaszcza gospodarczego, tworząc jedynie wspólnie”*.

Współcześnie jest to trudno zrozumieć, przede wszystkim z uwagi na dominację zurbanizowanych form zamieszkiwania, zwłaszcza w kontekście rozwoju obszarów metropolitalnych. W naszych, polskich warunkach,

⁷ M. Woods (2011, s. 4) zawarł tę myśl w następujący sposób *„The term ‘countryside’ originally emphasized the definition of the country relative to the town (the ‘side’ of the town)...”*.

związek ten jest jeszcze wyraźnie widoczny na obszarach peryferyjnych, gdzie małe miasta i ich rolnicze otoczenie („countryside”) stanowią pewne całości – mikroregiony społeczno-gospodarcze. W badaniach geograficznych myśl ta zawarta była w pracach P. Vidala de la Blache’a, gdzie stosowany termin „pays” oznaczał kraj, ale najczęściej w rozumieniu pewnego swojskiego (oswojonego) terenu – regionu, co było jednocześnie połączone z jego interpretacją w kategoriach wizualnych (krajobrazu – „paysage”). Pojęcie „pays” miało jednak wymiar ściśle wiejski, a „paysan” oznaczało raczej tubylca, autochtona (wieśniak czyli mieszkający na wsi). W wiejskości odbijał się związek człowieka i ziemi, natomiast w szeroko rozumianym prowincjonalizmie (w krajobrazie wiejskim) poszukiwano „ducha” (istoty) tożsamości narodowej czy regionalnej (por. Archer 1993, Plit 2005).

Różnice pomiędzy tymi pojęciami w geografii jest w dużej mierze wynikiem odmiennie zarysowanych programów badawczych w okresie polityki rozwoju dyscypliny przez specjalizację, w tym przypadku modeli studiów wiejskich powstałych w geografii rolnictwa i geografii osadnictwa (Wójcik 2012a). Geografia osadnictwa koncentrowała się na problemie przemiany siedliska i rozłogu, ich morfologii oraz funkcji (zwłaszcza roli funkcji wsi w organizacji systemów osadniczych).⁸ Geografia rolnictwa operowała pojęciem obszaru rolniczego, a później obszaru wiejskiego (w ramach koncepcji rozwoju wielofunkcyjnego). Obie tradycje ukształtowały się w ramach geograficznego funkcjonalizmu, który był w pewnym sensie pragmatycznym sposobem realizacji założeń badań powołanej po II wojnie światowej w Polsce geografii ekonomicznej i jej czterech głównych specjalizacji (geografii przemysłu, geografii rolnictwa, geografii transportu oraz geografii ludności i osadnictwa). Badania funkcjonalne wsi i sieci osadniczych były silnie związane z planowaniem przestrzennym i ekonomiką regionalną. Funkcja wsi traktowana była jako czynnik rozwoju lub czynnik wyjaśniający jej pozycję w całości (zespole, układzie, systemie). Funkcje wsi

⁸ W geografii osadnictwa kluczowym pojęciem jest „osiedle”. Tradycja badań osiedli jest jednym z najstarszych wątków w studiach geografii człowieka. Opis osiedli (położenie, forma, rola) był zawsze jednym z głównych zainteresowań w geograficznym rozważaniu o specyfice regionów, relacji człowiek – przyroda, rozmieszczeniu przestrzennym zjawisk. Tradycyjnie uważa się, że osiedle to każde zgrupowanie budynków i urządzeń im towarzyszących wraz z użytkownikami je mieszkańcami (por. Kiełczewska-Zaleska 1972, Liszewski, Maik 2000, Szymańska 2009). W geograficznych badaniach osiedli wyróżnia się trzy duże problemy badań, tj. krajobrazowo-fizjonomiczny (budowa wnętrza i zewnętrzna osiedla), funkcjonalny (wykorzystanie, rola, ranga osiedla), społeczno-kulturowy (użytkownicy, kreatorzy osiedla). Koncepcje badań osiedli wiejskich poruszono w części niniejszej pracy dotyczącej tradycyjnych i współczesnych nurtów badawczych w geografii osadnictwa wiejskiego.

interpretowano zatem jako specyficzny rodzaj relacji, które powstają w efekcie specjalizacji elementów wchodzących w skład całości. Dla geografii rolnictwa wieś była obszarem rolniczym, którego właściwości rozpatruje się z punktu widzenia możliwości produkcyjnych. Funkcjonalizm w geografii rolnictwa, a później geografii obszarów wiejskich, koncentrował się na cechach działalności gospodarczej, które ujmowano w funkcjonalnym związku (współwystępowania i współzmienności).

Specjalizacja w geografii ekonomicznej doprowadziła do redukcji wsi w badaniach do wybranych elementów, zależnych każdorazowo od odpowiedniej subdyscypliny (produkcja rolnicza, funkcje osiedli, itd.). Charakterystyka wsi i obszarów wiejskich w kategoriach pełnionych funkcji zacierała ich społeczno-kulturowe zróżnicowanie, wyjątkowość miejsca życia i pracy ludzi oraz indywidualność środowisk społecznych. Wieś przedstawiano najczęściej jako jednostkę, w której zachodzi przemiana funkcjonalna, ale bez kontekstu historyczno-kulturowego i poza pewną tożsamością regionalną i lokalną. Człowiek zredukowany został do roli (funkcji) producenta, „nosiciela funkcji”, racjonalnego bytu, którego ruch w przestrzeni regulowany jest bodźcem pracy i odpoczynku.

O ile w przypadku geografii przyczyną redukcji „wsi” był branżowy podział dyscypliny oraz bezkompromisowego przyjęcia (narzucenia) metodologii pozytywistycznej, to w przypadku nauk społecznych, zwłaszcza socjologii, reorientacja była uzasadniana z punktu widzenia teorii oraz rozwoju myśli badań społecznych. Przemyslenia dotyczące różnic pomiędzy pojęciem „wsi” i „obszaru wiejskiego” są w dużym zakresie przedmiotem zainteresowania współczesnej socjologii. K. Górlach (2004) odmiennność obu pojęć przedstawia w kontekście przemiany teoretycznej. Klasyczna koncepcja badań wsi w socjologii, wywodząca się m.in. z prac F. Tönnisa, M. Webera, interpretowała ją jako spójny układ społeczno-zawodowy i przestrzenny. Włączanie tradycyjnych (rolniczych) społeczności wiejskich w obręb społeczeństwa masowego doprowadziło do rozkładu tej spójności i jej znacznego zróżnicowania kulturowego, społeczno-zawodowego, a co za tym idzie również i przestrzennego. K. Górlach (2004, s. 16), twierdzi, że pojęcie „obszar wiejski” narzuca inny obraz rzeczywistości społecznej. W odróżnieniu od wsi, w przypadku badań obszaru wiejskiego badacze przestają posługiwać się pojęciem całości. Obszar jest przestrzenią wyodrębnioną ze względu na pewną szczególną cechę. Dochodzi w ten sposób do swoistej redukcji całości do wybranych elementów, zaniku systemowego spojrzenia na rzeczywistość społeczną.

W innym kontekście problem ten widzi B. Fedyszak-Radziejowska (2013), która źródeł odejścia od koncepcji „wsi” upatruje w próbach narzucenia z zewnątrz nowej formy identyfikacji, która wyprzedza istniejący stan rzeczy (sądów). „Wieś” zdaniem autorki opiera się na identyfikacji wspólno-

towej i łączy się z pojęciem tożsamości rozumianej jako istota, esencja danej kultury (Fedyszak-Radziejowska 2013, s. 98, za Koseła 2003). Identyfikacja wiejska jako przywiązanie do „obszarów wiejskich” brzmi sztucznie i nie oddaje sensu (wartości) wsi jako kategorii wynikającej z „doświadczenia” jej przez mieszkańców (Fedyszak-Radziejowska 2013, s. 98).

W tym kontekście można pokusić się o wniosek, że zastosowanie pojęcia „obszar wiejski” jest wynikiem nie tylko redukcjonizmu wsi do wybranych elementów, przedstawianych zazwyczaj w formalny sposób w ramach możliwości stwarzanych przez sprawozdawczość statystyczną. Koncepcja „obszaru wiejskiego” zrodziła się jako próba budowy nowej identyfikacji mieszkańców wsi, która opiera się na celach wspólnej polityki państw wchodzących w skład Unii Europejskiej. Inaczej mówiąc w ramach takiej koncepcji poszukuje się form spójności symbolicznej wsi w oparciu nie o odrębności kulturowe (tożsamość kulturowa zostaje osłabiona, bo dzieli), ale wizję pewnych zmian, gdzie cele podporządkowane są określonym politykom wspólnotowym, np. spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej. Obszary wiejskie wyodrębniane (identyfikowane) i przedstawiane są w oparciu o cechy strukturalne, w sposób zobiektywizowany (sformalizowany) i dopasowany do wymogów pomiaru, nowoczesnie nazywanym dziś „monitoringiem/obserwatorium terytorium”. Obszary wiejskie (europejskie) są próbą zastąpienia pojęcia „wsi”, a to, jak przedstawiono powyżej, nie tylko brzmi w narodowych językach odmiennie, ale niesie odmienne znaczenia kulturowe (tożsamościowe). Poszukiwanie pojęć, które w sensie kulturowym stanowiłyby nowe ramy wspólnotowej identyfikacji, nie jest zjawiskiem rzadkim. N. Davies (1998, s. 31), w swym monumentalnym dziele dotyczącym cywilizacji europejskiej, pisze, że samo pojęcie Europy zrodziło się w sytuacji zaniku podstaw wspólnej chrześcijańskiej identyfikacji. Pojęcie Europy, choć znane w przeszłości jako trzecia część „starego świata”, zastąpiło termin „świata chrześcijańskiego”, jako efekt potrzeby wprowadzenia określenia o bardziej neutralnych konotacjach. Epoka oświecenia pojęcie to rozpowszechniła nadając mu nowe znaczenia – wspólnoty państw, których zdobyczą w procesie postępu są nowe interpretacje humanizmu, odnoszące się do zasad prawa publicznego (laicyzacja).

Idąc tropem wyznaczonym przez B. Fedyszak-Radziejowską (2013) można zauważyć, że przejście od pojęcia „wieś” do pojęcia „obszary wiejskie” jest nie tylko przejawem redukcjonizmu, ale ma również wymiar ideologiczny, związany przede wszystkim z oddziaływaniem koncepcji modernizacji społecznej lub szerzej idei postępu. Era industrialna podkreśliła nie tylko dychotomię miasto – wieś na bazie różnicowania funkcjonalnego (industrializm vs. agraryzm), ale narzuciła temu podziałowi wymiar aksjologiczny, tzn. miasto zostało utożsamione z postęphem, wieś zaś

przestrzenią (obszarem), na który postęp ten ma oddziaływać. Emanacją ideologii postępu w tym przypadku była koncepcja urbanizacji wsi.

Pojęcia „wsi” i „obszarów wiejskich” są powszechnie stosowane w badaniach wielu dyscyplin nauk społecznych. Należy jednak zastanowić się nad kontekstem ich użycia i próbować ograniczać ich wymienne używanie. Pojęcia te bowiem są równouprawnione ale niejednoznaczne. Wobec zarysowanych źródeł i kontekstów ich użycia powinno się podchodzić do ich każdorazowego zastosowania z większą refleksją. Współczesne przekształcenia wsi i brak jej semantycznej jednoznaczności wplecione są i dziś w ideologię rozwoju. Nie wchodząc w dyskusję nad bilansem zysku i strat (bo jeśli są zyski, to przecież muszą być jakieś straty) w ramach europejskiej polityki rozwoju problem zmienności wsi należy widzieć w szerszym kontekście kulturowym i historycznym, który staje się bardziej wyraźny gdy przejdziemy z poziomu „obszaru wiejskiego” do poziomu „wsi”. Zmiana skali to nie tylko problem większej liczby i dokładności kształtu elementów, ale przede wszystkim specyfiki regionalnych i lokalnych odmienności, bo to one przez wieki decydowały o dialektyce sił tworzących europejską jedność, a zarazem różnorodność, a wieś była i jest ważnym elementem tej tożsamości.

Pojęcie „wsi” mieści się w zakresie rozumienia przestrzeni heterotelicznej (por. Lisowski 2003, s. 43). Interpretacja wsi jako „miejsca” wiąże się zatem z odniesieniem do sposobów identyfikacji podmiotu (człowieka, społeczności) z elementami jego środowiska. Istotne znaczenie ma wówczas badanie tożsamości terytorialnej – ważnej składowej natury człowieka jako istoty społeczno-kulturowej.

2.2. Polityka spójności terytorialnej kraju a kształtowanie przestrzeni wiejskiej

Słowo „spójność” jest współcześnie odmieniane przed wszystkie przypadki, używane w różnych kontekstach i znaczeniach. Niesamowita kariera pojęcia „spójność” niewątpliwie wiąże się założeniami i celami europejskiej polityki regionalnej (por. Markowski, Turała 2012). Częstotliwość, z jaką obecnie odwołujemy się do terminu „spójności” sprawia, że określenie to stało się nie tylko elementem retoryki instytucji odpowiedzialnych za planowanie rozwoju w przestrzeni europejskiej, ale nabrało przede wszystkim znaczenia ideologicznego. Spójność urosła do rangi paradygmatu rozwoju, inaczej mówiąc modelu przemian, który sam potrzebuje osobnej polityki (polityki spójności), która ma zagwarantować „właściwy” kierunek zmian i osiągnięcie odpowiednich celów.

Nowe podejście do polityki regionalnej polega m.in. na promowaniu spójności terytorialnej jako równoważnej innym typom spójności, tj. spo-

łecznej i ekonomicznej. Przestrzenny (terytorialny) aspekt rozwoju zdobył w ostatnich 20 latach licznych zwolenników, co jednocześnie nie oznaczało odejścia od ujęć sektorowych. Rozwój Unii Europejskiej, poszerzanie jej o kraje zróżnicowane regionalnie oraz o różnym stopniu rozwoju społeczno-ekonomicznego uświadomiło z całą mocą decydentom słuszność zwrócenia uwagi na problem spójności terytorialnej obszaru liczącego w chwili obecnej 28 państw. Jak piszą autorzy *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (KPZK) (2012, s. 32) terytorialny wymiar rozwoju nabrał szczególnej mocy po zapisach Traktatu z Lizbony, zwłaszcza w zakresie tzw. *place-based policy*, co w istocie odnosi się do patrzenia na problemy społeczne i ekonomiczne przez przestrzeń.

Istotnym problemem badawczym i aplikacyjnym z punktu widzenia gospodarowania przestrzenią jest polityka spójności terytorialnej. Rozważania te mogą odnosić się zarówno do określonych układów terytorialnych, jak i odpowiednich skal analizy. KPZK 2030 (2012, s. 32) podkreśla rolę tzw. geografii funkcjonalnej, czyli rozpatrywania zróżnicowania przestrzeni z punktu widzenia dominacji określonych działalności i ich związku z poziomem rozwoju terytorialnego. **Przemyslenia tego typu prowadzą do podniesienia dwóch ważnych kwestii, tj. zastanowienia się nad wymiarami „spójności” oraz wpływu skali na sposób jej postrzegania.**

Pojęcie „spójności” nie jest nowe, a w tradycji badań geograficznych i innych nauk zajmujących się aspektami przestrzenno-regionalnymi było wykorzystywane do licznych analiz. Warto przypomnieć, że wewnętrzna spójność była jednym z warunków określania specyfiki regionów w różnych wymiarach – ekonomicznym, społecznym, jak również politycznym i kulturowym (por. np. Sagan 2001; Wilczyński 2003; Wójcik 2011). Polityka spójności, choć w odmiennym kontekście politycznym, urastała do rangi ideologii państwa narodowego, które musiało być wewnętrznie spójnie, zwłaszcza pod względem narodowościowym, aby mogło z powodzeniem rywalizować z innymi krajami. W znacznej mierze pojęcie spójności wyrsało z organicystycznych koncepcji rozwoju społecznego, gdzie poszczególne elementy struktur terytorialnych porównywano do organów pracujących na rzecz całości, czyli organizmu. W metodologii funkcjonalistycznej ten sposób myślenia został z powodzeniem zaadaptowany, z tym że, jak pisze socjolog J. Szacki (1983, s. 698), funkcjonalizm był swego rodzaju ewolucjonizmem bez idei ewolucji – odrzucał ewolucjonistyczną fascynację problematyką genezy i rozwoju społecznego, ale zachowywał stworzoną przez ewolucjonistów wizję społeczeństwa, jako *sui generis* organizmu. Atrakcyjność wzorca funkcjonalnego w naukach społecznych wynikała z przyjęcia relatywnie prostego modelu badań społeczeństwa (system składający się z wielu warunkujących się podsystemów). Funkcjonalny strukturalizm zwracał uwagę przede wszystkim na współpracę elementów

(harmonię). Przedmiotem zainteresowania były uwarunkowania funkcjonalne (systemowe), które muszą być spełnione, aby równowaga w systemie społecznym mogła być zachowana (Turowski 2000, s. 55). Strukturę społeczną budują zatem nie tylko elementy, ale również relacje, które utrzymują system w równowadze, spójności oraz eliminują wewnętrzne konflikty i dysharmonię. W naukach geograficznych często przytacza się paradoks A. Humboldta (poł. XIX w.), twórcy jednego z najważniejszych wówczas systemów wyjaśniania zróżnicowania ziemskiej przestrzeni, który stawiał tezę, że każda całość jest tym bardziej spójna im bardziej rozbieżne są funkcje części wchodzących w jej skład (por. Wilczyński 2003, s. 29).

Rozważania dotyczące spójności, integracji, zwartości są bardzo rozbudowane, zwłaszcza od kiedy teoria systemów stała się oparciem dla naturalizmu w naukach społecznych. W. Maik (1992b) zauważył, że specyfika polskich badań geograficzno-osadniczych (lub szerzej geograficzno-ekonomicznych), co niewątpliwie było chyba też cechą krajów o gospodarce centralnie planowanej, polegała na dominacji funkcjonalistycznych modeli pojęciowych oraz cechowała się ewolucjonizmem zbudowanych na nich programów badawczych, np. sieci osadniczej, urbanizacji, struktury wewnętrznej miast, użytkowania ziemi, typologii rolnictwa, regionalizacji ekonomicznej. Niewątpliwie wiązało się to z silną pozycją studiów miejskich i sformułowaniem podstaw koncepcji funkcji wyspecjalizowanych, systemów osadniczych, a także regionów węzłowych (por. np. Dziewoński 1990; Maik 1988). Systemowa spójność w znaczeniu funkcjonalnej integracji osadnictwa na różnych jego poziomach była i jest obecnie jednym z głównych elementów badań geograficzno-ekonomicznych i dziedzin pokrewnych.

Współczesne rozważania nad „spójnością” są wielowymiarowe. W kontekście spójności przeplatają się badania ekonomiczne i społeczne. Orientacja na przestrzeń wielu dziedzin badań i tradycyjne zainteresowanie geografii przestrzenną analizą zjawisk sprawia, że problem ten jest podejmowany niezwykle często. W większości prac dominuje dość duży formalizm wynikający z braku podstaw teoretycznych (także filozoficznych), zwłaszcza w odniesieniu do związku spójności oraz rozwoju i postępu społecznego, choć w tym zakresie wydano w ostatnich latach wiele interesujących prac (por. np. Chojnicki 2010; Krasnodębski 2009; Sztompka 2005).

Aksjologiczne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego, jak pisze Chojnicki (2010), zmuszają do zastanowienia się na stanem zagospodarowania świata w odniesieniu do społecznej sprawiedliwości. Problem rozwoju i jego moralny wymiar, zwłaszcza w kontekście terytorialnych nierówności, jest od lat 1970. ważnym aspektem debaty nauki, głównie orientacji radykalnych (por. np. Harvey 2005). Rozwój koncepcji przestrzeni społecznej warunkowany jest wieloma czynnikami. W warunkach polskich rozwój modeli dialektycznych i personalistycznych (humanistycznych) od początku

lat 1980. był odpowiedzią na formułowanie nowych problemów badawczych, dla których modele funkcjonalistyczne nie dawały satysfakcjonujących rozwiązań. Problemy te odnosiły się bowiem do wzrostu świadomości w procesie kształtowania przestrzeni (Maik 1992b). Orientacja na społeczeństwo w nauce wynikała ze sprzeciwu wobec centralizmu społeczno-gospodarczego. T. Zarycki (2000) podkreśla rozczarowanie formalnymi metodami badań uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego, a do tego dodaje również malejącą rolę czynników materialnych w rozwoju. Badania uwarunkowań społecznych i kulturowych przemian świata są trwałym elementem dyskursu dotyczącego kategorii rozwoju, również ekonomicznego (Harrison, Huntington 2000). Między innymi z tej przyczyny wśród przedstawicieli nauk społecznych tak duże zainteresowanie kapitałem społecznym, kulturowym, skądinąd pojęciem o genezie ekonomicznej (*kapitał*).

Zainteresowanie przestrzenią społeczną zmusza zatem do rozważań o charakterze aksjologicznym. T. Zarycki (2000) dyskusję nad przestrzenią społeczną formułuje w postaci dylematów (kontrowersji) o charakterze wartościującym m.in. racjonalność vs. kultura, historia vs. teraźniejszość. Jeden z tych dylematów dotyczy sporu między zwolennikami jednorodności i różnorodności jako przyczyny rozwoju społeczno-gospodarczego. Autor słusznie argumentuje, że zwolennicy spójności przestrzeni traktują jej brak jako zagrożenie dla istnienia jednostki terytorialnej. Spór ten w literaturze często opisywany jest jako opozycja paradygmatów rozwoju regionalnego w postaci „równoważenie” vs. „polaryzacja” (por. również Bański 2007; Gorzelak 2001). Jednak o wiele istotniejszą kwestią jest pytanie, podejmowane już wcześniej w tym opracowaniu, czy spójność wynika z homogenizacji przestrzeni czy raczej z tego, że mamy do czynienia z różnymi elementami struktury, między którymi istnieją ukształtowane związki (Zarycki 2000, s. 17).

Rozważania tego typu prowadzą do zastanowienia nad wymiarami spójności przestrzennej, albo ściślej jej interpretacją w kontekście określonej koncepcji przestrzeni (por. np. Jałowiecki 2010; Lisowski 2003). Istotne dla takiej dyskusji jest powiązanie wielowymiarowości spójności przestrzennej z różnymi podejściami do zagadnienia skali. Problem wymiarów spójności można rozpatrywać w różnych kontekstach. Znaczący problematyki rozwoju regionalnego, zwłaszcza przeciwnicy koncepcji równoważenia, a właściwie kontestatorzy wspierania obszarów słabiej rozwiniętych, negują założenia polityki spójności opierające się na dotowaniu regionów (obszarów) słabiej rozwiniętych. G. Gorzelak (2007, s. 28) twierdzi, że problem kształtowania polityki spójności wynika w znacznej mierze z jej interpretacji. Autor uzasadnia, że nie można utożsamiać spójności z konwergencją. Spójność należy bowiem rozumieć w kategoriach funkcjonalnych. W odniesieniu do regio-

nów oraz przestrzeni spójność powinno się rozumieć jako eliminowanie barier i ograniczeń wynikających z zagospodarowania przestrzennego ograniczających możliwości uzyskiwania spójności gospodarczej i społecznej⁹ (Gorzela 2007, s. 30).

Wątpliwości związane z rozumieniem pojęcia „spójność przestrzenna” dają asumpt do głębszej refleksji nad jego interpretacją. Uważam, że „spójność” można rozpatrywać przynajmniej w czterech wymiarach. Uzasadnienie to wyprowadzono po części z analogii do płaszczyzn funkcjonowania regionu zaproponowanych w obrębie „nowej” geografii regionalnej (por. Wilczyński 2003, Wójcik 2011), choć podobne podejście reprezentowane jest przez zwolenników społecznego podejścia do funkcji miejskich (por. Suliborski 2010). Taki sposób ujęcia problemów badawczych odpowiada koncepcji przedmiotowej regionu, w której jest on traktowany jako realny obiekt społeczny lub składnik rzeczywistości społecznej w postaci określonej całości wyodrębnionej przestrzennie (Chojnicki 1999, s. 328). Z tego punktu widzenia można wyróżnić przynajmniej cztery wymiary lub sposoby określania spójności, tj.:

- **wymiar morfologiczny** – odnosi się do budowy (składu) struktury. W tym znaczeniu spójność oznacza istnienie pewnej jednolitości (podobnie jak w przypadku regionu jednolitego) we współwystępowaniu cech określających stan zagospodarowania (podstawa materialna) lub wyposażenia w zasoby (np. różne formy kapitałów). Spójność odznacza się wyrównanym stanem, zbieżnością (konwergencją) lub inaczej homogenicznością w sensie genetycznym i strukturalnym;

- **wymiar funkcjonalny** – odnosi się do relacji między elementami struktury. W tym znaczeniu spójność interpretowana jest w kategoriach występowania funkcjonalnych związków między częściami struktury (podobnie jak w regionie węzłowym), co wynika z różnorodności działalności ekonomicznej lub/i zagospodarowania przestrzeni. Spójność jest efektem natężenia przepływów ogniskujących się w określonym rdzeniu, który jest centrum ciężarów dla pewnego obszaru. Tak rozumiana spójność może być rozpatrywana na różnych poziomach organizacji systemów terytorialnych zależnie od charakteru funkcji elementów (funkcja ma charakter relatywny);

⁹ W podobny sposób problem ten widzi M. Smętkowski (2013, s. 42) pisząc „Od czasu przyjęcia traktatu lizbońskiego w grudniu 2007 r. wśród celów Unii Europejskich obok tradycyjnych zagadnień spójności społecznej i gospodarczej pojawiła się również spójność terytorialna. Należy jednocześnie podkreślić, że jej definicja nastrocza wielu problemów, czego wyrazem jest spór o to, czy rozumieć ją w ujęciu tradycyjnym – zmniejszenia dysproporcji w poziomach rozwoju różnych regionów oraz ograniczenia zacofania regionów najmniej uprzywilejowanych, czy też funkcjonalnym, zakładającym dyfuzję procesów rozwoju i rozwój powiązań między różnymi układami terytorialnymi, prowadzące do ich wzajemnej współzależności”.

- **wymiar społeczny** – odnosi się do form komunikacji międzyludzkiej. W tym znaczeniu spójność jest pewną umową społeczną określającą cele rozwoju i zgodę w zasadniczych kwestiach dotyczących wizji działań na rzecz wzmacniania warunków życia oraz poczucia przynależności do wspólnoty terytorialnej, a jednocześnie odrębności wobec innych ugrupowań terytorialnych tego samego typu;

- **wymiar kulturowy** – odnosi się do znaczeń symbolicznych. W tym ujęciu spójność opiera się na poczuciu przynależności do określonych przestrzeni, świadomości istnienia pewnych mitycznych miejsc i zdarzeń, które są źródłem i warunkiem trwania wspólnot. Spójność tworzy się w skomplikowanym dyskursie odnoszącym się do sfery wyobraźniowej (mentalnej).

Istotne znaczenie dla spojrzenia na charakter spójności przestrzennej ma skala badań lub analiz eksperckich. Większość badań nad różnymi aspektami spójności przestrzennej prowadzona jest w skali makro, gdzie znawcy problemu opierają się na danych zagregowanych do dużych jednostek – państw, regionów (podregionów). Szeroki wybór problemów w tym zakresie prezentuje ESPON – Europejska Sieć Obserwacyjna Rozwoju Terytorialnego i Spójności Terytorialnej (por. np. Olechnicka, Wojnar 2013). Zagadnienie spójności terytorialnej (lub integracji) poruszane jest często w opracowaniach dotyczących związków w obszarach metropolitalnych (por. np. Bartosiewicz i in. 2012; Jewtuchowicz, Wójcik 2010) lub obszarów metropolitalnych z regionalnym zapleczem (por. np. Smętkowski 2005). Mniejszą uwagę zwraca się na spójność w układach mikrostrukturalnych, gdzie nacisk kładzie się na społeczne i kulturowe uwarunkowania integracji – problemy tożsamości, przywiązania do miejsca, percepcji, wiedzy nieformalnej, sferę krajobrazu kulturowego, itd. Dorobek w tym zakresie ma głównie socjologia i antropologia kulturowa (por. np. Kotus 2007; Starosta 1995; Wieruszewska 2012), choć wiele prac powstało również w kręgu historyków (np. Stolarski 1998) i społecznie zorientowanych geografów (por. np. Rembowska 2006, Wójcik 2010a). Warto zatem w tym kontekście zastanowić się na lokalnym wymiarze spójności przestrzennej (terytorialnej), zwłaszcza nad wpływem sposobu interpretacji oraz skali badań. Wyniki prowadzonych studiów nad integracją układów społeczno-osadniczych w obrębie obszarów metropolitalnych (por. Suliborski, Przygodzki 2010) wskazują, że różne procesy społeczne i gospodarcze (zarówno związane z transformacją, jak i globalizacją) prowadzą do przekształcania się obszarów metropolitalnych zarówno w kierunku większej spójności (integracji), jak i narastania dywersyfikacji (dezintegracji). Tożsamość lokalna mieszkańców, mechanizmy jej konstrukcji i destrukcji, stanowi ważny czynnik budowy podmiotowości lokalnych społeczności, ale może się również przyczyniać do kreowania konfliktów społecznych w związku z możliwością werbalizacji interesów różnych grup społecznych i terytorialnych. Ważnym

problemem jest zatem wpływ podziałów w przestrzeni lokalnej, jej rewitalizacji lub degradacji oraz np. inwestycji na konflikty przestrzenne, separację przestrzenną społeczności, kreowanie świadomości mieszkańców poszczególnych obszarów, co może prowadzić do integracji lub dezintegracji społeczno-przestrzennej obszaru metropolitalnego, powstania nowych i rozpadu istniejących społeczności lokalnych oraz związków gospodarczych (por. Jewtuchowicz, Wójcik 2010; Suliborski, Przygodzki 2010).

Obszary wiejskie w koncepcjach zagospodarowania przestrzennego i strategiach rozwoju (krajowa, regionalna) są postrzegane jako przestrzeń zróżnicowana. Zróżnicowanie to przedstawiane jest przede wszystkim w kategoriach funkcjonalnych i poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego. Plany rozwoju zakładają, że mieszkańcy wsi, podobnie jak osoby zamieszkujące tereny zurbanizowane, powinny mieć możliwość uczestnictwa w procesach rozwojowych oraz dostęp do usług publicznych. W przypadku obszarów wiejskich ich spójność terytorialna oraz spójność funkcjonalna z miastami powinna zdaniem autorów koncepcji przemian wynikać ze zmian struktury funkcjonalnej, głównie związanych z rozwojem wielofunkcyjnym (*Koncepcja...* 2012, s. 45; *Strategia...* 2011, s. 7).

Typologia obszarów funkcjonalnych jest m.in. skutkiem oddziaływania zintegrowanego podejścia terytorialnego (*integrated territorial approach*), którego cechą jest m.in. wykorzystanie endogenicznych potencjałów na obszarach (terytoriach) określonych funkcjonalnie (*Koncepcja...* 2012, s. 178). Dlatego też nie wszystkie obszary wiejskie wydzielone według kryterium formalnego (administracyjnego) będą zaliczane do funkcjonalnych obszarów wiejskich. **KPZK 2030 (2012) określa dwa typy funkcjonalnych obszarów wiejskich, tj.:**

- **położone w sąsiedztwie dużych miast, tym samym uczestniczące w procesach rozwojowych;**

- **położone peryferyjnie względem dużych ośrodków miejskich, tym samym wymagające wsparcia procesów rozwojowych** (por. tab. 1, ryc. 2).

Podejście do spójności terytorialnej ma dualny charakter. Wynika ona z relacji miasto – wieś, a tym samym funkcjonalnego podporządkowania obszaru wiejskiego (rozwój zależny wsi). Drugi rodzaj spójności dotyczy obszarów zmarginalizowanych. Spójność oznacza w tym przypadku integrację obszarów wiejskich oraz ich związek z ośrodkami lokalnymi (małe miasta) na bazie funkcji endogenicznych (dzienny cykl lokalny). **Z tego punktu widzenia przestrzenią intensywnych przemian wsi będą (podobnie jak do tej pory) tereny wiejskie w otoczeniu dużych miast. Charakteryzować je będzie dywersyfikacja bazy funkcjonalnej oraz struktury społecznej (suburbanizacja).**

Tabela 1

Charakterystyka typów funkcjonalnych obszarów wiejskich

Funkcjonalne obszary wiejskie uczestniczące w procesach rozwojowych	Funkcjonalne obszary wiejskie wymagające wsparcia procesów rozwojowych
- położone w zasięgu silnego oddziaływania ośrodków miejskich; - specjalizacja w zakresie funkcji pozarolniczych zintegrowanych z ośrodkiem miejskim; - dojazdy do pracy w mieście; - dobry dostęp do usług publicznych; - dobra dostępność komunikacyjna do miasta; - bliska strefa zaplecza rolniczego.	- oddalone od głównych ośrodków miejskich kraju; - słaby rozwój sieci miejskiej lub degradacja ośrodków lokalnych; - dominacja zatrudnienia w rolnictwie oraz usługach publicznych; - wrażliwość na kryzys ze względu na niską dywersyfikację funkcji ekonomicznych; - problemy demograficzne i społeczne (starzenie się społeczeństwa, bezrobocie, depopulacja); - słaba dostępność do usług publicznych.

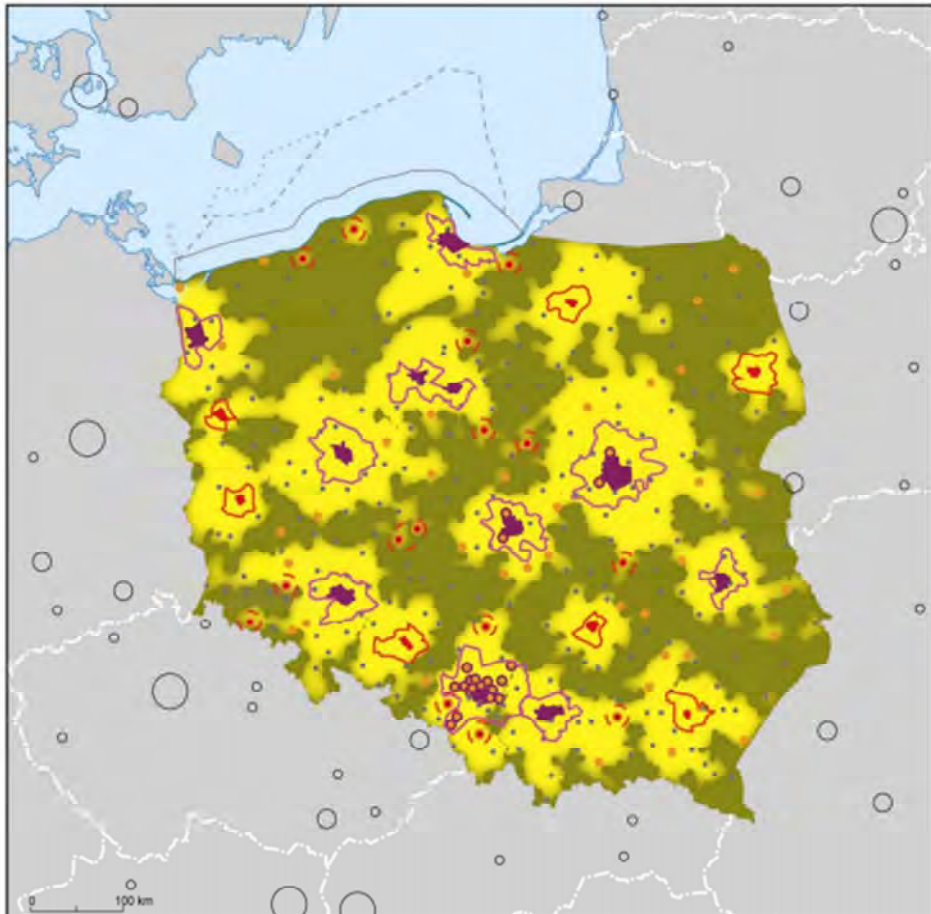
Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (2012), s. 178-191.

Interesującym zagadnieniem jest lokalny wymiar planowania terytorialnego obszarów wiejskich w KPZK 2030 (2012, s. 46-47). W dokumencie tym lokalny wymiar spójności obszarów wiejskich odnosi się do integracji podsystemu osadnictwa wiejskiego z siecią ośrodków powiatowych. Polityka spójności terytorialnej w tym zakresie ma przyczynić się do poprawy dostępu do usług publicznych, z jednoczesnym wzrostem ich liczby i jakości w ośrodkach lokalnych. Małe i średnie ośrodki miejskie (lokalne i subregionalne) powinny natomiast generować miejsca pracy wobec zmniejszającej się roli rolnictwa jako dostarczyciela zatrudnienia na wsi. Poprawa jakości lokalnych rynków pracy będzie z pewnością jednym z najtrudniejszych wyzwań dla wzrostu poziomu życia na wsi oraz zapobiegania degradacji funkcjonalnej obszarów peryferyjnych.

Brak w przyszłości impulsów rozwojowych do wzmacniania lokalnych potencjałów na obszarach wiejskich położonych w większej odległości od miast może prowadzić do wzmacniania stref podmiejskich dużych ośrodków nie tylko w efekcie migracji ludności z miast, ale także przyczyniać się do regionalnych przesunięć na linii: peryferia regionu – wsie w obrębie funkcjonalnych regionów miejskich.

Lokalny wymiar rozwoju terytorialnego prezentowany w dokumentach planistycznych opiera się na formalnej analizie funkcji ujętych terytorialnie. Współcześnie, zwłaszcza w naukach społecznych kręgu anglosaskiego poszerza się rozumienie lokalizmu. Wiejski lokalizm (*rural locality*) dotyczy praktyk (zachowań, działań) o charakterze miejscowym. Koncepcja lokalizmu odnosi się w dużej mierze do wymiaru psychologicznego. Wiejskość

widziana jest zatem jako rodzaj lokalnego doświadczania przestrzeni, krajobrazu, przyrody, jako swoisty krajobraz życia codziennego (Wójcik 2012a).

Kategorie miast

Wojewódzkie

- metropolitalne
- ośrodki krajowe pełniące niektóre funkcje metropolitalne
- ośrodki regionalne
- subregionalne
- subregionalne w granicach obszarów funkcjonalnych miast
- lokalne

Obszary funkcjonalne ośrodków miejskich

Wojewódzkie - ustalenie

- metropolitalne
- krajowe

Regionalne -

- zalecenie

Wiejskie obszary funkcjonalne

- uczestniczące w procesach rozwojowych
- wymagające wsparcia procesów rozwojowych

Uwaga:

Na mapie przedstawiono zasięgi oraz kategorie miast poniżej wojewódzkich w sposób przybliżony. Obszary uczestniczące w procesach rozwojowych wyznaczono na podstawie udziału osób dojeżdżających do pracy w oparciu o dane GUS.

Ryc. 2. Miejskie i wiejskie obszary funkcjonalne

Źródło: Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (2012), s. 191.

2.3. Urbanizacja a gentryfikacja wsi

Problematyka gentryfikacji wsi zmusza do pewnej refleksji historycznej, która dotyczy z jednej strony zmienności pojęć, które robią zawrotną karierę, a później tracą na znaczeniu, z drugiej zaś kwestii wartościowania zjawisk będących przedmiotem opisu badacza. Wydaje się, że właśnie tak jest z pojęciem gentryfikacji, zaadoptowanym z literatury brytyjskiej, które od wielu lat używane przez badaczy anglosaskich, a od kilku lat intensywnie propagowanym przez środowiska naukowe w Polsce zajmujące się głównie szeroko pojętymi problemami urbanizacji (urbanistyki). Wydaje mi się, że aby przyjrzeć się lepiej temu pojęciu warto spróbować je opisać z niejako drugiego końca kontinuum osadniczego, czyli od strony osiedli wiejskich. Choć istnieją w tym zakresie (gentryfikacji wsi) różne studia i próby określenia specyfiki tego procesu, to należy odnieść do gentryfikacji wsi z perspektywy samej wsi, a nie z punktu widzenia miasta, które ukazywane jest często w roli kreatora wszelkich społecznych zmian (modernizacji).

Już na samym początku rozważań, warto zastanowić się nad relacją dwóch pojęć tj. gentryfikacji wsi i urbanizacji wsi. Historia wprowadzenia i zastosowania tego drugiego ma wiele punktów wspólnych ze współczesną próbą określenia zakresu gentryfikacji wsi. Urbanizacja wsi wpisywała się w przypadku Polski w powojenną ideologię przekształceń społecznych, w których kultura wiejska była przedstawiana jako nienowoczesna, a tym samym nieprzystająca do przemian prowadzących w kierunku budowy społeczeństwa miejsko-przemysłowego pod wpływem określonej ideologii i polityki rozwoju (komunizm).

W naukowej interpretacji przemian osadniczych podkreślano, że urbanizacja jest społecznym procesem o kompleksowym charakterze polegającym na przekształcaniu społeczeństwa tradycyjnego (wiejskiego) w bardziej heterogeniczne społeczeństwo miejskie (np. Rykiel 1977, Maik 1992a). W ramach koncepcji urbanizacji dokonywano prób interpretacji przemian stylu życia w warunkach modernizacji społecznej, w tym także rozwoju społeczeństwa masowego (por. Starosta 1995, Jałowiecki, Szczepański 2009).

Na tle olbrzymiego zainteresowania problematyką urbanizacji w naukach społecznych, w tym również w geografii (por. np. Maik 2012), interpretacja przemian społeczno-gospodarczych wsi budziła dość duże kontrowersje, choć taki sposób opisu i interpretacji przemian był jednym z kluczowych w koncepcjach badań obszarów wiejskich. W dużej mierze oryginalną myślą w tym zakresie była w Polsce koncepcja semi-urbanizacji (Golachowski 1966). Semi-urbanizacją określano takie przemiany społeczno-gospodarcze i morfologiczne wsi, które niekoniecznie prowadzą do całkowitej urbanizacji w sensie włączenia terenów wiejskich w granice administracyjne miast lub ich przeobrażenia w rozwinięte miasto. Próbę określe-

nia specyfiki urbanizacji wsi przedstawił również W. Rakowski (1975), który wydzielił dwa typy urbanizacji. Wprowadzono m.in. termin urbanizacji organicznej wsi, która miała polegać na inicjowaniu i realizowaniu przez ludność wiejską działań prowadzących do likwidacji zacofania cywilizacyjnego. Urbanizacja organiczna była obok urbanizacji zawodowej częścią szeroko rozumianej urbanizacji ekonomicznej – efektu oddziaływania głównie procesu industrializacji. Najpełniej wątpliwości względem koncepcji urbanizacji wsi przedstawiła A. Prochownik (1975), która rozróżniła urbanizację wsi i deruralizację. Deruralizacja łączyła z tymi procesami i efektami przemian zachodzących na wsi, które były związane z urbanizacją w ścisłym znaczeniu, oraz tymi, wynikającymi z innych uwarunkowań, np. modernizacji rolnictwa. Deruralizacja odnosiła się do zespołu zjawisk, które są przejawem zaniku tradycyjnej wsi.

Współcześnie, kiedy rozważania o wsi tradycyjnej mają już charakter dysput historycznych, a „tradycja” stała się produktem na sprzedaż, pojęcie urbanizacji wsi straciło moc wyjaśniającą. Urbanizację wsi traktuję się współcześnie w wąskim ujęciu i najczęściej rozumie się ją jako zespół procesów na obrzeżach miejsko-wiejskich prowadzących do przekształceń struktury przestrzennej osadnictwa (zagospodarowania przestrzennego), tj. wzrostu złożoności, komplikacji układów osiedleńczo-komunikacyjnych (por. Staszewska 2012). Część autorów proces urbanizacji wyjaśnia w kontekście przesunięć potencjału ludnościowego i ekonomicznego w obrębie regionów miejskich (por. np. Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010). Procesy wzrostu liczby ludności i pozarolniczej aktywności ekonomicznej w obszarach położonych w oddaleniu od dużych miast zaczęto określać mianem kontrurbanizacji, co miało podkreślać przede wszystkim ich jakościową odrębność wobec zjawisk charakterystycznych dla regionów miejskich (Grzeszczak 1996). W tym kontekście można się zastanawiać, czy również wiejską gentryfikację można interpretować z punktu widzenia różnych jakościowo procesów przemian wsi w strefach zewnętrznych regionów miejskich oraz regionalnych peryferii.

W państwach wysoko rozwiniętych, gdzie procesy urbanizacji (zwłaszcza społecznej i ekonomicznej) doprowadziły do zmniejszenia różnic w poziomie życia (pomiędzy miastami i obszarami wiejskimi) zaczęto poszukiwać nowych pojęć, które opisałyby nowe linie podziałów społecznych, zwłaszcza w zakresie zachowań związanych z szeroko rozumianą kulturą konsumpcjonizmu i kształtowaniem się nowych tożsamości kulturowych (por. Rembowska np. 2007). O ile w przypadku społecznych przekształceń obszarów zurbanizowanych zjawiska gentryfikacji zostały stosunkowo dobrze rozpoznane i zinterpretowane, to w przypadku terenów wiejskich użycie tego pojęcia budzi kontrowersje, co powielił dyskusję nad urbanizacją wsi prowadzoną w naszych warunkach w latach 1970. W opracowanym

przed kilku laty studium J. Grzeszczaka (2010) nt. rozwoju koncepcji badawczej gentryfikacji, część rozważań poświęcono osadnictwu wiejskiemu. Wnioski dotyczące wiejskiej gentryfikacji oparte są głównie na literaturze brytyjskiej. W opracowaniach polskich procesy przemian wsi bardzo rzadko interpretuje się w tych kategoriach (Wójcik 2013a).

J. Grzeszczak (2010, s. 17) wskazuje, że bardzo trudno jest ustalić (wprowadzić) uniwersalną i jednolitą definicję gentryfikacji. Autor ten powołując się na doświadczenia brytyjskie, wydziela dwie grupy definicji, tj. po pierwsze, odnoszące się do ujęcia ścisłego (restrykcyjnego), i po drugie, do ujęcia szerszego (inkluzywnego). W ujęciu ścisłym gentryfikacja definiowana jest jako działania (procesy) zmierzające do wyparcia mniej zamożnych klas społecznych (robotniczych) przez lepiej sytuowane (głównie klasa średnia). Efektem tych procesów jest wymiana społeczna połączona z odnową substancji materialnej (rewitalizacja) na stosunkowo dużym obszarze (dzielnica). Gdyby przyjąć w polskich warunkach taką definicję gentryfikacji, gdzie procesy te mają przede wszystkim charakter punktowy (pojedyncze obiekty zabudowy wielorodzinnej, fragmenty ulic, itp.), to zastosowanie takiego pojęcia byłoby mocno ograniczone. Częściej przyjmowane są definicje inkluzywne, które opisują gentryfikację w kontekście modernizacji różnych fragmentów miasta (również terenów podmiejskich), gdzie dochodzi do wzmocnienia grup społecznych o lepszym statusie materialnym.

Przytoczone wyżej problemy terminologiczne dotyczą obszarów miejskich (zurbanizowanych). Od wielu lat, niemal równolegle do badań miejskich, podejmowane są próby określenia istoty (zakresu) gentryfikacji wiejskiej (Philips 2005). Również i w tym przypadku zakres zjawisk opisywanych w kontekście gentryfikacji, lub jako jej przejaw, jest bardzo duża i obejmuje zarówno zjawisko napływu nowych grup społecznych (nie zawsze zamożniejszych, ale np. lepiej wykształconych i poszukujących alternatywnego środowiska życia) jak i odnowę (rewitalizację) infrastruktury. W przypadku terenów wiejskich istnieje równie wysoka heterogeniczność „uszlachetniania”. Warto jednak zauważyć, że brytyjskie doświadczenia mają odmienne podłoże historyczno-społeczne. Od kilku dziesięcioleci wsie brytyjskie mają niewielki udział ludności rolniczej. Często stosuje się tu termin wsi post-produkcyjnej jako tracącej funkcje rolne, a zyskującej głównie funkcje rezydencjalne i rekreacyjne (Philips 2005). Modernizacja architektoniczno-użytkowa obiektów (rewitalizacja wsi), zamiana ich funkcji produkcyjnej na inne (mieszaniowe, usługowe) jest efektem przemiany społecznej. W przypadku przemian wiejskiego otoczenia dużych miast zaczęto używać określenia „wieś metropolitalna” (Wójcik 2010b), co miało podkreślać gwałtowność zachodzących zmian. Postproduktywizm wsi zaczął przejawiać się we wzroście jej rangi jako środowiska stałego lub czasowego zamieszkania, wypoczynku i rekreacji, a także pracy w sektorze

pozarolniczym. Różnorodność ta zaczęła wytwarzać konflikty społeczne i przestrzenne, a przede wszystkim rodzić pytania o kulturową tożsamość i podstawy identyfikacji mieszkańców wsi. W tym kontekście wieś postproduktywistyczna stwarza możliwość czerpania ze środowiska wsi pozytywnych doświadczeń, spełnienia pragnień o „moim miejscu”, które łączą się z symboliką wsi jako miejsca zharmonizowanego i bezpiecznego, na co wpływ ma również społeczny stereotyp wsi wynikający z wyidealizowanej wizji społeczno-gospodarczego rozwoju (perspektywa brytyjska). Wydaje się również, że brytyjskie czy francuskie wyobrażenie *rural idyll* są pewnym odreagowaniem i odpowiedzią na trudne w ocenie szybkie różnicowanie się etniczne, rasowe i klasowe dużych miast europejskich. „Powrót do wsi” to nie tylko poszukiwanie miejsc rodzinnych, korzeni, jako wyraz tęsknoty za stabilizacją. „Powrót” to pewna idea społeczna, w której człowiek nie tylko „uszlachetnia” swą obecnością konkretne miejsca, ale sam odczuwa „uszlachetnienie” w kontakcie z wiejskim środowiskiem (naturą i lokalną społecznością). Idealizacja obrazu wsi i ucieczka w lokalność wyraża zatem tęsknotę za prostotą, czytelnością krajobrazu i środowiska społecznego wsi wobec złożoności procesów miejskich i homogenizacji niesionej przez globalizację i rozwój superstruktur jak np. Unia Europejska (Wójcik 2009a).

Dokonując próby podsumowania dotychczasowych rozważań, warto pokusić o określenie przejawów wiejskiej gentryfikacji w kontekście przemian społeczno-gospodarczych polskiej wsi. Współczesna „wiejska gentryfikacja” w największym stopniu wynika z rosnącej różnorodności stylów życia mieszkańców wsi, a tym samym ma związek z kształtowaniem się nowej jakości społeczno-kulturowej wobec tradycyjnych struktur wiejskich ukształtowanych głównie w modelu rolno-produkcyjnym, wraz jego z wszelkimi społecznymi okolicznościami.

Koncepcja wiejskiej gentryfikacji, czyli „uszlachetniania”, w naszych warunkach w oczywisty sposób dotyka kwestii historycznego rozkwitu i destrukcji kultury szlacheckiej w Polsce. Polska wieś w równym stopniu została ukształtowana przez kulturę szlachecką i włościańską (chłopską). Zniszczenie przez totalitaryzmy, zwłaszcza komunistyczny, kultury szlacheckiej pozbawiło polską wiejskość cech, które przez stulecia nadawały jej oryginalnego charakteru, co było ewenementem na skalę europejską (por. Tazbir 1998). Wiejskość w szlacheckim wydaniu odznaczała się afirmacją stylu życia opartego na korzystaniu z walorów przyrody zarówno względem podstaw egzystencjalnych (ziemia, gospodarka rolna) jak i duchowych (np. kultury spędzaniu czasu wolnego). Próba zastosowania terminu gentryfikacja do polskiej wsi rodzi zatem pytania o jego związek z restytucją grupy społecznej oraz materialnych podstaw jej istnienia (zwłaszcza kontekstu dworu polskiego), a także niezliczonej liczby przejawów funkcjonowania takiej kultury (architektura, literatura, malarstwo, itp.). Dosłowne trakto-

wanie tego pojęcia w naszych warunkach kieruje zainteresowanie na tych spadkobierców, którzy odzyskują (często nabywają na nowo) dawne rodowe posiadłości i organizują w nowych warunkach wokół nich życie społeczne i gospodarcze wsi. Interesujące w tym kontekście jest nabywanie dawnych szlacheckich „gniazd” przez nowych inwestorów, zwłaszcza na ziemiach zachodnich, przyłączonych do Polski w 1945 r., którzy ratując zabytkowe obiekty, tworzą wokół siebie aurę „nowej” szlacheckości (wysoki status majątkowy bez szlacheckiego pochodzenia).

Zostawiając na uboczu dosłowne traktowanie terminu „gentryfikacja” w polskich warunkach warto zastanowić się, które z procesów społeczno-gospodarczych ostatnich lat można zinterpretować w kategoriach wzbogacania polskiej wsi w nowe formy zasobów (kapitału). Do najważniejszych można zaliczyć:

1) Procesy suburbanizacji – stanowią one w dużym stopniu przedłużenie gentryfikacji miejskiej w przestrzeni o genetycznie odmiennych cechach, np. ekstensywnym użytkowaniu ziemi, dziedzictwie ruralistycznego rozwoju. Procesy te współtworzą obecnie nowy wymiar rozwoju stref podmiejskich dużych miast, których niezmienną cechą jest brak stabilności społeczno-gospodarczej, osadniczej oraz znaczne dysproporcje funkcjonalne, społeczno-kulturowe, itd. Gentryfikację w tych warunkach można traktować jako akt społecznej ekspansji nowych grup społecznych oraz wynikającą z niej przemoc symboliczną¹⁰.

2) Procesy modernizacji rolnictwa – warunkowany w ostatnich latach polityką wspólnotową (UE) i oddziaływaniem instrumentów związanych z finansowaniem przemian w rolnictwie (I filar Wspólnej Polityki Rolnej). Umiejętność korzystania ze środków oraz kształtowanie się grupy dużych, nowoczesnych gospodarstw rolnych, zdolnych do konkurencji z rolnictwem innych państw UE, kształtuje w dużym stopniu nową elitę wiejską. „Uszlachetnianie” wsi w tym zakresie polega na wyodrębnieniu się grupy społeczno-zawodowej o wyższych dochodach (zwłaszcza wobec rolników pracujących w mniejszych gospodarstwach) oraz tworzeniu się lobby, zrzeszeń chroniących interesy grupowe.

3) Procesy odnowy wsi – związane są w największym stopniu z oddziaływaniem środków unijnych w ramach pomocy dla obszarów wiejskich (II filar Wspólnej Polityki Rolnej). Gentryfikacja wiejska w tym zakresie związana jest przede wszystkim z wyzwaniem potencjału działań kolektywnych (np. lokalne grupy działania) na rzecz ochrony krajobrazu, zachowań prospołecznościowych, a także rozwoju przedsiębiorczości. „Uszlachetnianie” wsi w tym zakresie polega przede wszystkim na poprawie warunków

¹⁰ Sformułowanie „przemoc symboliczna” pochodzi z prac Pierre’a Bourdieu.

życia na wsi, a duże znaczenie odkrywa w tym wzrost samoświadomości walorów środowiska zamieszkania.

4) Rozwój funkcji turystycznych i rekreacyjnych – formy działań ludzkich w tym zakresie odnoszą się przede wszystkim do wzmacniania wielofunkcyjności wsi. Głównym przejawem gentryfikacji wsi są jednak zjawiska wytwarzania alternatywnej przestrzeni życia, głównie o charakterze czasowego zamieszkiwania wsi („drugie domy”).

5) Procesy deglomeracji przemysłu – gentryfikacja wiejska w tym zakresie polega przede wszystkim na specyfice wynikającej ze społecznej treści funkcji produkcyjnych. Związane jest to przede wszystkim z przenoszeniem się wykwalifikowanej kadry pracowniczej, również naukowej, na tereny wiejskie (peryferyjne) i tworzeniem nowym form zamieszkiwania wsi. Dotyczy to zwłaszcza dziedzin produkcji, których niezbędnym elementem jest czyste środowisko. Nie bez znaczenia są również dziedziny przemysłu korzystające z zasobów przyrody, ale w nowych formach (nowoczesnych) ich przetwarzania, tzn. nieuciążliwych dla otoczenia.

6) Procesy renaturalizacji środowiska – w społecznym sensie łączą się działaniami grup społecznych, których celem jest ochrona środowiska, przywracanie mu pierwotnych funkcji, a także wykorzystywaniu efektów renaturalizacji do realizacji stylów życia odnoszących się do związku człowieka z przyrodą jako źródła wewnętrznej harmonii (np. ruchy proekologiczne).

W badaniach wiejskiej gentryfikacji powinno się poszukiwać jej oryginalnych wymiarów jako pochodnych specyfiki środowiskowej wsi, zwłaszcza w zakresie relacji przyrody i społeczeństwa (por. Macnaghten, Urry 2005). W tym zakresie studia nad „uszlachetnianiem” wsi podejmują m.in. problem konsumpcji walorów przyrody, wynikający z nich wyidealizowany sposób widzenia „wiejskości” (dążenie do poprawy jakości życia), a także tworzenie form „zamieszkiwania” w środowisku wsi jako procesu oddziaływania na przyrodę oraz praktyki przestrzenne gentryfierów w oparciu o cechy środowiska przyrodniczego wsi.

3. OSADNICTWO WIEJSKIE W TRADYCYJNYCH I WSPÓŁCZESNYCH NURTACH BADAWCZYCH GEOGRAFII

3.1. Osadnictwo wiejskie jako przedmiot badań geografii

Geografia osadnictwa jest jedną z najlepiej rozwiniętych dyscyplin badawczych geografii człowieka w Polsce. Dowodem na nieślabnącą popularność jest stabilne miejsce geografii osadnictwa w programach nauczania uniwersyteckiego (Liszewski 2010), wydawanie nowych podręczników do przedmiotu (np. Liszewski 2008/2012, Szymańska 2009), a przede wszystkim opracowania podsumowujące dorobek badań (np. Kaczmarek 1998, Liszewski, Maik 2005, Maik 2012). Z tego punktu widzenia, w porównaniu do rozwoju geografii człowieka w innych państwach (zwłaszcza zachodnio-europejskich), geografia osadnictwa (zwłaszcza w zakresie badań funkcjonalnych i społecznych) jest jedną z wyraźnie zaznaczających się geograficznych dominant badawczych w Polsce (Suliborski 2010).

Duże zainteresowanie geografią osadnictwa nie oznacza jednomyślności, co do charakteru, celu i perspektyw dyscypliny. Wynika to zwłaszcza z konkurujących ze sobą modeli teoretyczno-metodologicznych, przede wszystkim tarć pomiędzy scjentystycznym i humanistycznym wzorcem badań w geografii człowieka (por. Chojnicki 1999; Jędrzejczyk 2001).

W opracowanym przed kilku laty tomie poświęconym kluczowym problemom przemian geografii osadnictwa i ludności (Liszewski, Maik 2005), w wypowiedziach zaproszonych do dyskusji specjalistów w tej dziedzinie, autorzy prezentują różne podejścia, zarówno w zakresie określenia przedmiotu badań dyscypliny oraz jej podstaw teoretycznych i metodologicznych. Abstrahując od całości rozważań o sposobach geograficznego opisu i interpretacji zjawisk osadniczych, dla wypowiedzi autorów zamieszczonych w tym opracowaniu charakterystyczne jest stosunkowo małe zainteresowanie osadnictwem wiejskim. Nie jest to sytuacja nowa, bo od ponad 15 lat w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej zauważa się brak głębszej refleksji teoretycznej nad istotą badań wsi w nowych uwarunkowaniach społecznych, politycznych i gospodarczych, a także wyraźnie zmniejszenie liczby prac o charakterze empirycznym. Marginalizacja geografii osadnic-

twą wiejskiego nie ma uzasadnienia merytorycznego i wynika raczej z problemów instytucjonalnych oraz organizacyjnych geografii, a także ogólnych preferencji badawczych w naukach społecznych. Osadnictwo wiejskie stanowi ważną część sieci osadniczej kraju i w porównaniu do wielu państw europejskich, patrząc z formalnego punktu widzenia, Polska należy do grupy krajów o najwyższych wskaźnikach ruralizacji. Wbrew pozorom problematyka badawcza współczesnej wsi polskiej jest niezwykle interesująca z uwagi na bardzo szybkie przemiany ekonomiczne, a także społeczno-kulturowe ostatnich lat, zwłaszcza po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Potrzeba naukowej interpretacji „spóźnionej” modernizacji polskiej wsi nie zawsze znajduje zrozumienie w środowisku geograficznym jako ważny problem badawczy. Zagadnienie to jest nie tylko ważne z punktu widzenia rejestracji i interpretacji zjawisk zachodzących w wiejskiej przestrzeni, ale także jako część ogólnego dyskursu nad kondycją geografii jako nauki. Badania wsi, chociaż w żadnym kraju nie są pierwszoplanową dziedziną badań geografii i innych nauk społecznych, mają długą tradycję oraz niewątpliwe sukcesy na polu poznawczym i teoretycznym (por. np. Woods 2005, 2009a, 2009b).

Współczesne geograficzne badania wsi mają różne tradycje rozwoju i co za tym idzie czerpią inspiracje z odmiennych podejść teoretyczno-metodologicznych (Wójcik 2009a, 2012a). Odmienne sposoby naukowego opisu wsi w geografii można rozpatrywać w kategoriach kształtowania się szkół naukowych (pluralizmu metodologicznego) oraz policentrycznego charakteru rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej w Polsce.

Specyfika badań wsi w geografii po II wojnie światowej ukształtowała się na skutek przyjęcia branżowego programu badań po konferencji metodologicznej w Osiecznej (1955 r.). Bezpośrednią konsekwencją rozwoju specjalizacji geograficznych był podział badań wsi w ramach subdyscyplin, tzn. geografii rolnictwa oraz geografii osadnictwa i ludności. W badaniach geograficznych przemiany wsi były najczęściej interpretowane z rolniczego punktu widzenia. Produkcja rolna, zwłaszcza struktura przestrzenna gospodarki rolnej, znajdowała się wówczas w centrum zainteresowania geografii rolnictwa. Przyczyną dynamicznego rozwoju geografii rolnictwa w Polsce była m.in. działalność J. Kostrowickiego w Instytucie Geografii Polskiej Akademii Nauk oraz w Międzynarodowej Unii Geograficznej. Szkoła geografii rolnictwa ukształtowana w Instytucie Geografii Polskiej Akademii Nauk (Warszawa) silnie oddziaływała na inne ośrodki krajowe, a także zagraniczne, natomiast wyniki badań były cytowane w najważniejszych podręcznikach i czasopismach z zakresu geografii rolnictwa (por. np. Paciorek 1986). Najbardziej charakterystyczną cechą polskiej szkoły geografii rolnictwa był rozbudowany warsztat metodyczny, przede wszystkim procedury typologii i regionalizacji (Szczęsny, 1996; Czapiewski, Kulikowski,

2005). Współczesne prace utrzymane w tym nurcie koncentrują się przede wszystkim na analizie wielofunkcyjnej struktury przestrzennej obszarów wiejskich (np. Bański, Stola 2002) oraz różnych jej odmian (por. np. Czapiewski 2010).

Druga tradycja geograficznych badań wsi związana jest ze specjalizacją w zakresie badań osadnictwa i ludności. Od lat 1950. geografia osadnictwa, w najważniejszych dziedzinach, tj. geografii osadnictwa miejskiego i wiejskiego, wypracowała własne koncepcje i metody badawcze. W ramach geograficznych studiów nad osiedlami zarysował się dualizm w interpretacji zjawisk osadniczych. Dualizm ten polegał na odrębnym rozwoju działów problemowych, tzn. studiów morfologicznych i funkcjonalnych (Maik 2005; Suliborski 2010). Podział ten zaznaczył się wyraźnie również w geografii osadnictwa wiejskiego, gdzie badania zmierzały do opracowania typologii (i regionalizacji) morfogenetycznej wsi (np. Kiełczewska-Zaleska 1956) oraz typologii funkcjonalnej osiedli wiejskich (np. Chilczuk, 1963). W ostatnich latach zainteresowanie badaniami morfologicznymi i funkcjonalnymi osadnictwa wiejskiego wyraźnie zmniejszyło się, choć na początku lat 1990. sformułowano propozycje dalszych studiów, np. lokalnych systemów osadniczych (Maik 1993) oraz planistycznej analizy wiejskiej sieci osadniczej w oparciu o koncepcje „wsi kluczowych” (Dropek, Heffner, 1994).

W przeciwieństwie do geografii miast, w geografii osadnictwa wiejskiego brakuje nowych propozycji metodologicznych, zwłaszcza tych, które związane są z dynamicznym rozwojem studiów społecznych i kulturowych. Niedostatecznie eksploatuje się również tradycyjne koncepcje badawcze (morfologiczne i funkcjonalne), zwłaszcza w zakresie oryginalnej metodyki badań. Pomimo dużo mniejszej liczby publikacji z zakresu geografii osadnictwa wiejskiego niż np. w dziedzinie badań geografii rolnictwa, zagadnienia morfologii i funkcji osiedli wiejskich były zróżnicowane pod względem problemowym i metodycznym, a w przypadku polskiej geografii osadnictwa wiejskiego należy dodatkowo podkreślić oryginalność wielu koncepcji badawczych, jak np. wsi semi-zurbanizowanej (np. Golachowski 1966) czy zespołów i układów osadniczych¹¹ (np. Zagożdżon 1964, 1983).¹²

¹¹ W okresie powojennym geografia osadnictwa wiejskiego rozwijana była np. w ośrodku warszawskim (IGiPZ PAN) – np. M. Kiełczewska-Zaleska, H. Szulc, poznańskim – np. S. Zajchowska, wrocławskim – np. S. Golachowski, A. Zagożdżon, krakowskim – np. M. Dobrowolska, A. Prochownikowa, łódzkim – np. J. Dylík, E. Dziegieć, toruńskim – np. E. Kwiatkowska, W. Maik, śląskim – np. J. Tkocz.

¹² W polskich warunkach niezwykle popularnym problemem badań jest nadal urbanizacja osadnictwa wiejskiego. Problem ten związany jest w dużej mierze z praktycznymi funkcjami geografii społeczno-ekonomicznej, zwłaszcza odnoszącymi się do związków z planowaniem przestrzennym (por. np. Markowski, Strzelecki (red.) 2008, Czarnecki 2009).

We współczesnej polskiej literaturze geograficznej dyskusję o celach, kierunkach i metodologii badań osadnictwa wiejskiego prowadzi się bardzo rzadko, zazwyczaj przy okazji omawiania ogólnej charakterystyki dorobku i przemian geografii osadnictwa (por. Szymańska 2009, Liszewski, Maik 2005, Szulc 1994, Rajman 1994). Ze względu na małą liczbę badaczy zainteresowanych przemianami osiedli wiejskich i bardzo zróżnicowaną problematykę badań, nie prowadzi się koordynacji działań polegających na wypracowaniu programów badawczych oraz nie wykonuje się rozbudowanych syntez obejmujących całość problematyki badań osadnictwa wiejskiego w geografii. Geografia osadnictwa wiejskiego rozwijała się w Polsce, w okresie powojennym, policentrycznie, tzn. problematyka morfologiczna i funkcjonalna wsi wzbudzała zainteresowanie w wielu ośrodkach naukowych, co jednocześnie też prowadziło do pluralizmu w podejściach i koncepcjach badawczych. Policentryzm badań, a przede wszystkim pluralizm badawczy geografii osadnictwa wiejskiego, odróżniał tę dyscyplinę nauk geograficznych od prężnie rozwijającej się w okresie powojennym polskiej geografii rolnictwa. Geografia rolnictwa, choć była (i jest) również reprezentowana w większości polskich ośrodków geograficznych (np. Warszawa, Toruń, Poznań, Wrocław, Lublin, Kraków), charakteryzowała się prymatem zespołu badawczego skupionym wokół J. Kostrowickiego w Instytucie Geografii PAN. Przewaga ta kształtowała się w różnych płaszczyznach (np. promowany wzorzec badań, kontakty z geografiami światową, wielkość zespołu, dorobek publikacyjny).

Współczesna marginalizacja studiów z zakresu geografii osadnictwa wiejskiego prowadzi również do zacierania się pamięci o tradycji badań, szczególnie w przypadkach braku ciągłości szkół naukowych (np. morfogenezy osiedli wiejskich, funkcji osiedli wiejskich). Nawet wśród geografów osadnictwa dziedzina ta jest nie zawsze zauważana, a ci, którzy pamiętają o tradycjach takich badań rzadko precyzują przedmiot badań tej dziedziny. W wypowiedziach badaczy na temat miejsca i roli geografii osadnictwa w systemie nauk geograficznych opinie o geografii osadnictwa wiejskiego są bardzo zróżnicowane (Liszewski, Maik 2005). Można wyróżnić następujące przykładowe typy opinii:

1. Geografia osadnictwa wiejskiego ma własną oryginalną tradycję badań, jednak w przeciwieństwie do studiów miejskich brakuje refleksji na redukcją rzeczywistości wiejskiej do aspektów materialnych. **Geografia osadnictwa wiejskiego powinna dążyć do uspołecznienia interpretacji zachodzących przemian** (A. Suliborski). Nie ma zgodności, co do sposobów odbudowy całościowego spojrzenia na osiedle wiejskie. Część geografów wyrażających potrzebę antropocentrycznego widzenia problemów wsi, rozwoju dziedziny upatruje w ewolucyjnym poszerzaniu zakresu badań o aspekty społeczne i integrację różnych podejść (morfologicznych, funk-

cjonalnych, społecznych), np. „dualizm zjawisk osadniczych” (W. Maik), koncepcja „funkcji miejsca” (A. Suliborski). Niektórzy natomiast proponują zmianę paradygmatu badań w geografii osadnictwa, w tym również wiejskiego, i rekonstrukcję człowieka w podejściu humanistycznym (K. Rembowska, D. Jędrzejczyk).

2. Geografia osadnictwa wiejskiego może współcześnie być częścią kompleksowej dyscypliny podejmującej różne problemy badawcze np. z zakresu gospodarki rolnej, agroturystyki, wielofunkcyjnego rozwoju (J. Rajman, W. Kusiński), tym bardziej, że geografię osadnictwa zaczęto utożsamiać z geografią miasta (Z. Rykiel, J. Parysek). **Dyscyplina badawcza – „geografia wsi” w zakresie badań osadniczych powinna kontynuować rozważania nad funkcjonowaniem lokalnych systemów osadniczych** (J. Rajman). Badania osadnictwa wiejskiego w geografii wymagają obecnie większej dbałości teoretyczno-metodologicznej oraz promocji wobec wielu podejmowanych zagadnień w obrębie geografii wsi (J. Rajman, P. Korcelli).

3. Podział geografii osadnictwa na geografię osiedli miejskich i wiejskich jest ustabilizowany, a specyfika badawcza obu dziedzin wynika z charakteru środowiska geograficznego (miejskiego i wiejskiego). **Rozbudowana problematyka badawcza geografii osadnictwa predysponuje ją do odgrywania szczególnie ważnej roli w opracowaniu programów interdyscyplinarnych badań miast i wsi** (S. Kaczmarek). Refleksji teoretycznej i pobudzenia badań empirycznych wymaga geografia osadnictwa wiejskiego, która w odróżnieniu od geografii miast przeżywa kryzys (I. Sagan).

Dynamiczny rozwój geograficznych studiów miejskich doprowadził do wyodrębnienia się rozbudowanej dziedziny badań geograficznych – geografii miast (Maik, 2005; Liszewski 2008). Rdzeniem tej dziedziny są tradycyjne koncepcje badawcze – morfologiczne, funkcjonalne i społeczno-ekologiczne, jednak zasadniczy postęp teoretyczny i analityczny wiąże się z ich krytyką i nowymi propozycjami społecznej i kulturowej interpretacji form miejskich oraz życia ludzi w ich obrębie.

W przypadku geografii wsi sytuacja jest bardziej skomplikowana, choć problem kształtowania tej nowej dyscypliny rzadko jest podejmowany w dyskusji geograficznej. W 2002 r. w artykule zamieszczonym w Przeglądzie Geograficznym J. Bański uważa, że zmiany, które zachodzą w zakresie geograficznych badań nad przemianami obszarów wiejskich w Polsce upoważniają do rozpoczęcia studiów w ramach nowej dyscypliny badawczej, a mianowicie geografii wsi. J. Bański (2002) twierdził, że „...*geografia wsi to dyscyplina badająca wszelkie przejawy działalności człowieka zachodzące na obszarach wiejskich. Tak rozumiana geografia wsi będzie kompleksem wyspecjalizowanych dyscyplin geograficznych (geografia rolnictwa, geografia osadnictwa, geografia ludności, geografia usług, geografia transportu) badających wieś*”. Tok przemysleń odnoszących się do tej propozycji powinien

m.in. koncentrować się na kwestii czy wskazany zakres przedmiotowy dyscypliny odpowiada geografii wsi czy geografii obszarów wiejskich. Odpowiedź na to pytanie odnosi się nie tylko do podkreślenia specyfiki środowiska geograficznego wsi, ale także do kształtowania się tradycji badawczych polskich szkół naukowych oraz stosowanych podejść i metod. Po 1990 r. w geograficznych kierunkach badań wsi zaszły duże zmiany. Pierwszym zjawiskiem charakterystycznym dla tych studiów było zmniejszenie zainteresowania geografą osadnictwa wiejskiego. Wynikało ono w znacznej mierze z braku kontynuacji intensywnych badań osadnictwa wiejskiego po odejściu znakomitych postaci reprezentujących dziedzinę w różnych ośrodkach akademickich (np. A. Zagożdżon we Wrocławiu, S. Zajchowska w Poznaniu, E. Kwiatkowska w Toruniu) oraz w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (M. Kiełczewska-Zaleska, H. Szulc). Brak ciągłości pokoleniowej w wielu geograficznych szkołach badań osiedli wiejskich, a tym samym promocji wizji geografii wsi widzianej z perspektywy osadniczej, prowadzi do przewagi poglądów wywodzących się z tradycji badań geografii rolnictwa (odmienny warsztat i metody badań). Ewolucja geografii rolnictwa polega na włączaniu w zakres badań geografów rolnictwa nowych problemów rozwoju obszarów wiejskich, takich jak np. wiejska przedsiębiorczość, alternatywne źródła dochodów ludności rolniczej, agroturystyka, infrastruktura techniczna, zagospodarowanie przestrzenne i gospodarka przestrzenna, sytuacja dochodowa gmin, fundusze strukturalne UE, sukces na obszarze wiejskim, itp. Metodologia łączenia różnych aspektów działalności ludzi opiera się na koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej (Kostrowicki 1976, Stola 1987). Współczesne geograficzne studia wsi charakteryzuje ogromna dysproporcja pomiędzy tradycją rolniczą i jej współczesnym wymiarem w postaci koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej (przewaga), a badaczami, postrzegającymi problemy rozwoju wsi w z perspektywy osadniczej (Wójcik 2012a). W tworzeniu założeń geografii wsi w Polsce powinno się w równym stopniu opierać zarówno na dorobku geografii rolnictwa jak i geografii osadnictwa, nie tylko w zakresie problemów badawczych, ale także wypracowanych metod¹³.

Współcześnie geografie wsi w Polsce można rozumieć w dwojaki sposób, tzn.:
– **geografię wsi *sensu largo***, czyli jako geografie obszarów wiejskich, której głównie przestrzenno-ekonomiczne spojrzenie ukształtowane w tradycji geograficznych badań rolnictwa bazuje na empirycznym modelu orientacji scjentystycznej (ilościowy opis struktury i organizacji przestrzennej);

¹³ Np. geografia rolnictwa i geografia osadnictwa wiejskiego w odmienny sposób sformułowały program badań funkcjonalnych (Wójcik, 2012a).

– **geografię wsi *sensu stricto***, jako geografię osiedli wiejskich, która poszerza zakres swych zainteresowań (morfologia, funkcje) o problematykę społeczną i kulturową, głównie w mikroskali i z dużym udziałem metod jakościowych.

3.2. Osadnictwo wiejskie w tradycyjnych podejściach badawczych

Badania osadnicze wsi zaczęły się rozwijać w obrębie dwóch wielkich szkół naukowych, które stworzyły podstawy dyscypliny nazywanej w naszych warunkach najczęściej geografią społeczno-ekonomiczną, tj. tradycji Ratzlowskiej (antropogeografia) oraz Vidalowskiej (geografia człowieka). Ukształtowały się one w ostatnich dwóch dekadach XIX w. oraz w początkach wieku XX. Główną myślą w studiach nad osadnictwem człowieka (grup ludzkich) było poszukiwanie prawidłowości w rozmieszczeniu i fizjonomii osiedli ludzkich jako efektu złożonych relacji zachodzących pomiędzy społeczeństwami a ziemią (podłożem danym przez naturę). Przemyślenia te wynikały z oddziaływania dwóch idei, tj. uniwersalistycznej i chorologicznej (Jędrzejczyk 1997, s. 11). Pierwsza dotyczyła problemu postrzegania świata jako całości (przyrodniczo-społecznej), druga zaś odnosiła się do prób ujęcia zjawisk zachodzących na powierzchni Ziemi w kontekście ich przestrzennej rozciągłości. B. Zaborski i A. Wrzosek (1937-1939, s. 4.) twierdzili, że **celem antropogeografii jako samodzielnej dyscypliny w rodzinie nauk geograficznych jest zwrócenie uwagi na zróżnicowanie przestrzenne wytworów natury i kultury oraz określenie korelacji pomiędzy grupą zjawisk ludzkich oraz faktów przyrodniczych, zwłaszcza na ich wzajemną współzależność.**

Nie bez znaczenia dla rozwoju badań osadniczych było określenie priorytetów dla takich naukowych studiów. W okresie klasycznym geografii, czyli w warunkach polskich trwającym do końca lat 1940., szczególną uwagę zwracano na osadnictwo wiejskie. Przyczyną był nie tylko fakt niskiej wówczas urbanizacji państwa i regionów, ale również czytelności relacji człowiek-środowisko oraz różnych konsekwencji osadniczych z nich wynikających (położenie topograficzne, fizjonomia wsi), które można było określić nawiązując do koncepcji zróżnicowania przestrzennego zjawisk. M. Kiełczewska (1934, s. 1) pisała wówczas, że „osadnictwo jest zjawiskiem antropogeograficznym o pierwszorzędnym znaczeniu. Dwie są tego przyczyny: w osadnictwie wyraża się najsilniej zależność człowieka od środowiska geograficznego [przyrodniczego, przypis M.W.], z drugiej zaś strony osiedla ludzkie przekształcają naturalny krajobraz, wznosząc nowy element do krajobrazu, zależny od woli człowieka. [...] Osadnictwo wiejskie zajmuje największe przestrzenie na ziemi, z tej racji zasługuje na specjalną uwagę”.

Większość prac w początkowym okresie kształtowania się badań geograficzno-osadniczych koncentrowała się na materialnych wytworach (urządzeniach) powstałych w procesie osadnictwa człowieka (zagrody, dwory, drogi, itd.). Fizjonomia osadnictwa (krajobraz kulturowy wsi) była w dużej mierze podstawą do określania specyfiki regionów (historyczno-kulturowych) w zakresie sposobów gospodarowania, zwłaszcza rolniczego, form dziedzictwa historycznego (materialnego i duchowego). Antropogeografowie próbowali wyjaśniać specyfikę kultur rolniczych (agrokultur) przez relacje wynikające z jednej strony z dopasowania społeczności do warunków stwarzanych przez przyrodę, a z drugiej strony podkreślano wpływ postępu technicznego na możliwości przekształcania środowisk naturalnych. Badania te miały w dużej mierze charakter analityczny i rzadko wynikały z uwzględniania szerszego kontekstu teoretycznego i sięgania po koncepcje opracowane na gruncie rozwijających się szybko badań socjologicznych i antropologicznych (por. Wójcik 2012a, s. 33-45).

Badania funkcji wsi zaczęto realizować po II wojnie światowej, co było związane z rozwojem teorii sieci osadniczej, zwłaszcza w zakresie studiów nad ośrodkami lokalnymi. W. Maik (1992b, s. 236) za **cechę rozwoju geografii w obrębie paradygmatu scjentyistycznego uznał dominację funkcjonalistycznych modeli pojęciowych oraz ewolucjonizm zbudowanych na nich programów badawczych**, np. sieci osadniczej, urbanizacji, struktury wewnętrznej miast, użytkowania ziemi, typologii rolnictwa, regionalizacji ekonomicznej. Studia nad funkcjami i strukturą funkcjonalną były jednym z głównych wątków badawczych polskiej geografii ekonomicznej po II wojnie światowej, przede wszystkim w geografii osadnictwa miejskiego (por. np. Kostrowicki 1952, 1957, Dziewoński 1983, Suliborski 2010). Problematyka funkcji wsi znajdowała się „w cieniu” studiów nad specjalizacją funkcjonalną miast. K. Dziewoński (1957) zauważył, że rozwój studiów funkcjonalnych był odbiciem przemiany metodologicznej w geografii ekonomicznej po drugiej wojnie światowej. W okresie międzywojennym geografia człowieka nie potrafiła sformułować problemu badań funkcji ośrodków lokalnych, a tym bardziej relacji funkcjonalnych ośrodek – wiejskie zaplecze (Dziewoński 1957, Biderman 1993), choć w literaturze tamtych lat próbowano wykazać prawidłowości w rozmieszczeniu ośrodków o funkcjach integrujących sieć osadnictwa wiejskiego (por. Biderman 1993, s. 10-11). Pierwsze obszernie prace empiryczne i uogólnienia teoretyczne powstały na przełomie lat 1950. i 1960., a wzmożone zainteresowania zróżnicowaniem funkcjonalnym osadnictwa wiejskiego utrzymywało się do połowy lat 1980. Badania funkcjonalne wsi i sieci osadniczych były silnie związane z planowaniem przestrzennym i ekonomiką regionalną. W studiach funkcjonalnych geografii osadnictwa, wieś (obszary wiejskie) przedstawiano jako strefę zaplecza miasta lub dojazdów do pracy, zlewnię migra-

cyjną, tereny zamieszkania siły roboczej, strefę obsługi funkcjonalnej miasta (ośrodka lokalnego), peryferia, itd. W większości studiów odwołujących się do założeń funkcjonalizmu i pojęcia funkcji rozumianej jako działalność (dobro) centralne lub czynnik zespołotwórczy (funkcja systemotwórcza) przyjmowano ekonomiczny (formalny) punkt widzenia.

Tradycyjne modele wsi w geografii osadnictwa związane są zatem dwoma dużymi programami badawczymi, tzn. studiami nad morfologią oraz funkcjami wsi. Wśród najważniejszych modeli wsi w badaniach geografii osadnictwa wiejskiego można wskazać:

1. Wieś jako lokalizacja przestrzenna – studia na lokalizacją osiedli prowadzono głównie jako część programu badań rozwoju procesów osadniczych w regionach historycznych Polski (np. Leszczycki 1932, Dylík 1948; Szulc 1963). Wyjaśnienie lokalizacji osiedla odbywało się w dużej mierze w kontekście zróżnicowania warunków przyrodniczych, zwłaszcza, że geografowie najczęściej koncentrowali się na feudalnym okresie przemian osadniczych (determinizm środowiskowy).

2. Wieś jako układ morfologiczny – podstawowym aspektem analiz było poszukiwanie prawidłowości w strukturze przestrzennej osiedli. Za pomocą m.in. metod retrogresywnych i porównawczych rekonstruowano procesy rozwoju osadniczego, a także wykonywano typologię morfogenetyczną osiedli i rozłógów w poszczególnych regionach Polski (np. Kiełczewska-Zaleska 1956, Szulc 1988, 1995, Szurowa 1995).

3. Wieś jako element sieci osadniczej – kluczową pracą, w której podjęto problem rozwoju funkcji wsi oraz określenia ich roli w tworzeniu hierarchii funkcjonalnej sieci osadniczej, jest studium M. Chilczuka (1963). W opracowaniu tym dokonano hierarchicznego podziału wybranych osiedli wiejskich w oparciu o „kryterium centralności”. Prace z tego zakresu opublikował również A. Zagożdżon, który opisał koncepcję zespołów produkcyjnych i osadniczych, czyli grup osiedli związanych funkcją nadrzędną. A. Zagożdżon sformułował nie tylko definicję zespołu produkcyjnego, ale wypracował również teoretyczne podstawy i metody wydzielania takich układów osadnictwa z sieci osadniczej (np. 1964).

4. Wieś jako element systemu osadniczego – pogłębiona analiza funkcjonalna sieci osadniczej rozszerzyła założenia koncepcji zespołów osadniczych o teorię systemu osadniczego. W. Maik (1976) traktuje koncepcję systemu osadniczego jako nadrzędną w stosunku do koncepcji zespołu osadniczego. Przyjęcie pojęcia systemu jako narzędzia badania sprowadza główny problem badawczy do określenia w jakim stopniu sieć osadnicza jest systemem lub podsystemem (Maik 1976).

3.3. Osadnictwo wiejskie we współczesnych podejściach badawczych

Od lat 1970. do polskiej geografii osadnictwa przenikało wiele koncepcji badań osadniczych, które w naszych warunkach przyjmowały oryginalny charakter, adekwatny do specyfiki kulturowej kraju oraz tradycji rozwoju geografii człowieka. W niektórych koncepcjach w twórczy sposób rozwija się ujęcia strukturalne (np. Maik 1988; Suliborski 2010), inne zaś kontestują dotychczasową ścieżkę przemian teoretyczno-metodologicznych (np. Jędrzejczyk, 2001; Rembowska, 2002). Większość współczesnych koncepcji ma uniwersalny charakter, tzn. ich założenia można wykorzystywać zarówno w badaniach miast i wsi. W geografii osadnictwa wiejskiego, podobnie jak w wiodącej dziedzinie badań, czyli geografii miast, rozwój dziedziny odbywa się w sposób kumulatywny, tzn. w wyniku nakładania się nowych rozwiązań i orientacji metodologicznych na uznane wzorce badawcze (Maik 2005).

Charakter środowiska materialnego i społecznego (miejskie, wiejskie) określa specyfikę konstrukcji programu badań w ramach odpowiednich koncepcji geograficznych. Do koncepcji, które uznano jako źródło inspiracji badawczej zaliczono:

1. Koncepcję lokalnych systemów osadniczych. Jej przydatność i atrakcyjność w wyjaśnianiu całości osadniczych polega na wiązaniu w lokalnym systemie, a tym samym w jednostkach osadniczych, dwóch składników:

- społeczności lokalnej – podstawy teoretyczne wywodzą się z koncepcji społecznych i społeczno-przestrzennych wyrażających struktury i procesy społeczne w miejscu zamieszkania i zaspokajaniu potrzeb;

- układu materialnego – podstawy teoretyczne wywodzą się z koncepcji funkcjonalno-przestrzennych (Maik 1993).

Włączenie do koncepcji lokalnych systemów osadniczych szerokiego pojęcia systemu osadniczego (programu funkcjonalnego) i szerokiego pojęcia lokalności może zdaniem W. Maika (1993) stanowić narzędzie analizy życia codziennego, które toczy się w określonej jednostce osadniczej. Zaletą tego ujęcia jest traktowanie jednostek osadniczych jako społeczno-terytorialnych całości i wskazanie ich roli (funkcji) w całościach na wyższych poziomach organizacji systemu osadniczego. Drugą ważną kwestią poruszaną w koncepcji lokalnych systemów osadniczych jest zwrócenie uwagi na codzienność (cykl dzienny) jako czynnik strukturyzujący zachowania przestrzenne, ludzkie motywacje, zmienność społeczną oraz terytorialną identyfikację (Maik 1993).

2. Koncepcje środowiska mieszkaniowego i funkcji miejsca. Środowisko mieszkaniowe definiowane jest jako zbiór miejsc zamieszkania identyfikowanych zbiorem istotnych dla człowieka elementów społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych otaczających te punkty a także relacji zachodzących pomiędzy elementami a miejscami zamieszkania oraz relacji

międzyelementowych (Suliborski 1976). Atrakcyjność tego całościowego ujęcia dla badań wsi polega przede wszystkim na analizie treści (funkcji) i formy, które stanowią podstawę społecznej oceny środowiska zamieszkania oraz jednoczesnej syntezy informacji w ramach przestrzeni wewnętrznej (mieszkanie, budynek) i zewnętrznego (działka, osiedle) środowiska mieszkaniowego (Suliborski 1976). Koncepcja środowiska mieszkaniowego jest jednym ze źródeł, do której odnosi się idea społecznych badań funkcji osiedli (miast, wsi). Mimo, że założenia koncepcji „funkcji miejsca” powstały na gruncie geografii miast, to zawiera ona na tyle dużo uniwersalnych przemyśleń, że śmiało może być również wykorzystywana w badaniach osadnictwa wiejskiego. Specyfika takich studiów polega przede wszystkim na traktowaniu jednostki osadniczej w kategorii miejsca jako pewnej całości społeczno-terytorialnej (Suliborski 2001). Wieś, podobnie jak małe miasto, jest miejscem na poziomie lokalnym, a jego trwałość i wewnętrzna organizacja oparta jest na więziach społecznych. Jednostka osadnicza (w tym przypadku wieś) jako część przestrzeni społecznej jest miejscem mieszkania (bycia) i działania. Miejsce ma pewną formę przestrzenną określoną przez zmieniające się style życia (Suliborski 2001). W koncepcji funkcji miejsca podkreśla się społeczno-kulturowy charakter funkcji miejsca. Funkcja miejsca – wsi, osiedla, miasta – jest pojęciem wieloaspektowym, łączącym różne podejścia geograficzno-osadnicze (funkcjonalne, morfologiczne, społeczno-kulturowe).

3. Koncepcję ekologii społecznej. Identyfikacja i interpretacja współczesnych przemian osiedli wiejskich w Polsce nie może obecnie pomijać wielu aspektów życia społecznego. W tradycyjnych geograficznych koncepcjach badawczych osadnictwa wiejskiego największy nacisk kładziono na płaszczyznę zróżnicowania przestrzennego i funkcjonalno-gospodarczego. Aspekty społeczne redukowane były zazwyczaj do analizy struktury przestrzennej cech społeczno-zawodowych ludności, migracji ludności, itp. Warto zastanowić się jak społeczeństwo o określonych potrzebach i systemie wartości wytwarza przestrzeń współczesnej wsi i jak ta przestrzeń kształtuje relacje i struktury społeczne (Więclaw-Michniewska 2006, Wójcik 2010a). Wsie, szczególnie podmiejskie, stają się coraz bardziej złożone pod względem społecznym. Interesującym problemem badawczym jest współistnienie (współpraca lub rywalizacja), szczególnie w małych wiejskich społecznościach, różnych grup społecznych, o odmiennych stylach życia, potrzebach, aspiracjach oraz sposobach postrzegania środowiska, przestrzeni, itp.

4. Koncepcję kulturową. Uniwersalizm badawczy tego podejścia wynika z traktowania człowieka jako punktu wyjścia do refleksji nad jego biologiczną, społeczną i kulturową refleksją (Jędrzejczyk 2001, Rembowska 2002). Humanistyczny sposób interpretacji świata ludzi może być rozwija-

ny również na gruncie badań wsi. Geografia humanistyczna zwracająca uwagę na wymiar aksjologiczny i estetyczny mogłaby inaczej spojrzeć na wieś, w których wrasta różnorodność stylów życia, poglądów i działalności. Wieś – kojarzona zazwyczaj z procesem „długiego trwania” – doświadcza obecnie szybkich przemian społeczno-kulturowych (np. ważnym aspektem jest zmiana stosunku mieszkańców wsi do ziemi). Na wieś jako twór kulturowy można zatem patrzeć przez pryzmat wyobrażeń mieszkańców o tym miejscu, doświadczeń codziennego życia, wartości przypisanych poszczególnym składnikom otoczenia (przestrzeń symboliczna).

3.4. Koncepcja ekologii społecznej wsi – geneza i współczesny kontekst rozwoju społeczno-gospodarczego

Nowe ujęcia teoretyczne geografii człowieka, w tym również geografii wsi, rozwijają się w ścisłym związku z metodologią nauk społecznych, zwłaszcza socjologią i antropologią społeczną (por. np. Woods 2005, Wójcik 2012a). W pozytywistycznym nurcie geografii odwoływano się przede wszystkim do euklidesowego (topograficznego) rozumienia przestrzeni (Murdoch 2006). W ujęciach krytycznych (realistycznych) wobec skrajnego (empirycznego) scjentyzmu w geografii łączono badania np. struktury funkcjonalnej lub funkcjonalno-przestrzennej, ze studiami przypadków mechanizmów przemian obiektów, miejsc, zbiorowości terytorialnych (Sayer 1984). Poststrukturalistyczna interpretacja przestrzeni w geografii odchodzi od analizy obiektów, a punkt ciężkości rozważań przesuwają na odczytywanie relacji, które łączą obiekty, miejsca, ludzi (topologia). Zasadniczym celem badań jest odkrywanie złożoności relacji, które kryją się pod różnymi formami przestrzeni fizycznej (Gregory 1994, Murdoch 2006). Takie ujęcie pozwala na ukazywanie wielości społecznych światów. D. Massey (1998) dowodzi, że wieloraka tożsamość ludzi kształtuje jednocześnie złożoną tożsamość miejsc. Stąd też badania rzeczywistości społecznej muszą obejmować studia nad różnymi grupami społecznymi i kształtowanymi przez nie przestrzeniami, które były pomijane w nurtach ilościowych. Radykalna geografia społeczna zainteresowała się nie tylko problemem powstawania przestrzeni marginalnych oraz marginalizacji społecznej, ale ukształtowała również „kulturę sprzeciwu” w nauce wobec narastających nierówności (dysproporcji) społeczno-ekonomicznych (Harvey 1989, Soja 1996, Doel 1999). Doel (2000, s. 120) w tym kontekście pisał „gdziekolwiek się spojrzy, geografia i geografowie zawieszają się na punktach: terenach, miejscach, węzłach, liczbach całkowitych, funkcjach podcałkowych, całościach, cyfrach, identycznościach, różnicach: [...] linie są prowadzone pomiędzy punktami. Powierzchnie są rozciągnięte od linii. Objęto-

ści są wyprowadzone od powierzchni..., [...] **zawiesili się oni [geografowie, przypis M. W.] między różnymi rodzajami punktów i to jest ich zguba**".

Niewątpliwie istotną rolę w krystalizacji geograficznego postrukturalizmu, zwłaszcza nurtów krytycznych, odegrała kontestacja procesów związanych z liberalizacją gospodarki w różnych skalach przestrzennych i jej wpływem na wzrost społecznych dysproporcji w układach terytorialnych. Próby wyjaśnień i interpretacji zjawisk marginalizacji społecznej odnoszone były do relacji między nimi a uwarunkowaniami systemowymi (neoliberalizmu jako ideologii globalizacji ekonomicznej). D. Harvey (2005), jeden z najważniejszych geograficznych kontestatorów współczesnych procesów przemian, zwraca uwagę na złożoność problemu marginalizacji i wynikających z niego obecnych i przyszłych napięć oraz niepokojów społecznych. Konflikty w przestrzeni miast i regionów, którym przypisuje się różne płaszczyzny, np. etniczne, religijne, rasowe, widzi przede wszystkim w kategoriach narastających dysproporcji w poziomie zamożności, dostępie do pozycji elitarnych, a także konkurencji o zasoby (woda, żywność, ziemia, minerały)¹⁴. Źródła konfliktów D. Harvey (2005) upatruje w „grze” współczesnej elity finansowej koncentrującej coraz większy kapitał, którego kumulacja wynika m.in. z szeregu zjawisk ogólnie nazywanych „wywłaszczeniem” (*dispossession*). Złożoność sytuacji konfliktowych, napięć, interpretowana jest w kategoriach wzrastającej dyferencjacji społecznej oraz rozbieżności społecznych potrzeb i celów.

Poststrukturalne podejście do przemian społeczno-gospodarczych wiejskiej przestrzeni przejawia się w koncentracji, jak w większości badań w takim ujęciu, nie na obiektach, ale na relacjach, które łączą je ze sobą (Murdoch 2006). W geografii wsi dominującą perspektywą badawczą stała się identyfikacja społecznego wyobrażenia wsi oraz różnych form przedstawień (reprezentacji) wsi w mediach, polityce, planach rozwoju oraz w potocznym przekazie społecznym (*lay discourses*). Studia nad społecznym wyobrażeniem współczesnej wsi ukazują, że obraz ten jest selektywny, subiektywny, zależny od cech biologicznych i kulturowych ludności (Halfacree 2009). Percepcja wsi obciążona jest głęboko zakorzenionymi stereotypami, zarówno negatywnymi, jak i pozytywnymi. W negatywnym sensie mamy do czynienia z kreowaniem obrazu wsi jako środowiska zacofanego, nienadążającego za modernizacją społeczno-gospodarczą, zamieszkanego przez ludność niewyedukowaną, bez większych aspiracji zawodowych,

¹⁴ Społeczno-geograficzna próba wyjaśnienia złożoności przemian współczesnego świata jest często budowana na bazie „teorii uprzestrzennienia” autorstwa H. Lefebvre (1991). Zafascynowanie neomarksistowskimi ujęciami (głównie wywodzącymi się z filozofii francuskiej) widoczne jest w pracach wpływowych anglosaskich geografów, tj. D. Harvey (np. 1989, 2005) oraz E. W. Soja (np. 1996).

przywiązaną do reguł rządzących społecznościami patriarchalnymi. Taki negatywny wizerunek wsi pojawia się najczęściej w społeczeństwach epoki industrialnej, w okresie szybkiego wzrostu znaczenia miast (urbanizacja). Współcześnie taki obraz wsi kreowany jest w krajach rozwijających się, gdzie mamy do czynienia z wielkimi przemieszczeniami ludności ze wsi do miast, intensywną industrializacją oraz przemianami kulturowymi charakteryzującymi się odejściem od tradycji rozwoju agrarnego na rzecz wzorców promowanych przez kulturę masową (Halfacree 2009).

Pozytywne postrzeganie przestrzeni wiejskiej wiąże się ze stereotypem wiejskiej sielanki (rural idyll). Wieś jawi się tu jako harmonijne, swojskie, idylliczne środowisko dla życia ludzi, zwłaszcza w kontraście do szybko różnicujących się pod względem społecznym i kulturowym miast. Idealizacja przestrzeni wsi obejmuje szereg aspektów, zarówno materialnych, takich jak np. otwarty krajobraz, estetyczną fizjonomię, związek z przyrodą, a także społecznych jak np. poczucie wspólnoty społecznej, lokalny charakter życia, bezpieczeństwo, itd. (Halfacree 1993, 1995). Przykładowo K. Halfacree (2009) i P. Cloke (2003) współczesne rozważanie nad ponowoczesną „wiejskością” (post-rurality) ogniskują wokół czterech aspektów przemian, tzn.:

1. słabnącej koncepcji wsi budowanej wokół problemu przemian w rolnictwie i przekształceń krajobrazu rolniczego;
2. wzrastającej popularności wsi jako ważnego elementu wiedzy potocznej ludzi i wyobrażeń przestrzennych (m.in. *rural idyll*);
3. przenikania wiejskiej symboliki do innych środowisk społecznych („wieś poza wsią”), tzn. niektóre elementy kultury wsi, zwłaszcza tradycyjnej, stają się częścią ogólnospołecznego doświadczenia społecznego (moda na wieś);
4. odkrywania w krajobrazie wiejskim (przestrzeni, miejscach) źródła przeżyć duchowych.

Próba zrozumienia czy jest lub czym ma być współczesna wieś, również w Polsce, nie może być oderwana od całości przekształceń cywilizacyjnych, w których dominującą rolę odgrywają metropolie. Wzorce płynące z metropolii, zwłaszcza formy oddziaływania współczesnej kultury masowej rodzą określone konsekwencje również dla wsi, która z tego punktu widzenia jest przedmiotem konsumpcji, handlu, tworzenia relacji społecznych opartych na funkcjach użytecznych wiejskiej przestrzeni. Procesy metropolizacji są wyrazem szeroko rozumianej zmiany społecznej, podobnie jak niegdyś interpretacja różnych zjawisk w kategoriach urbanizacji (również urbanizacji wsi). Zwrócenie uwagi na społeczeństwo jako źródło zmiany rozszerza interpretację funkcjonalną przemian miejskich rozumianą zazwyczaj tylko w aspekcie rozwoju ekonomicznego (np. Suliborski 2001, Maik, Stachowski 1995). Aspekt społeczny metropolizacji przejawia się m.in. w powstaniu

tw. klasy metropolitalnej, czyli grupy społecznej związanej pod względem zawodowym z działalnościami zarządzania w gospodarce o specyficznej kulturze (stylu życia) konsumpcji (np. Jałowiecki 2000). Wymiar funkcjonalny metropolizacji, dostrzegany często w pierwszej kolejności, wymaga wyjaśnienia w kontekście zmiany społecznej, jaką jest niewątpliwie pojawienie się grupy odpowiednio wysoko sytuowanej pod względem majątkowym. Koncentracja klasy metropolitalnej w przestrzeni, zarówno w przypadku miejsc pracy, jak i miejsc zamieszkania, prowadzi do powstania stref wyłączonych z przestrzeni publicznej, sprywatyzowanych na potrzeby społeczno-kulturowe i ekonomiczne (gettoizacja przestrzeni), co w konsekwencji prowadzi do fragmentacji miast i wsi (Jałowiecki, Łukowski 2007). Dysproporcje społeczne generują różnice w formach architektonicznych, estetyce, sposobach zagospodarowania i użytkowania przestrzeni.

W przypadku wsi podmiejskiej nowego znaczenia w kontekście procesów metropolitalnych nabiera koncepcja obszarów ekologicznych. W koncepcji tej kluczowym, celem badań jest określenie relacji społeczeństwo – terytorium (przestrzeń). Ważnym pojęciem w badaniach ekologii społecznej jest przestrzeń społeczna. Przestrzeń społeczna konkretyzuje się w postaci obszaru, które określona społeczność lokalna użytkuje, kształtuje, z którym się integruje i utożsamia (Maik, Stachowski 1995, s. 9). Tożsamość terytorialna, lub inaczej pewna terytorialna przynależność, jest ważnym składnikiem tożsamości lokalnej, a także istotnym warunkiem powstawania lokalnej spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej.

Koncepcja ekologii społecznej znajduje duże zastosowanie w badaniach współczesnych wsi podmiejskich, zwłaszcza wokół tych ośrodków, które mają rozwinięte lub rozwijające się funkcje metropolitalne. Przekształcenia, które dokonują się we wsiach podmiejskich, od form prostych do form złożonych (por. np. Więclaw-Michniewska 2006, Staszewska 2012), dają podstawę do rozważań i stawiania pytań o charakter postępującego zróżnicowania społeczno-przestrzennego. Powstające układy osadnicze, zazwyczaj w sąsiedztwie dotychczasowych siedlisk różnią się nie tylko charakterem architektury. Zamieszkują je osoby o odmiennym statusie społeczno-majątkowym, potrzebach oraz stylach życia. Badania prowadzone w latach 1960. w wielu krajach wysoko rozwiniętych (m.in. Wielka Brytania, Stany Zjednoczone), kiedy dochodziło wówczas do rozrostu przedmieść (suburbia), dowodziły, że jednym z najważniejszych efektów migracji na tereny wiejskie wokół metropolii miejskich były rosnące różnice społeczne¹⁵ (por. Pahl 1965, Connell 1974).

¹⁵ W naszych warunkach interesujące studia prowadzą m.in. socjologowie i geografowie społeczni (por. np. Pilichowski 2005, Więclaw-Michniewska 2006, Mantey

Badania przemian społeczno-przestrzennych stref suburbanalnych doprowadziły do sformułowania koncepcji wsi metropolitalnej (*metropolitan village*) ujmowanej zarówno w przeglądach geograficznych problemów badawczych obszarów miejskich (np. Clark, 1982), jak i wiejskich (np. Pacione 1984). Problematyka przenikania się wpływów miejskich i wiejskich zwłaszcza w otoczeniu dużych miast budzi duże zainteresowanie nauk społecznych, w tym również geografii człowieka. Obszary o najbardziej zaawansowanych przemianach społecznych w otoczeniu miast są w literaturze różnie określane, np. obrzeża, brzegi (*edge, fringe*), dzielnice podmiejskie (*suburbs*)¹⁶.

Podstawy teoretyczne badań wsi metropolitalnej zarysowane zostały w pracach m.in. R. Pahla (1965) i J. Connella (1974). Studia w ramach takiej koncepcji badawczej odnosiły się głównie do przemian społeczno-przestrzennych we wsiach w otoczeniu wielkich miast (zazwyczaj w większej odległości, ale nadal w strefie codziennych kontaktów z miastem – *commuter zone*), w warunkach kontrolowanego (ściśle planowego) rozwoju przedmieść. Planowanie wsi metropolitalnych było formą obrony przed niekontrolowanymi „rozpływaniem się” miasta (*urban sprawl*)¹⁷. Wsie metropolitalne w sensie społeczno-przestrzennym są eksklawami miasta, które zostały wytyczone na peryferiach dużych obszarów metropolitalnych w celu koncentracji i kontroli procesów urbanizacji przy jednoczesnej potrzebie ochrony wartości krajobrazu wiejskiego jako elementu przyciągającego ludność. W pewnym stopniu idea wsi metropolitalnej została zaczerpnięta z prac E. Howarda (początek XX w.) nad idealnym miastem łączącym cechy życia miejskiego z harmonią środowiska wsi (Benevolo 1967).

Koncepcja wsi metropolitalnej opracowana w warunkach brytyjskich wiązała się ściśle z przemianami społeczno-przestrzennymi wiejskich jednostek osadniczych – zmian w udziale grup społecznych (klas), rozwoju przestrzeni rezydencjalnej oraz społecznymi aspektami planowania terenów wiejskich. W sensie planistycznym wybór wsi „rozwojowej” i pomysł na jej zagospodarowanie pod kątem różnych potrzeb ludzi napływających z miasta centralnego miał zapanować nad niekontrolowanym pochłanianiem terenów wiejskich głównie pod funkcje mieszkaniowe. W Polsce w ostatnich 20 latach wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi miast

2011, Kajdanek 2012). Badania w tym zakresie prowadził również autor (Wójcik 2008, 2010a).

¹⁶ Najważniejsze pozycje literatury z tego zakresu opisuje M. Pacione (1984).

¹⁷ W tłumaczeniu na język polski lepszym określeniem byłby termin „osiedle metropolitalne”. Termin „wieś” w naszych warunkach, co było wykazane wcześniej ma silne konotacje społeczno-kulturowe (agrarna geneza).

pojawił się problem żywiołowego rozprzestrzeniania się zabudowy i działalności gospodarczej we wsiach podmiejskich. Obrót ziemią i kierunki ruchu budowlanego są wypadkową gry interesów aktorów uczestniczących w tym procesie – lokalnych społeczności, deweloperów, władz samorządowych, inwestorów i, w ostatnim czasie, mimo wskazywania zagrożeń dla właściwego gospodarowania przestrzenią ze strony np. środowisk naukowych i planistycznych, nie udało się wypracować uniwersalnych norm sprzyjających łaadowi przestrzennemu we wsiach podmiejskich (por. Gutry-Korycka 2005; Mierzejewska 2008).

W warunkach polskich, po zaledwie 25 latach ponownego funkcjonowania renty gruntowej i wobec narastającego chaosu przestrzennego w strefach podmiejskich miast, trudno odnaleźć formy, które by można określić jako wsie metropolitalne w ujęciu koncepcji R. Pahl'a czy J. Connell'a. Pewne zaawansowanie już procesów suburbanizacji pod wpływem czynników funkcjonalnych i społecznych po 1990 r. daje możliwość wskazania niektórych wiejskich jednostek osadniczych w pobliżu dużych polskich miast, które pod pewnymi warunkami mogą być opisywane jako wsie metropolitalne. Niekontrolowany, a w efekcie chaotyczny, proces suburbanizacji prowadzi do dużego zróżnicowania (dysproporcji) architektonicznego i społecznego we wsiach.

W geograficznych badaniach wsi wątek zróżnicowania społeczno-przestrzennego nigdy nie został poważnie rozpatrzony. Geografowie koncentrowali się przede wszystkim na zróżnicowaniu struktury społeczno-przestrzennej miast. Prace te, podobnie jak zbliżone merytorycznie studia socjologiczne, wpisywały się w silny nurt badań ekologii społecznej miast (por. Pióro 1982, Węclawowicz 2007, Jałowiecki, Szczepański 2009). Mniejsze zainteresowanie ekologią społeczną wsi wynikało przede wszystkim z homogeniczności środowisk wiejskich (Pióro 1982, s. 42). Polska geografia ekonomiczna, skoncentrowana na czynnikach i efektach produkcyjnych obszarów wiejskich, nie podejmowała w szerszym zakresie problemu zróżnicowań społeczno-przestrzennych, pozostawiając go badaniom socjologicznym i antropologicznym (por. np. Piotrowski 1982).

Szczególną uwagę powinno się kierować na zachowania społeczno-przestrzenne wynikające z historycznej ciągłości pewnych swoistych cech funkcjonowania społeczności lokalnych, do których można zaliczyć np. bliskość miejsc zamieszkania i pracy, małą anonimowość, presję środowiska społecznego, praktyki przestrzenne związane z bliskością natury oraz niewielki zasięg ruchliwości przestrzennej. **Koncepcje funkcjonalne opisujące zróżnicowanie osiedli w zakresie struktur zawodowych ewoluują w kierunku dostrzegania społecznych potrzeb i wynikających z nich zachowań przestrzennych. Wsie, podobnie jak miasta, są „areną” procesów społecznych** (por. Lisowski 1998), przy czym jednostki

(ludzie) spotykają się tu nie tylko ze strukturami społecznymi, ale również ze strukturami przyrodniczymi. W tym tkwi zasadnicza różnica w kształtowaniu się i interpretacji swoistości cech życia wiejskiego w warunkach coraz mniejszego znaczenia funkcji produkcyjnych (głównie rolnictwa).

Istotna różnica pomiędzy miastem a wsią, interpretowaną w kategoriach specyfiki znaczenia w systemie osadniczym, polega na roli przyrody w tworzeniu indywidualności społeczno-terytorialnej. Relacja człowieka z otoczeniem, w którym przyroda nie została przez niego w dużym stopniu przetworzona, jest podstawą do kształtowania się odmiennego stylu życia. Takie ujęcie problemu poszerza dotychczasowe programy badań geograficznych o rozumienie wsi w kategoriach środowiska życia człowieka (por. Rembowska 2005).

Kluczowym elementem w identyfikacji i interpretacji zróżnicowania społeczno-przestrzennego jest tło stosunków prawno-obyczajowych władania ziemią. W przestrzeni wiejskiej koncepcja ekologii społecznej ma realny sens, w myśl pierwotnych założeń H. Barrowsa (1923), wynikających z relacji pomiędzy strukturami przyrodniczymi, społecznymi i materialnymi. Z. Pióro (1982, s. 49) historycznie ukształtowane kompleksy przestrzenne o odmiennych cechach materialnych (fizjonomicznych, standardów zabudowy) i społecznych nazwał „**gniazdami ekologicznymi**”¹⁸. Cechą gniazda jest homogeniczność cech fizyczno-przestrzennych siedlisk oraz ekonomicznych i społecznych ludności. W ujęciu historycznym, zwłaszcza przed okresem przekształceń społeczno-gospodarczych spowodowanych rewolucją przemysłową, większość wsi stanowiła jednolite układy kulturowe i gospodarcze. Jednolitość, czyli inaczej spójność, dotyczyła również aspektu krajobrazowo-architektonicznego. W tradycyjnej koncepcji wsi podkreślano przede wszystkim jednolitość układu społeczno-terytorialnego, czyli pewną lokalną spójność (Gorlach 2004, Starosta 1995). W okresie przemian społecznych zachodzących we wsiach położonych w obrębie obszarów metropolitalnych jednostki osadnicze stają się **zespołami gniazd ekologicznych**, a ważnym problemem badawczym jest próba wyjaśnienia, czy „nowe i stare” we wsi łączy coś więcej niż tylko topograficzne sprzężenie.

W odróżnieniu od „miejskiej” tradycji badania obszarów społecznych, w przypadku wsi termin „gniazdo” odpowiada lepiej skali badań (mikro), liniowo-punktowym sposobom generalizacji układów społeczno-przestrzennych i przed wszystkim lepiej oddaje istotę zjawiska „wtapiania się” wsi

¹⁸ Tradycja badań społeczno-ekologicznych widoczna jest również m.in. w socjologicznych rozważaniach nad stosunkiem mieszkańców wsi do środowiska przyrodniczego (por. Starosta, Rokicka 2003).

w środowisko naturalne. Wśród kluczowych zadań badawczych, które wchodzą w zakres rozwiązywania tego problemu badań, należy przykładowo wymienić:

- określenie roli jednostek osadniczych (funkcji) w strukturze funkcjonalnej podsystemu osadniczego obszaru;
- określenie struktury społecznej oraz kierunków jej przemian w wiejskich jednostkach osadniczych;
- **identyfikacja struktury społeczno-przestrzennej w osiedlu wiejskim przez identyfikację „gniazd” ekologicznych (powiązanie cech fizjonomicznych zabudowy i zagospodarowania działek siedliskowych z cechami społeczno-zawodowymi mieszkańców oraz sposobami społecznej waloryzacji środowiska wiejskiego);**
- określenie relacji społecznych istniejących pomiędzy mieszkańcami wsi (form współpracy i płaszczyzn powstających antagonizmów oraz konfliktów).

4. TRADYCJE GEOGRAFICZNYCH BADAŃ WSI ORAZ OGÓLNE TENDENCJE PRZEKSZTAŁCEN STRUKTURY SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ W STREFIE PODMIEJSKIEJ ŁODZI

4.1. Badania osadnictwa wiejskiego w strefie podmiejskiej Łodzi

Jedną z najważniejszych dyscyplin w geografii człowieka (społeczno-ekonomicznej) w łódzkim ośrodku geograficznym jest geografia osadnictwa. Intensywny rozwój tej dyscypliny był związany ze szkołą naukową (geografii ekonomicznej), ukształtowaną przez prof. L. Straszewicza. Przedmiotem zainteresowań geografów z Łodzi były przede wszystkim struktury i procesy kształtujące wielkie miasto. W tym zakresie wykonano wiele pogłębionych studiów morfologicznych, funkcjonalnych i społecznych (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, Liszewski 1993). Pomimo przewagi badań przestrzeni zurbanizowanych, osadnictwo wiejskie cieszyło się również dużym zainteresowaniem, choć często rozpatrywano je w relacji z miastem (np. badania ośrodków lokalnych, strefy podmiejskiej). Charakterystyczne dla łódzkiego ośrodka badań geograficznych było niewielkie zainteresowanie geografiami rolnictwa. Konsekwencją braku szerszego uznania dla tej subdyscypliny geografii oraz prymatu badań geograficzno-osadniczych w Uniwersytecie Łódzkim jest stosunkowo duże rozdrobnienie studiów nad wiejskimi osiedlami według kryterium instytucjonalnego, czyli w odpowiednich jednostkach (katedrach) specjalizujących się w geografii społecznej, geografii historycznej, geografii turystyki, geografii usług, itd. Analiza tradycji rozwoju badań przestrzeni wiejskiej w geografii społeczno-ekonomicznej wskazuje, że ośrodki, które miały zinstytucjonalizowane formy studiów naukowych w tym zakresie (do 1990 r. głównie w zakresie geografii rolnictwa) stanowią współcześnie dobrze zorganizowane zespoły badawcze, choć pole zainteresowań zostało znacznie poszerzone¹⁹ (por. Wójcik 2012).

¹⁹ Współcześnie zespoły te funkcjonują w następujących strukturach: 1) Zakład Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie), 2) Zakład Gospodarki Żywnościowej i Wsi (Wydział

Studia osadnicze prowadzone od prawie 70 lat w łódzkim ośrodku geograficznym można uznać za reprezentatywny model kształtowania się koncepcji i programów badawczych podejmowanych w Polsce, tym bardziej, że uformował się tu złożony (pełny) profil badań obejmujący zagadnienia morfologiczne, funkcjonalne, społeczne i kulturowe. W przypadku badań osadnictwa wiejskiego można wyróżnić następujące zagadnienia badawcze:

- 1) przyrodnicze uwarunkowania dyfuzji osadnictwa wiejskiego i morfogeneza wsi;
- 2) funkcje osiedli wiejskich i urbanizacja wsi;
- 3) społeczno-gospodarczy i kulturowy aspekt przemian wsi.

Podana wyżej kolejność pokazuje również rozwój badań o kumulatywnym charakterze, tj. od zainteresowania aspektami środowiska fizycznego (materialnego) do coraz większej koncentracji na treści społecznej i kulturowej osadnictwa.

Ad 1). Przyrodnicze uwarunkowania dyfuzji osadnictwa wiejskiego i morfogeneza wsi.

Problem związku lokalizacji i dyfuzji przestrzennej osiedli był nieodłączną częścią prawie wszystkich badań krajobrazowych, rozwijanych w Polsce od okresu międzywojennego. Studia te koncentrowały się na kompleksowej ocenie tzw. „pochodu osadniczego”, czyli dyfuzji osadnictwa w dziejach na tle warunków środowiska przyrodniczego. Jedną z najciekawszych koncepcyjnie prac z zakresu lokalizacji i przestrzennego rozwoju sieci osadniczej opublikował J. Dylik (1948). Zasadniczym celem pracy J. Dylika (1948, s. 7) było określenie terenów młodszego i starszego osadnictwa, a następnie odniesienie określonych faz rozwoju osadnictwa do form krajobrazu naturalnego. Zróżnicowaniu rzeźby J. Dylik przypisywał główną rolę w procesie „pochodu” osadnictwa w skali regionalnej. J. Dylik (1948) zakładał, że wyznaczone przez niego zależności w całych jednostkach terytorialnych (regionie) powinny potwierdzić się w ujęciach topograficznych, uwypuklając przede wszystkim znaczenie sąsiedztwa dla ekspansji osadniczej²⁰.

Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM w Poznaniu), 3) Zakład Gospodarki Przestrzennej i Planowania Strategicznego (Wydział Nauk o Ziemi UMK w Toruniu).

²⁰ Próbę oceny tej koncepcji w skali mikro podjął w ostatnim czasie M. Wójcik (2009b) w pracy dotyczącej terenów wokół miasta Łowicz (dawne Księstwo Łowickie). Wyniki badań wskazują, że w ujęciu topograficznym można potwierdzić przypuszczenie J. Dylika, że o procesach osadniczych decydowały podobne czynniki jak w skali regionalnej. Niewątpliwie można do nich zaliczyć rzeźbę terenu, sieć hydrograficzną, gleby, a także czynnik sąsiedztwa. Przechodzenie do bardziej szczegółowej skali badań odsłania więcej czynników, które leżą po stronie otoczenia antropogenicznego. Do takich można zaliczyć rodzaj własności, stan wcześniej-

Niektóre tezy rozwijane przez J. Dylika znalazły kontynuację w pracach M. Kotera z zakresu geografii historycznej osadnictwa. Szczególnie wyraźną inspiracją w studiach M. Kotera (por. np. 1994, s. 24–25) jest koncepcja „zabytków przewodnich” jako analogia do skamieniałości przewodnich, czyli takich form architektonicznych, na podstawie których wnioskuje się o postępach osadnictwa na danym terenie. Zabytki przewodnie, ich forma i położenie geograficzne, pomagają zrekonstruować proces zasiedlania oraz krajobraz kulturowy minionych epok historycznych (w tym przypadku okolic Łodzi).

Dopełnieniem koncepcji badań nad dyfuzją osiedli są studia morfogenetyczne. Badania te w pierwszym etapie dotyczyły roli osadnictwa wiejskiego w kształtowaniu planu wielkiego miasta (Łódź). Studia te koncentrowały się na analizie planu współczesnych miast oraz próbach wyjaśnienia genezy złożonych (zrośniętych i przekształconych) układów osadnictwa, które stanowią pewien etap ewolucji z układów prostych (wiejskich). Prace te dotyczyły zarówno rekonstrukcji dawnych siedlisk jak i rozłogów. M. Koter (np. 1969, 1976) identyfikował relikty osiedli wiejskich w strukturze szybko rozwijającej się pod wpływem uprzemysłowienia Łodzi. Interpretacja rozwoju przestrzennego miasta zawiera więc nie tylko informacje o genezie głównego ośrodka rozwoju, ale również dzieje sąsiednich wsi (Koter 1969, s. 42). Studia te doprowadziły również do opracowania oryginalnej koncepcji rozwoju strefy podmiejskiej Łodzi w kategoriach genetycznych (Koter 1985).

Za część badań morfologicznych można uznać prace z zakresu modelowania sieci osadniczej. Koncepcje badań budowy sieci osadniczej mają długą tradycję, a problem identyfikacji przestrzennej formy sieci osiedli wiejskich należał od początku studiów nad osadnictwem wiejskim do istotnych zagadnień geografii człowieka (a później geografii ekonomicznej). Istotnym elementem obu podejść było wykorzystanie analizy kartograficznej w klasyfikacji osiedli. Geometryczne uproszczenie budowy sieci osadniczej wykonane na mapach o małej skali oparte były przede wszystkim na punktowych i powierzchniowych metodach modelowania. Natomiast na podstawie dokładniejszych podkładów kartograficznych, na których widoczne były układy morfologiczne siedlisk i rozłogów, dokonywano generalizacji za pomocą zapisu grafowego. Koncepcja analizy morfologicznej sieci osadniczej jako układu linii polegała przede wszystkim na rozpoznaniu podstawowych cech geometrii osiedli przedstawionych na mapach topograficznych.

szego zagospodarowania, poziom zaawansowania procesów społeczno-gospodarczych, decyzje polityczne i administracyjne.

Liniowość osadnictwa generalizuje pewien typ zabudowy wsi, gdzie poszczególne zagospodarowane trwale działki siedliskowe sąsiadują ze sobą. Metod generalizacji używano również w badaniach morfologicznych wsi zmieniających się pod wpływem rozwoju funkcji rekreacyjnej (Maczak, np., 1991), w modelowaniu przestrzeni dużej wsi podmiejskiej – dawnego miasta (Jażdżewska 1999) oraz w prezentacji przemian przestrzennie-funkcjonalnych wsi podmiejskiej pod wpływem urbanizacji (Wójcik 2006a). Założenia metodyczne zostały wykorzystane w pracy M. Wójcika (2006a) na temat powstawania pasma osadniczego aglomeracji.

Ad. 2) Funkcje osiedli wiejskich i urbanizacja wsi

Zasadnicze pole badań nad osadnictwem wiejskim w badaniach prowadzonych w Uniwersytecie Łódzkim związane jest z koncepcją funkcjonalną. Początek badań funkcji wsi po II wojnie światowej łączył się z rozwojem teorii sieci osadniczej, zwłaszcza w zakresie studiów nad ośrodkami lokalnymi. Koncepcja ośrodków lokalnych, od przełomu lat 1950. i 1960. po początek lat 1990. była jednym z wiodących sposobów identyfikacji zróżnicowania funkcjonalnego osadnictwa wiejskiego i małych miast (Straszewicz 1967).

Znaczącym wkładem studiów łódzkich geografów oraz innych zespołów badawczych było uwypuklenie roli tzw. ruchów spontanicznych ludności oraz funkcji ośrodków, które je kształtują (np. targowisko), w przeciwieństwie do prac wykonanych na podstawie informacji formalnych (administracyjnych), jak np. w pracy M. Chilczuka (Pączka 1967, Kozłowska 1969). Oprócz studiów zróżnicowania funkcjonalnego wsi, wykonanych w programach badań ośrodków lokalnych, część prac koncentrowała się na problematyce samej wiejskiej sieci osadniczej. Rozbudowaną analizę wyposażenia byłych wsi gromadzkich przeprowadziła E. Dziegieć (1976), która wykonała badania zgodnie z powszechnie przyjętą w latach 1960. metodą analizy funkcji centralnych. Autorka określiła ośrodki lokalne wewnątrz sieci osiedli wiejskich, których rangę funkcjonalną tłumaczyła przede wszystkim długością stażu administracyjnego (Dziegieć 1976, s. 181).

W funkcjonalnym nurcie badań geograficzno-osadniczych ukształtowała się koncepcja „wsi podmiejskiej”. Pojęcie strefy podmiejskiej, podobnie jak wiele zagadnień z zakresu geografii osadnictwa, zostało sformułowane na gruncie planistyki i urbanistyki (por. Straszewicz 1954, 1985, Liszewski 1987b). Koncepcja wsi podmiejskiej, podobnie jak koncepcja miasta w geografii osadnictwa, miała duży związek z teorią funkcjonalną (por. Suliborski 2010). Opis charakteru i zmienności społeczno-gospodarczej wsi podmiejskiej odbywał się najczęściej przez identyfikację odpowiednich funkcji, tj. np. żywicielskiej (por. Straszewicz 1957), rezydenckalnej i wypoczynkowej (np. Maczak 1985).

Geograficzne studia dotyczące wsi podmiejskich koncentrują się przede wszystkim na analizie struktury przestrzennej opartej na zestawie mierników i wskaźników rozwoju oraz na konstrukcji modelu struktury lub modelu zmian w strukturze, z ewentualnym uzupełnieniem badań o aspekt jakości życia (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1991, 1998, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010, Wójcik 2008). Prace te dostarczają bogatego materiału faktograficznego i wiedzy na temat przemian struktury społeczno-gospodarczej wsi podmiejskich w okresie dekoncentracji części funkcji społeczno-gospodarczych w regionach miejskich (suburbanizacja).

Łódzki ośrodek geograficzny ma również istotny wkład w opracowanie koncepcji urbanizacji turystycznej wsi. Próby opracowania syntetycznych wniosków odnoszących się do zakresu i mechanizmu przemian wsi pod wpływem turystyki zostały podjęte w połowie lat 1980. (por. np. Matczak 1986, 1987, 1991, Dziegieć 1988). E. Dziegieć (1987, s. 23), na podstawie przeglądu literatury oraz własnych badań twierdziła, że oddziaływanie turystyki i rekreacji na tereny wiejskie jest jednym z najbardziej znaczących czynników przemian, a zmienność osadnictwa wiejskiego lub genezę nowych form osadnictwa turystycznego można przedstawić w postaci etapów zmian związanych z nasileniem odpowiednich zjawisk (ruch turystyczny).

Jednym z czynników tworzących podstawy teoretyczne urbanizacji turystycznej były studia S. Liszewskiego i zespołu badawczego nad genezą i rozwojem osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu dużego miasta, zrealizowane na przykładzie aglomeracji łódzkiej. S. Liszewski (1987a, s. 33) określił model badań, który zawierał dyrektywy sposobu wyjaśnienia genezy form osiedli turystycznych. Autor określił także etapy rozwojowe i wskazał kierunki przekształceń osadnictwa wypoczynkowego (głównie funkcjonalne i przestrzenne). Ważnym elementem, syntetyzującym takie badania, było wypracowanie nie tylko modelu przemian w czasie, ale przede wszystkim modelu transformacji form przestrzennych (por. np. Dziegieć 1995, Liszewski 2005, Włodarczyk 2009).

Próbie opracowania mechanizmu ewolucji turystycznej obszarów wiejskich opracował S. Liszewski (1995) w ramach rozważań nad koncepcją przestrzeni turystycznej. Typy przestrzeni turystycznej zostały wydzielone na podstawie kryterium charakteru działalności turystycznej i stopnia kształtowania przez nią przestrzeni geograficznej (Liszewski 1995, s. 95). Typy przestrzeni są zatem zarazem etapami jej przekształceń, od eksploracji, penetracji i asymilacji turystycznej po kolonizację i urbanizację.

Szczególne znaczenie dla utrwalenia funkcji turystycznej w wiejskiej przestrzeni ma etap kolonizacji turystycznej – proces intensywnego użytkowania i trwałego zagospodarowania turystycznego (Liszewski 1995, s. 97–98). Urbanizacja turystyczna kończy etap kolonizacji, a przemiany mają wówczas charakter wielopłaszczyznowy. Opanowanie obszaru przez

kolonizatorów turystycznych kończy się fazą stałego zamieszkiwania. Weryfikację hipotezy o kluczowej roli kolonizacji turystycznej w zmianach przestrzennych i funkcjonalnych podjęło wielu autorów w ośrodku łódzkim (por. Wojciechowska 1998, Włodarczyk 1999, Szkup 2003).

W latach 1990. większą uwagę zaczęto zwracać na społeczny wymiar presji (kolonizacji) turystycznej, np. opinie różnych grup ludzi związanych z obszarem turystycznym (por. np. Wojciechowska 1998), cech psychospołecznych kreatorów funkcji wypoczynkowej, analizy zachowań „aktorów” rozwoju turystyki (por. Szkup 2003, Wojciechowska 2009).

Dominującym współcześnie sposobem badań wielofunkcyjności wsi jest wzorzec metodyczny wypracowany na przełomie lat 1980. i 1990. (Stola 1993). Na jego podstawie dokonano ponownego rozpoznania struktury funkcjonalno-przestrzennej obszarów wiejskich Polski po pierwszym okresie transformacji gospodarczej wsi (Bański, Stola 2002, Czapiewski 2010). W przypadku regionu łódzkiego nie podejmowano w tym zakresie pogłębianych badań, koncentrując się raczej na zróżnicowaniu poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich w oparciu o szerokie zestawy wskaźników (por. Wójcik 2006b, 2008, Jażdżewska 2007). Podstawowy wniosek z tych badań odnosił się do stwierdzenia dużych różnic w poziomie rozwoju, które można wyjaśnić przede wszystkim zaawansowaniem procesu urbanizacji wsi (zróżnicowanie centrum – peryferia regionu). Niektóre badania odnosiły się do relacji poziomu rozwoju a zróżnicowanie kapitału społecznego w gminach (por. Jażdżewska, Frykowski 2009).

Ze względu na tradycje badań osadniczych oraz rozwój metodologii badań funkcji osiedli (por. Suliborski 2010), ocenę wielofunkcyjności obszarów wiejskich dokonano w obrębie koncepcji bazy ekonomicznej (Wójcik 2008, 2010c, 2012b). W przypadku obszarów wiejskich identyfikacja ich funkcji, z formalnego punktu widzenia, wymaga traktowania przestrzennej jednostki odniesienia jako sumy wchodzących w jej skład osiedli. W takim ujęciu funkcje obszaru wiejskiego są sumą działalności wykonywanych we wszystkich jednostkach osadniczych, czyli wsiach (w podziale na endo- i egzogeniczne). Identyfikację funkcji gospodarczych obszarów wiejskich w ujęciu koncepcji bazy ekonomicznej należy traktować jako komplementarne względem innych podejść ukazujących rozwój wielofunkcyjny wsi, zwłaszcza koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej. Jedną zalet tego sposobu identyfikacji jest oparcie się na statystyce zatrudnienia, a tym samym możliwość interpretacji podstaw ekonomicznych obszarów wiejskich w kategoriach poziomu rozwoju lokalnych rynków pracy (Wójcik 2012b).

Ad. 3) Społeczno-gospodarczy i kulturowy aspekt przemian wsi

Rozwój modeli dialektycznych i personalistycznych od początku lat 1980. jest odpowiedzią na formułowanie nowych problemów badawczych, dla których modele funkcjonalistyczne nie dawały satysfakcjonujących rozwiązań. Problemy te odnosiły się bowiem do pogłębiania samowiedzy społeczeństwa (wzrostu świadomości) odnoszącej się do procesu kształtowania przestrzeni (Maik 1992b). Jedną z pierwszych prac odnoszących się do tak sformułowanego problemu było studium warunków życia i jakości życia mieszkańców wsi w pobliżu miasta Opoczno oraz ich przestrzenna interpretacja (Rembowska 1990). Użyte metody w dużej mierze przełamywały formalizm badań oparty na oficjalnych statystykach demograficznych i ekonomicznych.

W. Maik (1988) krytykę geograficznego funkcjonalizmu odnosił przede wszystkim do formalizmu metody funkcjonalnej, proponując ujęcie realistyczne w badaniach osadnictwa. Zdaniem autora, struktura funkcjonalna osiedli ma charakter dualny, tzn. można ją wyjaśnić na poziomie makro (funkcje osiedli) i w układzie mikro (społeczna interpretacja funkcji). Jedną z niewielu prac podejmujących wyzwanie koncepcji realistycznego ujęcia zjawisk osadniczych w badaniach wsi (podmiejskiej) jest praca M. Wójcika (2008), nt. przemian społecznych i gospodarczych wsi aglomeracji łódzkiej w nowych warunkach ustrojowych. W pracy tej wyznaczono dwa główne cele badawcze. Pierwszy cel dotyczył określenia kierunków, tempa i typów odpowiednich procesów oraz wskazania ich uwarunkowań strukturalnych i społecznych. Drugim celem była próba weryfikacji koncepcji realistycznego ujęcia dualizmu zjawisk osadniczych, która zakłada możliwość połączenia dwóch perspektyw badawczych (strukturalnej i społecznej). Wykazano, że na działania człowieka wpływa stan rozwoju i typ systemu osadniczego. Natomiast poziom rozwoju systemu osadniczego jest odbiciem rozmaitych ról ludzi (społecznych i gospodarczych) działających w ramach tego systemu. Na podstawie wielu źródeł podstawowych (kwerenda urzędów gmin wiejskich) oraz badań społecznych (wywiady) stwierdzono, że istotnym czynnikiem różnicującym procesy demograficzne w gminach aglomeracji łódzkiej są migracje stałe ludności. Zauważono, że we wsiach graniczących z dużym miastem aktywność społeczna prowadzi do przekształceń, które na poziomie strukturalnym przejawiają się w rozwoju funkcji odpowiednich obszarów (od prostych do złożonych). W zewnętrznej strefie aglomeracji, w której działania ludzkie skierowane są na przeczekanie, przetrwanie, dochodzi do stagnacji społecznej i funkcjonalnej tych obszarów (Wójcik 2008).

W ostatnim czasie badania zostały pogłębione o aspekty społeczne i kulturowe. Skoncentrowano się na analizie zachowań i percepcji przestrzeni wsi przez zasiedziały oraz nowych mieszkańców wsi. Próbowano również określić zmiany jakie powstają w lokalnych społecznościach pod

wpływem inwestycji realizowanych z funduszy UE (Wójcik 2010a). W przeciwieństwie do badań o charakterze makroskalowym, zarówno polskich jak zagranicznych, badania w mikroskali pokazują, że skala zróżnicowania jest jeszcze większa i dotyczy obszarów sąsiedzkich. Wyniki badań potwierdzają wnioski z innych prac, przede wszystkim socjologicznych i antropologicznych (por. Pilichowski 2005, Mantey 2011, Kajdanek 2012) o rosnącej atomizacji społecznej, wzajemnej nieufności grup ludzkich do siebie oraz zderzeniu oczekiwań (poszukiwanie ideału zamieszkiwania) z realiami wsi urbanizujących, przede wszystkim braku satysfakcji z sąsiedztwa („niespójność kulturowa”).

4.2. Potencjał demograficzny i polityka mieszkaniowa na obszarach wiejskich Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego

Tereny wiejskie w obrębie Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego są jedynym zwartym obszarem, gdzie doszło w okresie ostatnich 20 lat do wzrostu liczby ludności. Przeprowadzona analiza ilościowa pokazuje, że ubytek ludności charakterystyczny był dla całego województwa łódzkiego, a także aglomeracji łódzkiej (por. tab. 2). **Liczba ludności we wsiach Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego wzrosła o prawie 10 tys. osób, podczas gdy pozostałe obszary wiejskie w regionie zanotowały ubytek blisko 35 tys. mieszkańców.** Wobec ogromnej depopulacji regionu, Łodzi i jej obszaru metropolitalnego, wzrost ludnościowy wsi w ŁOM można ostrożnie traktować w kategoriach sukcesu tych gmin. Należy jednak pamiętać, że sukces ten rodzi określone pozytywne i negatywne konsekwencje dla organizacji przestrzeni tych terenów. Na podstawie tych danych można przypuszczać, że na tle całego regionu łódzkiego obszary te charakteryzuje duża intensywność przekształceń krajobrazowych i funkcjonalnych. Wielu autorów szczególną uwagę poświęca problemowi rozwoju budownictwa mieszkaniowego (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010, Milewska-Osiecka 2010).

Polityka mieszkaniowa gmin położonych w strefach podmiejskich dużych miast, w tym również w aglomeracji łódzkiej, jest kreowana w dużej mierze pod wpływem presji osiedleńczej osób poszukujących lepszych warunków życia, o odpowiednio wysokim statusie majątkowym (por. np. Wójcik 2008, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010). Wsie podmiejskie od połowy lat 1990. charakteryzują się wzmocnionym handlem gruntami przeznaczonymi pod funkcję mieszkaniową. Efektem tego zjawiska jest wzrost ceny ziemi pod zabudowę, co jednocześnie prowadzi do coraz większego zainteresowania miejscowej ludności przekształceniem gruntów użytkowanych rolniczo na tereny inwestycyjne (głównie mieszkaniowe). Polityka mieszkaniowa, jako jeden z elementów polityki przestrzennej gminy, stała się kluczowa w wyznaczaniu kierunków dalszego rozwoju obszarów podmiejskich.

Tabela 2

Zmiany liczby ludności w województwie łódzkim oraz w wybranych podsystemach osadniczych w regionie (1995-2012)

Kategoria osadniczo-terytorialna	1995 r.	2012 r.	Różnica 1995-2012
Województwo łódzkie	2 268 761	2 524 651	- 163 110
Łódź	823 215	718 960	- 104 255
Aglomeracja łódzka	1 195 594	1 090 657	- 104 937
Miasta aglomeracji łódzkiej bez Łodzi	247 545	237 304	- 10 241
Obszary wiejskie aglomeracji łódzkiej	124 834	134 393	9 559
Miasta województwa łódzkiego	1 744 590	1 606 066	- 138 524
Obszary wiejskie województwa łódzkiego	943 171	918 585	- 24 586
Obszary wiejskie województwa łódzkiego bez wsi aglomeracji łódzkiej	818 337	784 192	- 34 145
Miasta województwa łódzkiego bez miast aglomeracji łódzkiej	673 830	649 802	- 24 028
Miasta i obszary wiejskie województwa łódzkiego bez miast i wsi aglomeracji łódzkiej	1 492 167	1 433 994	- 58 173

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Z prowadzonych w ostatnich latach badaniach naukowych nad kierunkami polityki przestrzennej gmin aglomeracji łódzkiej wynika, że w planach tych za podstawowy element krystalizacji sieci osadniczej przyjmuje się funkcję mieszkaniową i rekreacyjną (Milewska-Osiecka 2010). Szczególne znaczenie dla wyznaczania nowych terenów mieszkaniowych mają obszary atrakcyjne przyrodniczo i jednocześnie dobrze skomunikowane z centrum miasta (por. Milewska-Osiecka 2010, Wójcik 2008). Najczęstszym sposobem kreowania nowych funkcji mieszkaniowych jest uzupełnianie dotychczasowych siedlisk wsi wzdłuż dróg głównych i lokalnych. K. Milewska-Osiecka (2010) na bazie analizy dokumentów planistycznych gmin aglomeracji łódzkiej wyróżniła typy polityki kreowania funkcji mieszkaniowych. W przypadku obszarów wiejskich w strefie podmiejskiej autorka określiła dwa główne typy, tzn.:

- gminy o polityce ekspansywnej, zorientowane na rozwój i dominację funkcji mieszkaniowej;
- gminy o polityce mieszkaniowej dopełniającej, uwarunkowanej rozwojem pozostałych funkcji.

Niezależnie od poziomu aktywności gminy w tworzeniu planów nowych terenów mieszkaniowych, charakterystyczną cechą przemian jest oparcie rozwoju gmin na czynniku zewnętrznego bodźca oddziaływania, w tym przypadku inwestycji mieszkaniowych. W dokumentach planistycznych rzadko podkreślane są społeczne efekty takiej polityki. Polityka przestrzenna prowadzi bowiem do rosnących różnicowań w strukturze społecznej, a tym samym powstawania linii podziałów prze-

strzennych we wsiach, które do początku okresu transformacji charakteryzowały się znaczną homogenizacją pod względem statusu zawodowego i majątkowego (por. Wójcik 2008).

4.3. Funkcje społeczno-gospodarcze wsi jako wyraz rozwoju lokalnych rynków pracy

W badaniach geograficznych opis struktury społeczno-gospodarczej układów terytorialnych (osadniczych) odbywa się bardzo często za pomocą modeli pojęciowych funkcji i struktury funkcjonalnej. W analizie funkcjonalnej ważną rolę odgrywa rola działalności gospodarczej, a dokładniej jej ranga ekonomiczna w większych całościach tj. w systemach osadniczych określonych rzędów (np. subregionalnym, regionalnym i krajowym). W tym ujęciu funkcjami jednostek osadniczych jest ogół działalności społeczno-gospodarczych, niezależnie od ich rangi ekonomicznej i przestrzennej, rozpatrywanych zarówno od strony osiedla, jak i określonych systemów osadniczych²¹. Działalności społeczno-gospodarcze (połączone zazwyczaj w grupy statystyczne – np. sekcje, podsekcje, grupy) wykonywane w osiedlach są funkcjami, które budują strukturę gospodarczą i określają ich rolę w systemie osadniczym. Badania funkcjonalne w myśl założeń koncepcji bazy ekonomicznej wymagają wprowadzenia podziału działalności gospodarczej na dwa sektory – endogeniczny i egzogeniczny²². Wielkość sektora egzogenicznego świadczy o sile powiązań jednostki terytorialnej z innymi obszarami. Sektor endogeniczny zaspokaja natomiast potrzeby mieszkańców osiedli. Działalności (funkcje) egzogeniczne mają zatem znaczenie systemotwórcze i określają rolę jednostki terytorialnej w systemie osadniczym.

Od początku prac nad metodyką koncepcji bazy ekonomicznej i funkcji wyspecjalizowanych podkreślano dużą rolę założeń oraz wyników tych studiów z kształtowaniem relacji zachodzących w systemie społecznego i terytorialnego podziału pracy (por. np. Jerczyński 1973). Studia z tego zakresu wykorzystywane były do określania bilansów siły roboczej, jej przepływów i kształtowania bazy instytucjonalnej. Oparcie badań funkcjonalnych w ujęciu systemowym na statystyce zatrudnienia ściśle wiąże je z pracami dotyczącymi podaży i popytu na rynku pracy, procesów terytorializacji przedsiębiorstw oraz innymi aspektami rozwoju regionalnych i lokal-

²¹ Szerzej na te temat pisze A. Suliborski (np. 2002, 2010).

²² W badaniach systemowych dualistyczne podejście do gospodarki jednostek osadniczych ma rozbudowaną teorię i metodologię oraz liczne weryfikacje empiryczne tej koncepcji (np. Dziewoński 1971, Jerczyński 1973, Maik 1988, Suliborski 2002).

nych gospodarek²³ (por. Wójcik 2010d). Ważnym aspektem badań nad strukturą gospodarczą obszarów wiejskich było zwrócenie uwagi na integrację funkcjonalną osiedli w ramach układów lokalnych, czyli takich, które wiążą się z codzienną aktywnością społeczno-zawodową, w tym ruchy ludności w ramach dojazdów do pracy i usług.

Określenie zróżnicowania funkcjonalnego obszarów wiejskich oraz jego interpretacja w kategoriach rozwoju lokalnych rynków pracy wymaga przeprowadzenia złożonej analizy dostępnego materiału źródłowego. Złożoność ta wynika jednej strony ze zróżnicowania charakteru działalności gospodarczej, tj. uwzględnienia przede wszystkim specyfiki rolnictwa, którego część nie ma charakteru komercyjnego (w przeciwieństwie do działalności pozarolniczej – przemysłowej i usługowej). W przypadku studiów nad bazą ekonomiczną miast, zwłaszcza średnich i dużych, problem ten właściwie nie istniał z uwagi na marginalne znaczenie rolnictwa w ich strukturze gospodarczej (zatrudnienia). Oszacowanie poziomu zatrudnienia egzogenicznego w rolnictwie wymaga zatem przyjęcia innej procedury metodycznej (por. Wójcik 2012b).

Złożonym problemem jest również określenie rangi pozarolniczych funkcji gospodarczych. Istotną przeszkodą w całościowym oglądzie struktury funkcji pozarolniczych jest brak możliwości precyzyjnego oszacowania zatrudnienia w sektorze mikroprzedsiębiorstw (0-9 zatrudnionych). Jednocześnie statystyka mikroprzedsiębiorstw oparta o dane systemu REGON przedstawia jedynie pewne przybliżenie z uwagi na udział niewyrejestrowanych firm (por. Śleszyński 2003, Kamińska 2006, Wójcik 2008). Określenie znaczenia sektora egzogenicznego wymaga przyjęcia odpowiednich wskaźników średniego zatrudnienia i na tej podstawie oszacowania jego wielkości lub przeprowadzenia analizy struktury instytucjonalnej. W przypadku natomiast większych firm (zatrudniających powyżej 9 osób) można posłużyć się sprawozdawczością GUS w zakresie corocznej informacji przedsiębiorstw o zatrudnieniu zagregowanej do poziomu gmin wiejskich, części wiejskich gmin miejsko-wiejskich oraz miast (na podstawie formularza Z-06). Statystyka ta najczęściej przyjmowana jest w badaniach bazy ekonomicznej miast i obszarów wiejskich (por. np. Suliborski 2002). Dane dotyczące liczby i struktury zatrudnionych, rozpatrywane według działów i gałęzi gospodarki narodowej i identyfikowane od strony miejsca pracy stanowią często używany miernik rozwoju funkcji. Mierniki oparte o statystykę zatrudnienia nie są doskonałe i wzbudzają wiele kontrowersji, ale jak twierdzi A. Suliborski (2001) dla nadań makroskalowych i porównawczych

²³ Związek bazy ekonomicznej miast i obszarów wiejskich z jakością rynku pracy był już przedmiotem pracy zespołowych w ramach tematu „Studia nad bazą ekonomiczną miast i rynkiem pracy w województwie łódzkim” (Wójcik 2010d).

nic lepszego nie wymyślono. Podstawowe wątpliwości dotyczą faktu, że zatrudnienie nie jest wprost proporcjonalne do wielkości funkcji (por. Suliborski 2001, s. 13-14).

Wykonane dotychczas próby metodyczne, namysł nad ich zaletami i ograniczeniami w procedurach identyfikacji funkcji gospodarczych obszarów wiejskich (por. np. Wójcik 2012b), skłoniło autora do przyjęcia potrójnie złożonego schematu badawczego. W jego skład wchodzi następujące elementy:

1) Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności pozarolniczej w sektorze średniej i dużej przedsiębiorczości. W warunkach wiejskich regionu łódzkiego za średnią i dużą przedsiębiorczość można przyjąć firmy zatrudniające więcej niż 9 osób. Najważniejszym składnikiem procedury metodycznej jest wydzielenie tej części zatrudnienia w działalnościach społeczno-gospodarczych, która ma charakter egzogeniczny. Ustalenie wielkości sektora egzogenicznego i endogenicznego wymaga zastosowania odpowiedniej metody pośredniego badania bazy ekonomicznej (por. Jerczyński 1973, Suliborski 2002). W rozważaniach tego typu najczęściej stosuje się wskaźnik nadwyżki pracowników (Hoyta), który jest zmodyfikowanym współczynnikiem lokalizacji Florenca. Ma on następującą postać:

$$Z_{nad\ i\ w} = Z_{i\ w} - (Z_w \cdot Z_{i\ k} / Z_k)$$

gdzie:

$Z_{nad\ i\ w}$ – zatrudnienie nadwyżkowe w działalności „i” w obszarze „w”,

$Z_{i\ w}$ – zatrudnienie w działalności „i” w obszarze „w”,

Z_w – zatrudnienie całkowite w obszarze „w”,

$Z_{i\ k}$ – zatrudnienie w działalności „i” w kraju

Z_k – zatrudnienie całkowite w kraju.

2) Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności pozarolniczej w sektorze małych przedsiębiorstw. Analiza tego sektora jest utrudniona nie tylko ze względu na opóźnioną aktualizację bazy, ale także ze względu na brak danych dotyczących liczby zatrudnionych. Pomiar bazy ekonomicznej w sektorze małej przedsiębiorczości przeprowadza się metodami wskaźnikowymi, np. wskaźnikiem przedsiębiorczości, a w przypadku odpowiednich działalności społeczno-gospodarczych stosuje się wskaźnik (iloraz) lokalizacji LQ (location quotient). Wskaźnik ten informuje o poziomie koncentracji zjawiska w określonym obszarze w stosunku do obszaru referencyjnego. Ma on następującą postać:

$$LQ = (Z_{iw} / Z_w) / (Z_{ik} / Z_k)$$

gdzie:

Z_{iw} – zmienna w sektorze „i” w obszarze „w”,

Z_w – zmienna we wszystkich sektorach w obszarze „w”,

Z_{ik} – zmienna w sektorze „i” w obszarze referencyjnym „k”,

Z_k – zmienna we wszystkich sektorach w obszarze referencyjnym „k”.

3) Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności rolniczej.

Identyfikacji bazy ekonomicznej w działalności rolniczej dokonano w oparciu o wskaźnik (iloraz) lokalizacji LQ (location quotient), analogicznie jak w przypadku sektora małej przedsiębiorczości, przy czym posłużono się tu danymi dotyczącymi wielkości zatrudnienia pochodzącymi z Powszechnego Spisu Rolnego 2010 (formuła matematyczna jak pkt. 2.). W tym przypadku określono relację pomiędzy koncentracją zatrudnienia w gospodarstwach rolnych o powierzchni powyżej 15 ha (wysoki wskaźnik towarowości) w odpowiedniej gminie i w Polsce.

Ważnym aspektem analizy jest przestrzenna koncentracji funkcji egzogenicznych w poszczególnych aspektach analizy. Synteza opracowania oparta jest na porównaniu potencjału funkcji egzogenicznych odpowiednich obszarów wiejskich w trzech płaszczyznach postępowania badawczego. Celem syntezy jest określenie dywersyfikacji i jakości funkcji społeczno-gospodarczych, co jednocześnie wyraża stan rozwoju lokalnych, wiejskich rynków pracy oraz siłę relacji spajających danych obszar wiejski z innymi składowymi układami osadniczego aglomeracji.

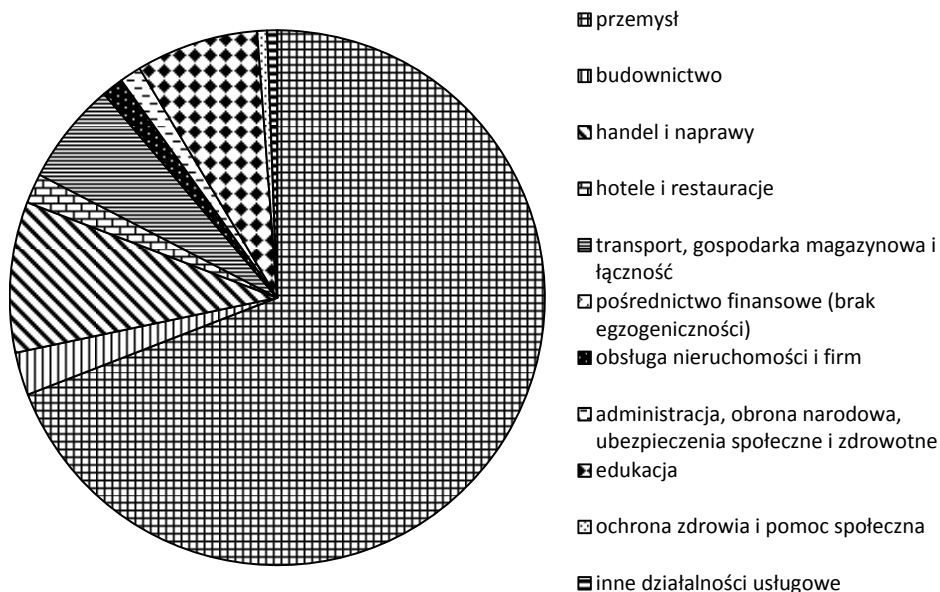
Ad. 1. Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności pozarolniczej w sektorze średniej i dużej przedsiębiorczości.

W obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej w 2010 r. w pozarolniczych działach gospodarki pracowało ok. 22,1 tys. osób, co stanowiło 7,1% całkowitego zatrudnienia regionu miejskiego Łodzi²⁴. Najwięcej miejsc pracy w działalnościach pozarolniczych koncentrowało się w gminach bezpośrednio przylegających do miast Łódź, Pabianice i Zgierz, tzn. w gminie Aleksandrów Ł., Andrespol, Dobroń, Rzgów, Ksawerów, Stryków i Zgierz (razem prawie 63% wszystkich pracujących). Najmniejszym zatrudnieniem pozarolniczym charakteryzowały się gminy w obszarze peryferyjnym aglomeracji oraz w zapleczu małych miast (np. gminy: Brzeziny, Dłutów, Dmosin, Głowno, Jeźów, Parzęczew, Rogów, Tuszyń).

W działalnościach o charakterze egzogenicznych pracowało w 2010 r. ok. 8,9 tys. osób, co stanowiło 40,3% ogólnego zatrudnienia w obszarach wiejskich aglomeracji. Najważniejszą pozarolniczą funkcją egzogeniczną

²⁴ Obszary wiejskie czterech powiatów ŁOM, tzn. brzezińskiego, łódzkiego wschodniego, pabianickiego i zgierskiego (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010).

była działalność przemysłowa, która skupiała ok. 69% zatrudnienia o charakterze egzogenicznym (ryc. 3). Następną w kolejności funkcją zewnętrzną był handel i naprawy (9,1%). Istotne systemotwórcze znaczenie miały również edukacja (ok. 7,4%) oraz komunikacja (ok. 6,3%).

Ryc. 3. Struktura funkcji egzogenicznych obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej w 2010 r.
Źródło: opracowanie własne

Strefa podmiejska Łodzi charakteryzuje się mało zróżnicowanym zbiorem funkcji egzogenicznych. Zatrudnienie o charakterze egzogenicznym grupuje się przede wszystkim w czterech sekcjach gospodarki (produkcji przemysłowej, handlu i naprawach, edukacji oraz komunikacji). Poszczególne tereny wiejskie różniły się bardzo pod względem wielkości zatrudnienia egzogenicznego. W niektórych gminach wynosiło ono ponad 500 pracujących (Stryków, Aleksandrów Ł., Rzgów, Ksawerów), a na innych terenach zatrudnienie nie przekraczało progu 200 osób (Dłutów, Jeżów, Dmosin, Parzęczew).

Syntezę wyników badań w tym zakresie (analiza rozkładu wartości wskaźników) dokonano metodą typologiczną. Podstawą konstrukcji typologii były dwa wskaźniki: wielkość zatrudnienia egzogenicznego oraz udział zatrudnienia egzogenicznego w ogóle zatrudnionych (tab. 3, ryc. 4).

Tabela 3

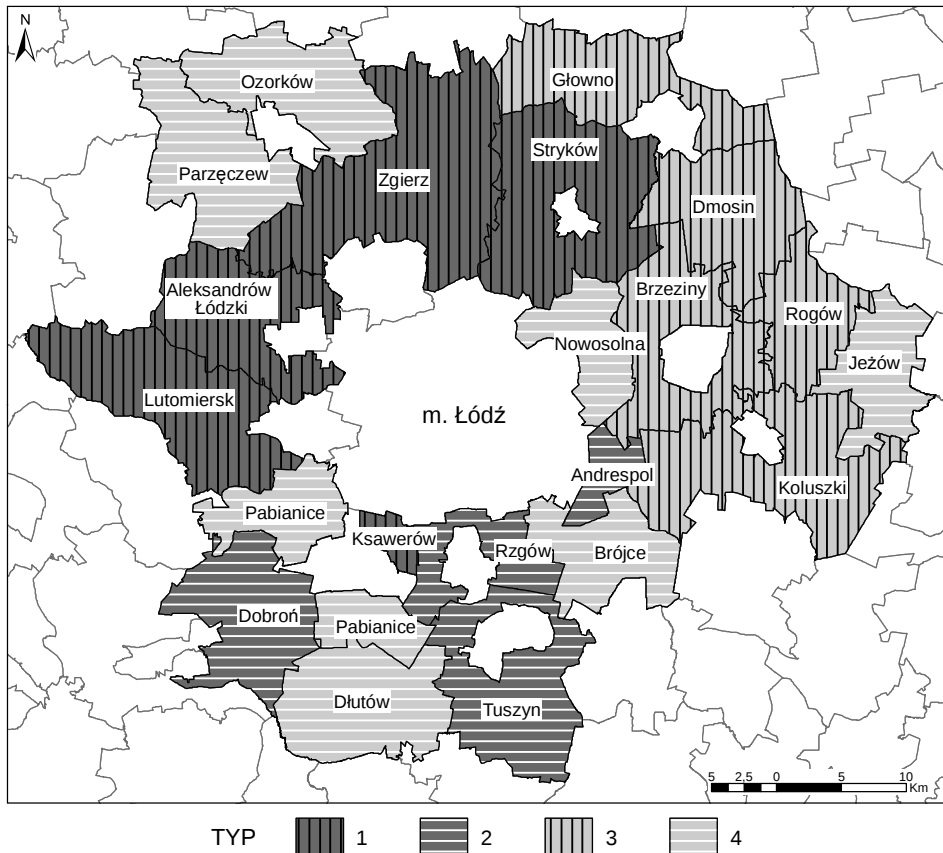
Typologia funkcjonalna obszarów strefy podmiejskiej w zakresie działalności pozarolniczych (2010 r.)

	Udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem powyżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji	Udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem poniżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji
Zatrudnienie egzogeniczne powyżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji	<i>TYP 1.</i> Aleksandrów Ł. (3), Ksawerów (2), Lutomiersk (2), Stryków (3), Zgierz (3);	<i>TYP 2.</i> Andrespol (4), Dobroń (2), Rzgów (4), Tuszyń (5);
Zatrudnienie egzogeniczne poniżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji	<i>TYP 3.</i> Brzeziny (2), Dmosin (4), Głowno (1), Koluszki (3), Rogów (3);	<i>TYP 4.</i> Brójce (2), Dłutów (4), Jeżów (4), Nowosolna (4), Ozorków (4), Pabianice (4), Parzęczew (4).

Uwaga: w nawiasach podano liczbę funkcji egzogenicznych.

Źródło: opracowanie własne.

Za tereny o najlepszym typie struktury funkcjonalnej uznano te, które mają duże zatrudnienie egzogeniczne i jednocześnie duży udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem (tab. 3). Obszary takie są gospodarczo powiązane z najważniejszymi ośrodkami regionu miejskiego (Łódź, Pabianice i Zgierz). Do grupy tej zalicza się Aleksandrów Ł., Ksawerów, Zgierz, Stryków i Lutomiersk, które graniczą bezpośrednio z centrum regionu miejskiego i są położone wzdłuż odcinków wylotowych arterii komunikacyjnych z Łodzi (czynnik położenia). Oprócz tych obszarów ważne znaczenie mają również tereny o dużym ogólnym zatrudnieniu egzogenicznym i udziale tego zatrudnienia niższym niż średnio dla wszystkich obszarów wiejskich (Rzgów, Andrespol, Dobroń, Tuszyń). Najgorszy typ struktury funkcjonalnej charakteryzuje się małym zatrudnieniem egzogenicznym i niskim udziałem pracujących w działalnościach zewnętrznych w ogóle zatrudnionych (np. Dłutów, Jeżów, Parzęczew), a także typ, który cechuje się stosunkowo wysokim udziałem zatrudnienia egzogenicznego i jednocześnie niedużą liczbą pracujących w działalnościach eksportowych.

Ryc. 4. Typy działalności pozarolniczych na obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej
Źródło: opracowanie własne

Ad. 2. Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności pozarolniczej w sektorze małych przedsiębiorstw.

Obszary wiejskie całego regionu łódzkiego charakteryzują się nierównomiernym rozwojem sektora drobnej przedsiębiorczości (por. Wójcik 2012). **Tylko 6 gmin wiejskich regionu łódzkiego charakteryzowało się w 2010 r. wartościami wskaźnika przedsiębiorczości przekraczającymi średni poziom krajowy, tj. 92 podmioty na 1000 mieszkańców.** Wszystkie te gminy położone są w obrębie aglomeracji łódzkiej, tj. Nowosolna, Andrespol, Rzgów, Pabianice, Ksawerów i Aleksandrów Łódzki.

Biorąc pod uwagę wskaźnik lokalizacji małych przedsiębiorstw dla gmin wiejskich to zidentyfikowano bardzo duże dysproporcje w roli przemysłu i usług w tworzeniu bazy ekonomicznej w tym sektorze działalności ekonomicznej. Żaden z obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej (gmin wiejskich i części wiejskich gmin miejsko-wiejskich) nie odgrywa istotnej roli

w koncentracji usług ($LQ < 1$), a ok. 30% (7 gmin) charakteryzuje się znacznymi niedoborami w tym sektorze gospodarki ($LQ < 0,8$). **Na podstawie wyników badań można wnioskować, że dla mieszkańców wsi kluczową rolę w zaspokajaniu potrzeb dnia codziennego ogrywają miasta.**

Ad. 3. Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności rolniczej

Identyfikacji obszarów o silnej funkcji egzogenicznej rolnictwa przeprowadzono w oparciu o procedurę określenie relacji pomiędzy koncentracją zatrudnienia w gospodarstwach rolnych o powierzchni powyżej 15 ha w odpowiedniej gminie oraz w Polsce. Dotychczasowe badania nad zróżnicowaniem produkcji rolnej w okresie transformacji dowodzą, że poziom towarowości gospodarstwa rolnego, czy de facto poziom jego urynkwienia, zależy od powierzchni użytków rolnych. W ostatnich latach, zwłaszcza po wejściu Polski do Unii Europejskiej, istotny poziom towarowości gospodarstwa można przypisać tym, które charakteryzują się powierzchnią powyżej 15-20 ha użytków rolnych²⁵.

Na obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej, według Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 r., w gospodarstwach o powierzchni powyżej 15 ha użytków rolnych, zatrudnionych było ok. 4000 osób, co stanowiło 12,5% wszystkich pracujących na tym obszarze w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność rolniczą. W Polsce analogiczny udział wynosił 13,2%, a w regionie łódzkim 11%. **Przyjmując poziom zatrudnienia w rolnictwie w grupie gospodarstw dużych jako miernik funkcji egzogenicznych można zauważyć, że obszary wiejskie w aglomeracji łódzkiej (w obszarze metropolitalnym) pełnią nadal istotną rolę w produkcji rolnej.**

Wskaźnik lokalizacji zatrudnienia w dużych gospodarstwach rolnych w 7 gminach wynosi powyżej „1” (Tuszyn, Parzęczew, Lutomiersk, Aleksandrów Łódzki, Jeźów, Pabianice, Głowno), a kolejnych 8 można go uznać za relatywnie wysoki, tj. $LQ > 0,8$ (Dmosin, Zgierz, Dłutów, Koluszki, Ozorków, Brójce, Stryków, Brzeziny). Pod tym względem za prawie całkowicie zdezagryzowaną można jedynie uznać najmniejszą gminę wiejską aglomeracji – Ksawerów, położoną między Łodzią a Pabianicami (zaawansowana urbanizacja).

Na podstawie oceny rangi działalności rolniczej w obszarach wiejskich aglomeracji, można stwierdzić, że pełni ona ciągle istotną rolę w strukturze społeczno-gospodarczej. Rola ta jest jeszcze większa, jeśli uwzględni się gospodarstwa małe i średnie, które poprzez funkcje samozaopatrzenia oraz towarowe uzupełniające stanowią dodatkowe źródło utrzymania gospo-

²⁵ Interesującą pracę, będącą syntezą wyników badań przestrzennych nad produktywnością i towarowością gospodarstw w długim czasie, wydał R. Kulikowski (2013).

darstw domowych. Podstawowa statystyka zatrudnienia w gospodarstwach rolnych wskazuje również, że migracja na obszary wiejskie aglomeracji kieruje się do wsi, w których funkcje rolnicze w dużym stopniu decydują o ich społecznym charakterze (strukturze).

Funkcje egzogeniczne obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej – synteza

Analiza rozwoju lokalnych rynków pracy obszarów wiejskich przeprowadzona w postępowaniu badawczym za pomocą metod funkcjonalnych, uwzględniająca trzy sektory działalności gospodarczej, pozwala skutecznie określić potencjał gospodarczy odpowiednich obszarów. Istotną zaletą tej procedury jest identyfikacja poziomu rozwoju ich rynków pracy w kontekście związku działalności ekonomicznych z innymi, równorzędnymi elementami regionalnego i ponadregionalnego układu osadniczego.

Syntezy postępowania badawczego dokonano poprzez ocenę stopnia rozwoju funkcji egzogenicznych odpowiednich obszarów wiejskich w trzech wyróżnionych sektorach, tj. średnich i dużych przedsiębiorstwach (instytucji), małej przedsiębiorczości oraz działalności rolniczej (tab. 4).

Procedura pomiaru funkcji egzogenicznych ukazała, że wysoki poziom ich rozwoju i jednocześnie istotna dywersyfikacja struktury gospodarczej występuje tylko w nielicznych obszarach wiejskich. Wielofunkcyjny, skierowany na zewnątrz rozwój gospodarczy wsi, który uwzględniałby połączenie dobrze rozwijającego się sektora rolniczego i pozarolniczego (zarówno małej jak i średniej oraz dużej przedsiębiorczości) ma bardzo ograniczony charakter. Działalność pozarolnicza o dużej skali koncentruje się w kilku gminach, zazwyczaj tuż za granicami Łodzi (ryc. 5). Jej udział w strukturze funkcjonalnej całej aglomeracji łódzkiej jest stosunkowo niski. W przypadku aglomeracji łódzkiej w ciągu trwania okresu przemian, zapoczątkowanych na przełomie lat 1980. i 1990. nie doszło do zasadniczej dekoncentracji działalności przemysłowych i usługowych na tereny wiejskie.

Ograniczony do gmin przylegających do Łodzi miał również wzrost znaczenia małej przedsiębiorczości. W większości przypadków są to tereny charakteryzujące się dużą intensywnością przekształceń w zakresie nowego budownictwa mieszkaniowego i migracji stałych ludności. Należy wnosić, że wzrost przedsiębiorczości jest funkcją przenoszenia działalności gospodarczej w wyniku zmiany miejsca zamieszkania.

Tabela 4

Funkcje egzogeniczne obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej (2010)

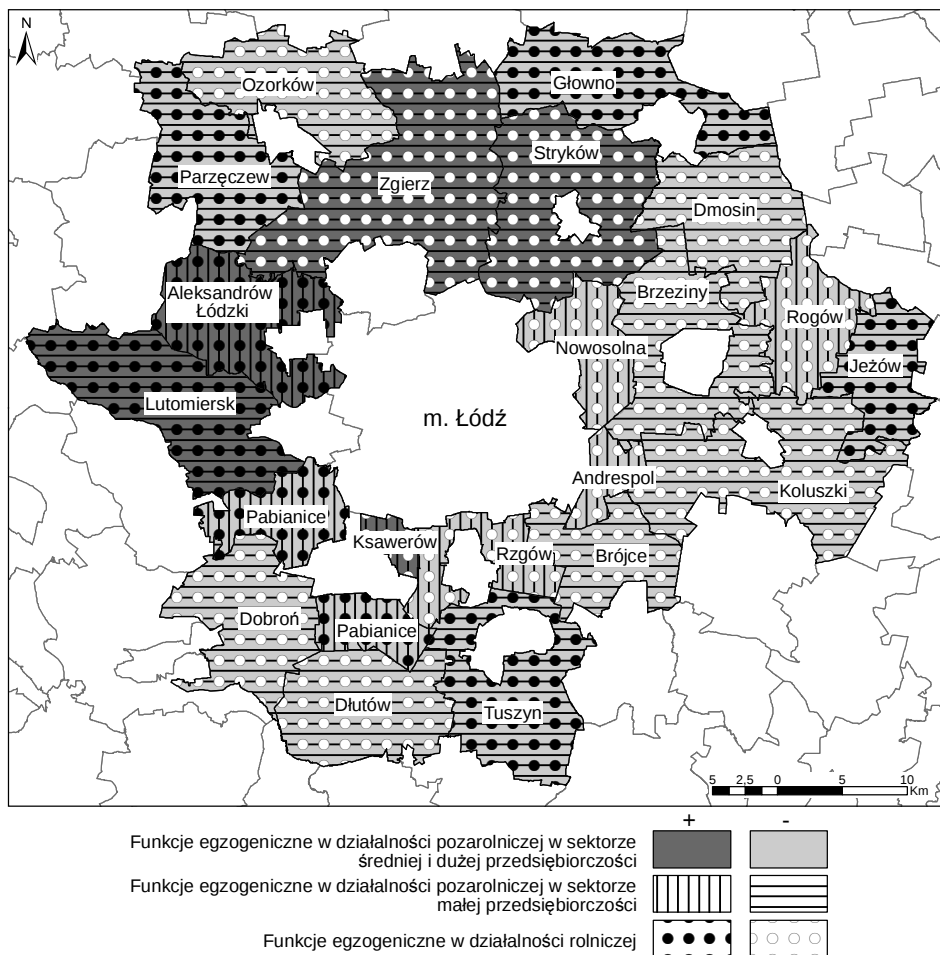
Obszar	Funkcje egzogeniczne w działalności pozarolniczej w sektorze średniej i dużej przedsiębiorczości	Funkcje egzogeniczne w działalności pozarolniczej w sektorze małej przedsiębiorczości	Funkcje egzogeniczne w działalności rolniczej
Aleksandrów Ł.	+	+	+
Andrespol	-	+	-
Brójce	-	-	-
Brzeziny	-	-	-
Dłutów	-	-	-
Dmosin	-	-	-
Dobroń	-	-	-
Głowno	-	-	+
Jeżów	-	-	+
Koluszki	-	-	-
Ksawerów	+	+	-
Lutomiersk	+	-	+
Nowosolna	-	+	-
Ozorków	-	-	-
Pabianice	-	+	+
Parzęczew	-	-	+
Rogów	-	-	-
Rzgów	-	+	-
Stryków	+	-	-
Tuszyn	-	-	+
Zgierz	+	-	-

Źródło: opracowanie własne.

Na tle poziomu rozwoju pozarolniczych funkcji gospodarczych relatywnie wysoki jest udział zatrudnienia rolniczego. Mimo obniżania się rangi rolnictwa w strukturze zatrudnienia kraju i regionu łódzkiego, to w przypadku wielu gmin wiejskich aglomeracji udział pracujących w dużych gospodarstwach nie odbiega od poziomu ogólnopolskiego czy dla całego województwa. Biorąc pod uwagę słabość lokalnych (gminnych) rynków pracy oraz trudności w tym zakresie w Łodzi, a tym bardziej w innych miastach aglomeracji (oprócz Strykowa), to należy spodziewać się przy obecnym zewnętrznym wsparciu dla rolnictwa ranga tej działalności będzie się utrzymywać na podobnym poziomie (zwłaszcza, że rolnictwo pełni często funkcje wspomagające inne źródła dochodu).

Ogólna słabość działalności ekonomicznych w obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej kieruje uwagę na inne funkcje, których nie można określić za pomocą mierników zatrudnienia czy wyposażenia instytucjonalnego. Najważniejszą funkcją o wybitnie endogenicznym charakterze, której

ranga w strefie podmiejskiej wrasta od połowy lat 1990. jest mieszkalnictwo. Dotychczasowe badania pokazują szybki wzrost znaczenia budownictwa jednorodzinnego w strukturze mieszkań (Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010) oraz współzależną z tym procesem politykę samorządów lokalnych wspierającą rozwój tej funkcji na terenach wiejskich (Milewska-Osiecka 2010).

Ryc. 5. Rozmieszczenie funkcji egzogenicznych na obszarach wiejskich w gminach aglomeracji łódzkiej
Źródło: opracowanie własne

5. PRZEMIANY W PRZESTRZENI REZYDENCJALNEJ WSI PODMIEJSKIEJ

5.1. Dobór wsi do badań szczegółowych

Kształtowanie spójności funkcjonalno-przestrzennej (w tym architektoniczno-krajobrazowej) miast i wsi należy do najtrudniejszych zadań w procesach gospodarowania przestrzenią w Polsce. Problem ten jest poruszany od wielu lat w poważnych debatach naukowych oraz praktyków planowania przestrzennego (por. np. Strzelecki 2008, Fogel 2012). Obszarem szczególnie „wrażliwym” na różnego rodzaju dysharmonie przestrzenne są strefy suburbanizacji w otoczeniu wielkich miast (por. np. Staszewska 2012). Znaną prawidłowością jest zależność intensywności przekształceń od wielkości potencjału funkcjonalnego i społecznego ośrodków wytwarzających te strefy (por. np. Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2011, Suliborski i in. 2010). Szczególne znaczenie w wielu prowadzonych studiach ma aspekt architektoniczno-krajobrazowy. Zróżnicowanie form krajobrazu kulturowego stanowi specyficzny zapis działalności człowieka oraz pozwala śledzić w długim czasie przemiany zachowań, obyczajowości, społecznych potrzeb, itd. (por. Rembowska 2002, s. 83).

Materiał do oceny kierunku przekształceń przestrzeni rezydencjalnej w ostatnich latach pozyskano podczas inwentaryzacji terenowej. Pierwszym etapem doboru obszaru badań było ustalenie ogólnego zasięgu bezpośredniego oddziaływania Łodzi i innych miast aglomeracji łódzkiej na otoczenie. W tym przypadku oparto się na licznych pracach powstałych w Uniwersytecie Łódzkim (głównie geograficzne) oraz innych odnoszących się do oceny rozwoju odpowiednich struktur przestrzennych, zwłaszcza demograficznej, ekonomicznej i infrastrukturalnej. W większości badań podkreśla się, że zasadnicze przemiany strukturalne terenów wiejskich wchodzących w skład Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego zaszły w gminach znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie Łodzi, Pabianic i Zgierza (rdzeń aglomeracji miejskiej)²⁶. Szcze-

²⁶ Aglomeracja miejska jest rodzajem systemu osadniczego. Pod pojęciem aglomeracji w kategoriach strukturalnych rozumie się wielkomiejską formę osadnictwa na poziomie lokalnym (Z. Rykiel 2002, s. 16-17). Związek pomiędzy pojęciem aglomeracji i obszaru metropolitalnego wyraża się w sposobie identyfikacji funkcji lokalnych aglomeracji (integrujących wewnętrznie aglomerację) i funkcji ponadlo-

gólną rolę w identyfikacji obszarów bezpośredniego oddziaływania rdzenia aglomeracji przypisuje się migracjom stałym i wahadłowym. Analizy oparte na tych specyficznych zmiennych, wyrażających stan rozwoju i kierunki przekształceń odpowiednich systemów osadniczych państwa, pozwalają z dość dużą dokładnością opisać zasięg terytorium o znacznych przekształceniach urbanistycznych.

Studia literatury opisującej procesy i struktury kształtujące strefę podmiejską Łodzi utwierdziły autora w przekonaniu, że realizacja postawionych w pracy celów odnoszących się do wskazania społeczno-przestrzennych dysproporcji we wsiach, jest możliwa tylko w obszarach wiejskich przylegających bezpośrednio do rdzenia aglomeracji łódzkiej (por. np. Wójcik 2008, Milewska-Osiecka 2010, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010, Jewtuchowicz, Wójcik 2010, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2011, Bartosiewicz i in. 2012). Dodatkowym źródłem informacji, potwierdzającym wnioski dotyczące różnic w intensywności zagospodarowania terenów wiejskich Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego, były wstępne studia terenowe (studia przypadku). Objęły one trzy pary gmin, w których jedna gmina wybrana została ze strefy graniczącej z rdzeniem aglomeracji, a druga ze strefy zewnętrznej, tj. Nowosolna-Brzeziny, Zgierz-Głowno i Pabianice-Dłutów. Wstępna inwentaryzacja terenowa wsi wchodzących w skład tych gmin, polegająca na ocenie stopnia zaawansowania przekształceń funkcjonalno-przestrzennych, potwierdziła słuszność doboru wsi do dalszych badań z obszaru gmin przylegających do rdzenia aglomeracji miejskiej (Łódź-Pabianice-Zgierz).

Do badań terenowych wytypowano 17 wsi. Dobór poprzedziła lustracja terenowa osiedli (wiejskich jednostek osadniczych) w gminach Obszaru Metropolitalnego Łodzi, tj. w powiecie zgierskim – gminy: Zgierz, Stryków (obszar wiejski), Aleksandrów Łódzki (obszar wiejski), w powiecie łódzkim wschodnim – gminy: Nowosolna, Andrespol, Brójce, Rzgów (obszar wiejski), w powiecie pabianickim – gminy: Ksawerów, Pabianice, Lutomiersk, Dobroń.

W doborze wsi kierowano się specyfiką ich struktury funkcjonalno-przestrzennej, tzn. wybrano osiedla, których intensywny rozwój rozpoczął się w latach 1990. (zazwyczaj w drugiej połowie lat 1990), a powierzchnia nowych, zabudowanych działek budowlanych stanowiła od 20% do 50% powierzchni wszystkich zagospodarowanych działek siedliskowych. Skoncentrowano się przede wszystkim na wsiach położonych poza tzw. pasmami aglomeracji (wiejskie tereny otwarte), które podlegały procesom urbanizacji pod wpływem transportu kolejowego, zwłaszcza w latach 1960., 1970. i 1980.

kalnych aglomeracji, łączących ten system osadniczy z systemami wyższych rzędów (regionalnym, krajowym i ponadkrajowym). Część takich funkcji (zewnętrznych) można traktować jako metropolitalne, a podłoże (terytorium) systemu aglomeracji z takimi funkcjami jako obszar metropolitalny (por. Jewtuchowicz, Wójcik 2010).

Wsie położone wzdłuż linii kolejowych uległy znacznej urbanizacji (dezagryzacji) w okresie poprzedzającym transformację społeczno-gospodarczą w latach 1990., a ich specyfika społeczna ukształtowała się na skutek rozwoju osadnictwa robotniczego w warunkach dojazdów do pracy w zakładach przemysłowych Łodzi i innych miast aglomeracji (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1988, 1991, Wójcik 2006a). Specyfiką rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej (również społeczno-przestrzennej) obszarów wiejskich aglomeracji było nie tylko dużo mniejsze zaawansowanie procesów urbanizacji (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1998), ale także bardzo duże kontrasty w zagospodarowaniu i strukturze społeczno-zawodowej (funkcje rolnicze vs. funkcje pozarolnicze) pomiędzy zurbanizowanymi pasmami (głównie koluszkowskie, zgierskie, pabianickie), a terenami leżącymi w tzw. klinach aglomeracji. Na początku lat 1980. w statystyce regionalnej obszary o przeważających funkcjach rolno-produkcyjnych nazywano terenami otwartymi aglomeracji. W przypadku aglomeracji łódzkiej zaliczano do nich wiele gmin graniczących z jej rdzeniem tj. Nowosolna, Aleksandrów Łódzki, Brójce, Lutomiersk i Stryków (por. Aglomeracje miejskie... 1983). Wiele wsi położonych w okolicach Łodzi zostało poddanych gwałtownym zmianom społeczno-przestrzennym dopiero w okresie transformacji, zwłaszcza pod wpływem rozwoju funkcji mieszkaniowej w warunkach suburbanizacji i rozwoju indywidualnego transportu samochodowego (por. Szkup 2003, Wójcik 2008, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010).

Sposób doboru wsi uwzględniający cechy genetyczno-strukturalne dał możliwość obserwacji procesów zachodzących *in statu nascendi* („w trakcie powstawania”). Jest to o tyle ważne, że w przypadku badań społecznych zbierane były informacje, które w pamięci uczestników (kreatorów) procesów nie uległy jeszcze zatarciu. Ważne było zatem aby proces przekształceń był już w fazie pewnego zaawansowania, a jego lokalni uczestnicy i obserwatorzy mieli określony „bagaż” doświadczeń. Z drugiej strony istotne było poznanie lokalnych środowisk społecznych, których mieszkańcy składają się z nowych i zasiedziały mieszkańców wsi, którzy obserwują siebie nawzajem, co potencjalnie może prowadzić do wykształcenia i utrwalenia opinii o środowisku sąsiedzkim.

Do badań terenowych wybrano wsie w gminach Zgierz, Stryków, Aleksandrów Łódzki, Nowosolna, Rzgów, Lutomiersk, Pabianice, Dobroń²⁷ (tab. 5, ryc. 6).

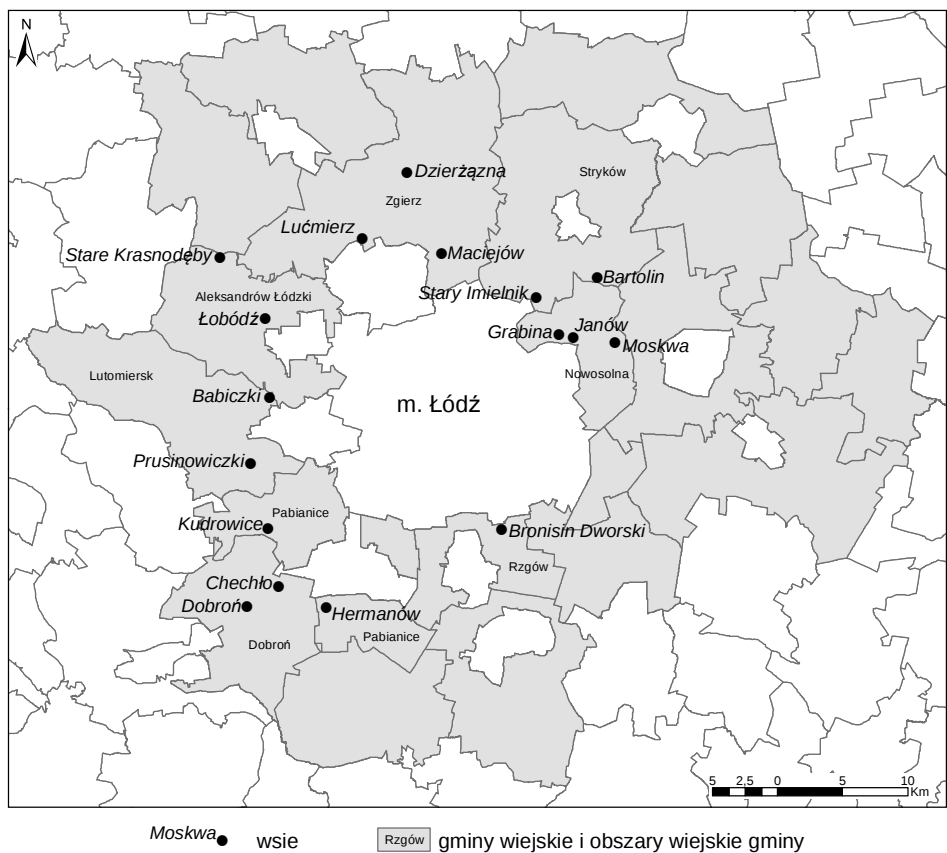
²⁷ W przypadku Aleksandrowa Łódzkiego, Rzgowa i Strykowa to obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich.

Tabela 5

Wsie wybrane do badań terenowych

Gmina	Wybrane wsie
Aleksandrów Łódzki (obszar wiejski)	Łobódź, Stare Krasnodęby,
Dobroń	Dobroń Mały, Chechło Drugie,
Lutomiersk	Babiczki, Prusinowiczki,
Nowosolna	Grabina, Janów, Moskwa,
Pabianice	Hermanów, Kudrowice,
Rzgów (obszar wiejski)	Bronisín Dworski,
Stryków (obszar wiejski)	Bartolin, Stary Imielnik,
Zgierz	Dzierżazna, Lućmierz, Maciejów.

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 6. Położenie wsi wybranych do badań terenowych w ŁAM

Źródło: opracowanie własne

5.2. Zróżnicowanie zagospodarowania działek siedliskowych – próba typologii

Celem pierwszego etapu analizy była konstrukcja typologii funkcjonalnej działek siedliskowej, której podstawą był stan ich zagospodarowania obejmujący układ poziomy (rozplanowanie) oraz pionowy (fizjonomia). W wyniku szczegółowej inwentaryzacji 17 wsi założono 1293 karty działek. Zgromadzony materiał obejmował informacje dotyczące przede wszystkim charakteru zabudowy, tj. liczby obiektów, ich rozmieszczenia i wykorzystania (funkcji) oraz wielkości i stopnia komplikacji rysu fizjonomicznego.

Punktem wyjścia do opracowanej typologii był układ zagrodowy, czyli rodzaj zagospodarowania działki, gdzie istnieje zespół obiektów mieszkalno-produkcyjnych zapewniający funkcjonowanie rodzinnej (indywidualnej) formie gospodarowania w rolnictwie. Typ ten można określić mianem „pełnego”, co wyraża się zarówno w układzie przestrzennym (obudowa krawędzi siedliska) jak i funkcjonalnym (współwystępowanie funkcji mieszkaniowej i rolno-produkcyjnej). Identyfikacja innych typów odbywa się zatem w takim samym stopniu przez określenie współwystępowania określonych cech, jak i porównanie do typu charakterystycznego dla wsi tradycyjnej w sensie funkcjonalno-morfologicznym (zespół zagród).

Proces redukcji (w stosunku do zagrodowego charakteru zagospodarowania) ma zatem charakter dwojaki, tzn. polega na zmniejszeniu liczby obiektów oraz ograniczeniu liczby funkcji (zazwyczaj redukcji do funkcji mieszkaniowej). Na podstawie inwentaryzacji i ustalonych prawidłowości we współwystępowaniu określonych cech wyróżniono 15 typów zagospodarowania (tab. 6, fot. 1-16).²⁸ Typologię rozwinięto w przypadku zabudowy zagrodowej, wydzielając oprócz typu najbardziej powszechnego (pełny) dwa inne, tzn. zagrodowy niepełny (zredukowany pod względem liczby obudowanych krawędzi siedliska) oraz pseudozagrodowy, gdzie budynki gospodarcze mają charakter prowizoryczny i są najczęściej prymitywną formą zabezpieczenia efektów lub środków produkcji w niewielkim, samozaopatrzeniowym gospodarstwie rolnym. Typologię rozwinięto również w przypadku zabudowy rezydencjalnej. Przyczyną było duże zróżnicowanie fizjonomiczne obiektów oraz sposobów rozmieszczenia budynków na działce siedliskowej (por. tab. 6).

²⁸ W inwentaryzacji 10 wsi udział wzięli studenci USM kierunku Geografia (UŁ), specjalności Geografia Społeczna i Rozwoju Regionalnego – Emilia Piętos, Kamil Mroczkowski i Łukasz Gil. Za żmudną pracę terenową składam im w tym miejscu podziękowania. Z uwagi na oceniający (badania jakościowe) charakter pracy inwentaryzacyjnej właściwe badania zostały poprzedzone ćwiczeniami mające na celu wypracowanie jednolitych kryteriów klasyfikacji obiektów, zwłaszcza w przypadku oceny estetyki budynków, charakteru gródzeń, zieleni.

Tabela 6

Typologia zagospodarowania działek siedliskowych w badanych wsiach

Typ	Charakterystyka	Przykład
1	2	3
1. Zagrodowy, pełny	Zespół budynków mieszkalno-produkcyjnych rozmieszczonych wzdłuż czterech lub trzech krawędzi działki siedliskowej; obiekty gospodarcze dostosowane do form produkcji rolniczej; fizjonomia obiektów mało zróżnicowana.	
2. Zagrodowy, niepełny	Zespół budynków mieszkalno-produkcyjnych rozmieszczonych wzdłuż dwóch krawędzi działki siedliskowej; obiekty gospodarcze dostosowane do form produkcji rolniczej; fizjonomia obiektów mało zróżnicowana.	
3. Pseudozagrodowy	Obiektowi mieszkalnemu towarzyszą przewoźne obiekty służące samozaopatrzeniowym formom produkcji rolnej oraz zabezpieczeniu efektów i środków produkcji; fizjonomia obiektów mało zróżnicowana.	

Tabela 6 c. d.

1	2	3
4. Jednorodzinny, prosty, zredukowany	Zabudowa działki siedliskowej zredukowana do obiektu mieszkalnego o mało zróżnicowanej fizjonomii (główny obiekt), dostosowany do warunków życia rodziny jedno-, dwupokoleniowej; obiektowi mieszkalnemu towarzyszą w niektórych przypadkach budynki gospodarcze (garaże, komórki, itp.).	
5. Prosty, zredukowany o funkcjach innych niż mieszkaniowa	zabudowa działki siedliskowej zredukowana do jednego głównego obiektu (w niektórych przypadkach mniejsze budynki towarzyszące, zespolone z głównym obiektem), który pełni funkcje usługowe (np. sklepy, remizy, świetlice), produkcyjne (rzemiosło, przemysł). Fizjonomia prosta. Kubatura zróżnicowana w zależności od pełnionej funkcji.	
6. Rezydencjalny, prosty, zredukowany	Zabudowa działki siedliskowej zredukowana do obiektu mieszkalnego. Fizjonomia prosta, ale urozmaicona detalami architektonicznymi.	

Tabela 6 c. d.

1	2	3
7. Rezydencjalny, prosty, rozwinięty	Fizjonomia prosta, urozmaicona detalami architektonicznymi. Zabudowa mieszkaniowa wraz z obiektami towarzyszącymi.	
8. Rezydencjalny, złożony, zredukowany	Fizjonomia złożona, urozmaicona licznymi detalami architektonicznymi. Zabudowa działki siedliskowej zredukowana do obiektu mieszkalnego.	
9. Rezydencjalny, złożony, rozwinięty	Fizjonomia złożona, urozmaicona licznymi detalami architektonicznymi. Zabudowa mieszkaniowa wraz z obiektami towarzyszącymi.	

Tabela 6 c. d.

1	2	3
10. Sezonowy, prosty (letniskowy)	Obiekt mieszkaniowy sezonowy o prostej fizjonomii i małej kubaturze.	
11. Sezonowy, złożony (letniskowy)	Obiekt mieszkaniowy sezonowy o złożonej fizjonomii i małej kubaturze.	
12. W budowie	Obiekt lub obiekty w budowie.	

Tabela 6 c. d.

1	2	3
13. Trwale opuszczony	Obiekt niezamieszkały, o znacznym zużyciu substancji trwałej.	
14. Zdewastowany	Obiekt zdewastowany, infrastruktura w stanie uniemożliwiającym jego funkcjonowanie.	
15. Inne	Obiekty, których nie można zakwalifikować do typów 1-14, np. pałace, dworki historyczne, bloki.	

Źródło: opracowanie własne, fotografie M. Kossowski²⁹.

²⁹ W tym miejscu dziękuję Panu Maciejowi Kossowskiemu (student USM kierunku Geografia (UŁ), specjalności Geografia Społeczna i Rozwoju Regionalnego) za wykonanie pod moim kierunkiem profesjonalnej dokumentacji fotograficznej wybranych

Fot. 1. Linia zabudowy zagrodowej we wsi Dobroń Mały (gmina Pabianice)
Autor: M. Kossowski

Fot. 2. Zabudowa zagrodowa we wsi Stary Imielnik (gmina Stryków)
Autor: M. Kossowski

wsi (lipiec-sierpień 2013 r.). Wizualizacja identyfikowanych zjawisk w formie fotografii stanowiła istotny element badań krajobrazowo-fizjonomicznych.

Fot. 3. Zabudowa pseudozagrodowa we wsi Maciejów (gmina Zgierz).
W przedłużeniu działki siedliskowej pola w formie długopasmowej
Autor: M. Kossowski

Fot. 4. Zabudowa zagrodowa (typ niepełny) we wsi Stare Krasnodęby
(gmina Aleksandrów Łódzki)
Autor: M. Kossowski

Fot. 5. Zabudowa zagrodowa we wsi Prusinowiczki (gmina Lutomiersk)

Autor: M. Kossowski

Fot. 6. Tradycyjny budynek mieszkaniowy w pseudozagrodowym typie zagospodarowania siedliska w wsi Dzierżązna (gmina Zgierz)

Autor: M. Kossowski

Fot. 7. Nowy budynek mieszkaniowy w pseudozagrodowym typie zagospodarowania siedliska w wsi Dzierżązna (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 8. Zabudowa pseudozagrodowa we wsi Kudrowice (gmina Pabianice)
Autor: M. Kossowski

Fot. 9. Zabudowa pseudozagrodowa we wsi Maciejów (gmina Zgierz)

Autor: M. Kossowski

Fot. 10. Jednorodzinny (prosty) typ zabudowy we wsi Bronisin Dworski (gmina Rzgów)

Autor: M. Kossowski

Fot. 11. Jednorodzinny (prosty) typ zabudowy we wsi Dzierżązna (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 12. Jednorodzinny (prosty) typ zabudowy we wsi Maciejów (gmina Zgierz).
Przykład współczesnej rozbudowy tzw. budynku kopertowego
Autor: M. Kossowski

Fot. 13. Zabudowa rezydencjalna we wsi Bartolin (gmina Stryków).
Przykład prostej zabudowy mieszkaniowej wraz z obiektami towarzyszącymi
Autor: M. Kossowski

Fot. 14. Zespół zabudowy rezydencjalnej we wsi Łobódź (gmina Aleksandrów Łódzki)
Autor: M. Kossowski

Fot. 15. Zabudowa rezydencjalna we wsi Bartolin (gmina Stryków).
Przykład złożonej zabudowy mieszkaniowej wraz z obiektami towarzyszącymi
Autor: M. Kossowski

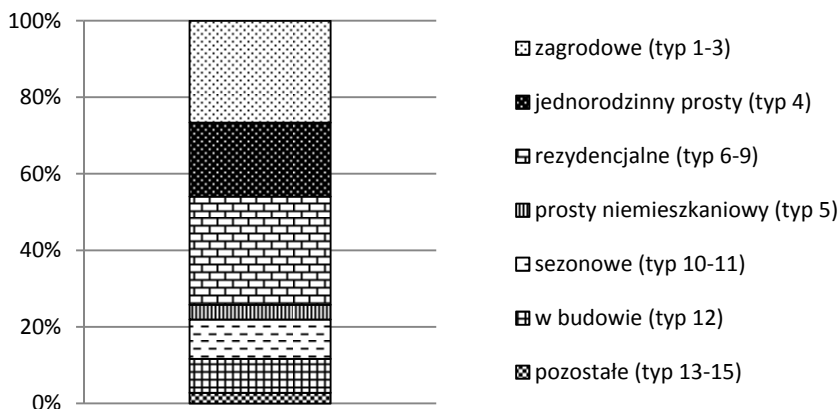

Fot. 16. Zespół zabudowy rezydencjalnej we wsi Plichtów (gmina Nowosolna)
Autor: M. Wójcik

5.3. Charakterystyka krajobrazowo-fizjonomiczna głównych typów zagospodarowania działek siedliskowych

Po określeniu typów zagospodarowania przestrzennego działek siedliskowych karty budynków zostały uzupełnione o dodatkowe opisy (cechy). Pod uwagę wzięto w pierwszej kolejności powierzchnię działki siedliskowej, okres powstania i estetykę utrzymania budynku mieszkalnego, charakter zieleni wokół domu.³⁰ Posiłowano się także charakterystykami dotyczącymi rodzaju ogrodzenia frontowego oraz formą ochrony obiektu.

Na potrzeby dalszych prac analizie poddano 3 główne typy stałego zamieszkania, tj. typ zagrodowy (typy zagrodowe łącznie, typ 1-3), typ jednorodzinny prosty (typ 4), typ rezydencjalny (typy rezydencjalne łącznie, typ 6-9). Stanowiły one 74% wszystkich zinwentaryzowanych zabudowanych działek (ryc. 7). Poszerzona o dodatkowe cechy typologia jest finalnym sposobem opisu zróżnicowania krajobrazowo-fizjonomicznego przestrzeni rezydencjalnej.

Ryc. 7. Struktura działek siedliskowych według typów zagospodarowania przestrzennego (%)

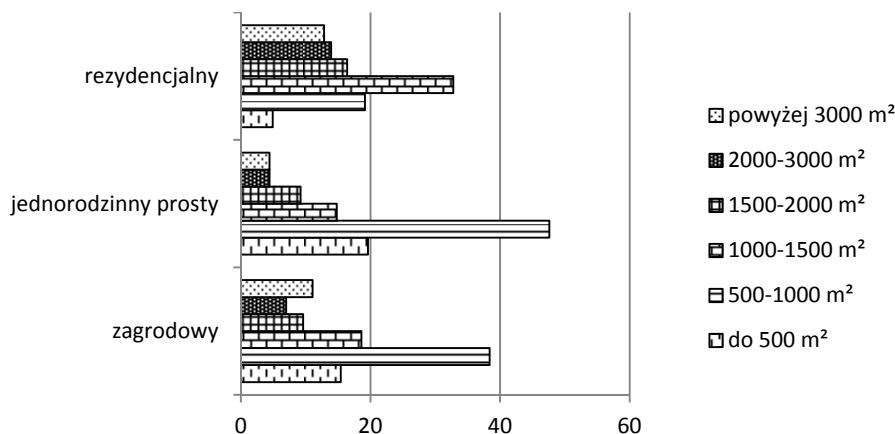
Źródło: opracowanie własne

Na podstawie kilku wybranych cech budujących podstawową kompozycję krajobrazowo-fizjonomiczną osiedla wiejskiego stwierdzono, że można wskazać znaczne różnice w zagospodarowaniu działek. Zróżnicowanie to wynika ze współczesnych sposobów społecznego oddziaływania na przestrzeń (por. ryc. 8-12, fot. 17-40).

Analiza wybranych cech dla typów zagospodarowania działek pozwoliła dostrzec prawidłowości, które z kolei przekładają się na osłabienie spójności w układzie funkcjonalno-przestrzennym badanych wsi. Działki typu

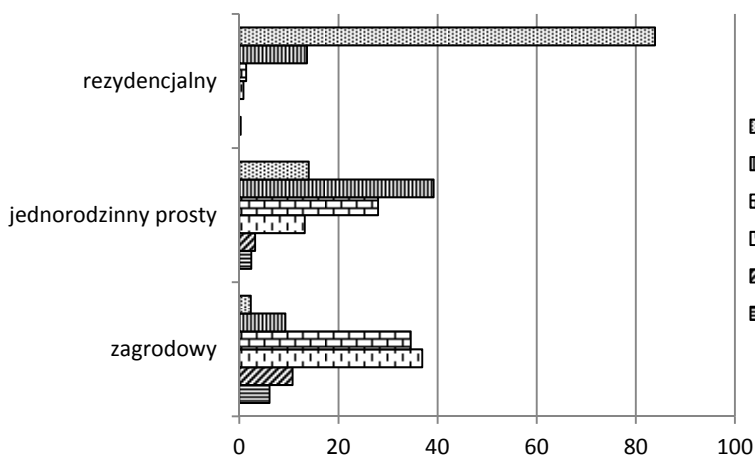
³⁰ W przypadku pomiaru powierzchni działki posiłowano się możliwościami stwarzanymi przez odpowiednie aplikacje dostępne na stronie www.maps.geoportal.gov.pl.

zagrodowego mają na ogół mniejszą powierzchnię, zwłaszcza w stosunku do nowoprojektowanych przestrzeni rezydencjalnych. Ten tradycyjny dla wsi typ zabudowy (mieszkalno-produkcyjny) charakteryzuje się zazwyczaj większym stopniem zużycia substancji materialnej oraz bardzo często mało estetycznym utrzymaniem. Tradycyjnym elementem jest także ogródek przed domem oraz niewielki sad za zabudowaniami. Ogrodzenie w większości przypadków pozwala na obserwację terenu (działka jest otwarta na widok publiczny).

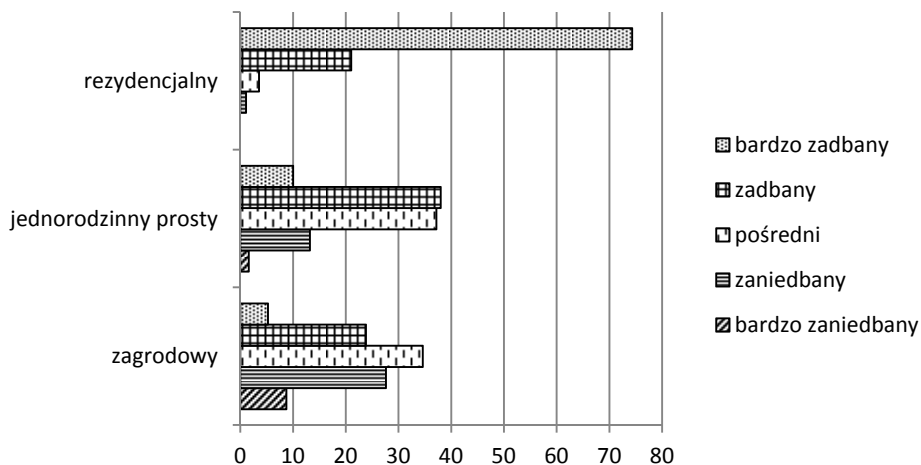
Ryc. 8. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i powierzchni (%)

Źródło: opracowanie własne

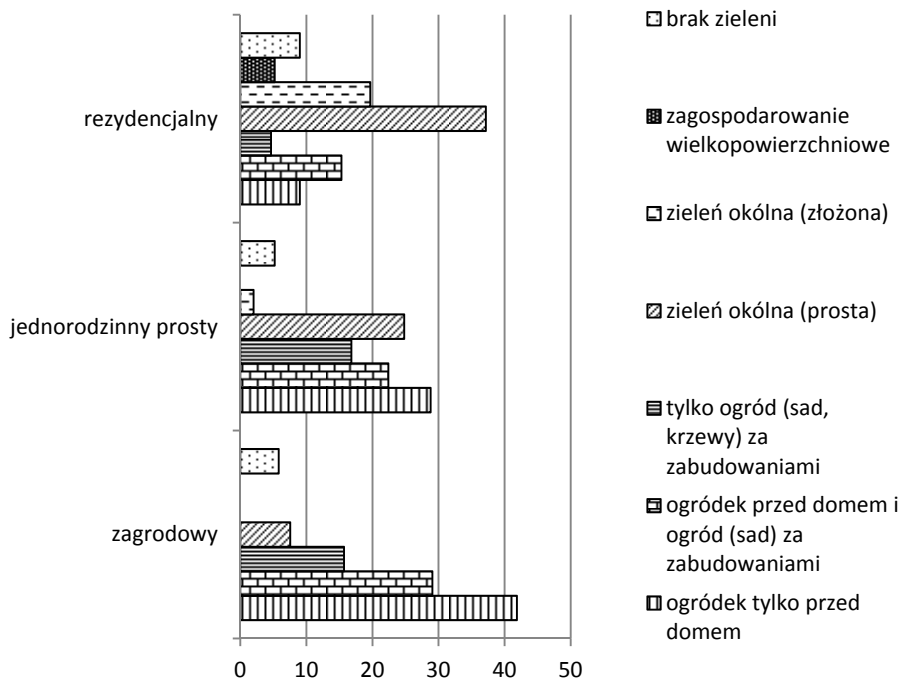
Ryc. 9. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i okresu powstania budynku mieszkalnego (%)

Źródło: opracowanie własne

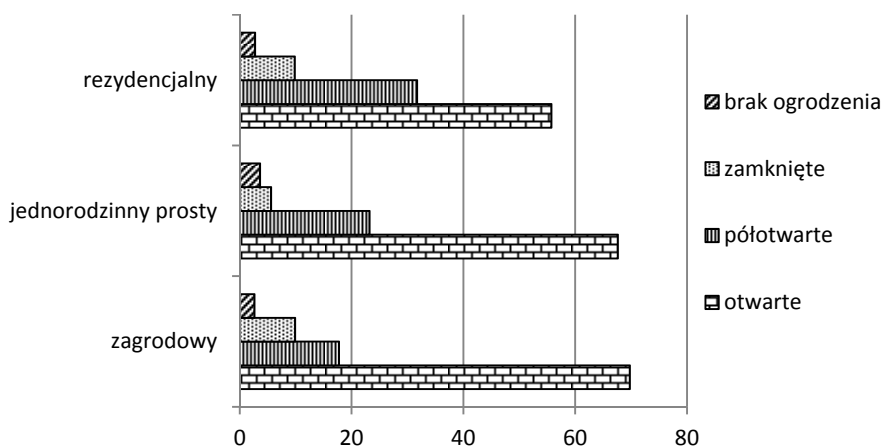
Ryc. 10. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i estetyki budynku mieszkalnego (%)

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 11. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i charakteru zieleni (%)

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 12. Zróżnicowanie działek siedliskowych według charakteru ogrodzenia i typu zagospodarowania (%)

Źródło: opracowanie własne

Typ zagospodarowania jednorodzinnego prostego ma przede wszystkim związek z zasiedzającymi mieszkańcami, którzy odeszli całkowicie od utrzymywania gospodarstwa domowego na bazie rolnictwa. Podobnie, jak w przypadku działek zagrodowych, ten typ zagospodarowania rozwinął się na niedużych pod względem powierzchni działkach. Wiek budynków mieszkalnych, podobnie jak estetyka utrzymania przedstawia się dużo korzystniej niż w przypadku działek zagrodowych. Przeważają proste formy budynków, co jest odzwierciedleniem niskonakładowej inwestycji zaplanowanej zazwyczaj na jeden lub dwa sezony budowlane oraz założenia niższych kosztów eksploatacji. Występuje duże zróżnicowanie pod względem charakteru zieleni wokół domu. Ogrodzenia nie stanowią zazwyczaj bariery dla obserwacji wnętrza działki (otwarte i półotwarte).

Działki z zabudową rezydencjalną wyróżniają się przede wszystkim dużo większą powierzchnią. Ze względu na lepszy status majątkowy kreatorów nowych terenów mieszkaniowych zabudowania o takim charakterze uzyskują oprawę w postaci podjazdów, wyszukanych ogrodzeń, urozmaiceń kolorystycznych i architektonicznych elewacji. Działki charakteryzują się starannie zaplanowaną przestrzenią wypoczynkową, a ogrody mają układ okólny, co stanowi jednocześnie formę zasłonięcia własności, zwłaszcza od strony przestrzeni publicznej (droga). Duże kontrasty pomiędzy tym typem zagospodarowania a innymi formami przestrzeni mieszkaniowej widoczne są, kiedy nowe obiekty powstają jako wypełnienie pomiędzy utrwalonymi już elementami siedliska wsi, a ten jest, obok wytyczania pasm prostopadłych do pierwotnych osi siedlisk, najczęstszym sposobem rozwoju przestrzennego wsi w okolicach Łodzi. W tym typie zagospodarowania stosun-

kowo najczęściej występują ogrodzenia ograniczające obserwację działki z zewnątrz (zamknięte), zwłaszcza od strony drogi publicznej³¹.

Fot. 17. Towarowe gospodarstwo rolne we wsi Dzierżązna (gmina Zgierz)

Autor: M. Kossowski

Fot. 18. Destrukcja zabudowy zagrodowej we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk)

Autor: M. Kossowski

³¹ Pomimo wprowadzenia nazwy „ogrodzenie zamknięte” w większości przypadków można było poczynić obserwację terenu działki (w tym zabudowy) od strony rozłogu (pól). W najtrudniejszych przypadkach posiłkowano się również zdjęciami terenu zamieszczonymi w portalach GoogleMaps i Geoportal.

Fot. 19. Opuszczona zagroda we wsi Bartolin (gmina Stryków)

Autor: M. Kossowski

Fot. 20. Degradujące się budownictwo zagrodowe we wsi Dobroń Mały (gmina Dobroń)

Autor: M. Kossowski

Fot. 21. Destrukcja zabudowy zagrodowej we wsi Maciejów (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 22. Kontrasty w krajobrazie wsi Babiczki (gmina Lutomiersk). Wysoka estetyka nowych obiektów mieszkalnych *versus* „zdziczenie” przestrzeni publicznej
Autor: M. Kossowski

Fot. 23. Dysfunkcje w krajobrazie wsi Biała (gmina Zgierz)

Autor: M. Kossowski

Fot. 24. Szata informacyjna podporządkowana rozwojowi funkcji rezydencjalnej.

Wieś Babiczki (gmina Zgierz)

Autor: M. Kossowski

Fot. 25. Funkcje rolnicze w sąsiedztwie kompleksów zabudowy rezydencjalnej. Wieś Dobroń Mały (gmina Dobroń)
Autor: M. Kossowski

Fot. 26. Krajobraz rolniczy (otwarty) we wsi Bartolin (gmina Stryków)
Autor: M. Kossowski

Fot. 27. Przekształcanie gruntów rolnych w działki budowlane.
Wieś Moskwa (gmina Nowosolna)
Autor: M. Wójcik

Fot. 28. Ogrodzenie całkowicie separujące własność („zamknięte”) od przestrzeni wsi.
Wieś Babczki (gmina Lutomiersk)
Autor: M. Kossowski

Fot. 29. Ogrodzenie „półotwarte” we wsi Bartolin (gmina Stryków). Przykład dysfunkcji w krajobrazie wynikających z niedopasowania formy ogrodzenia (betonowy płot) do zagospodarowania działki
Autor: M. Kossowski

Fot. 30. Ogrodzenie „półotwarte” we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk). Przykład udanej kompozycji zagospodarowania działki i jej ogrodzenia
Autor: M. Kossowski

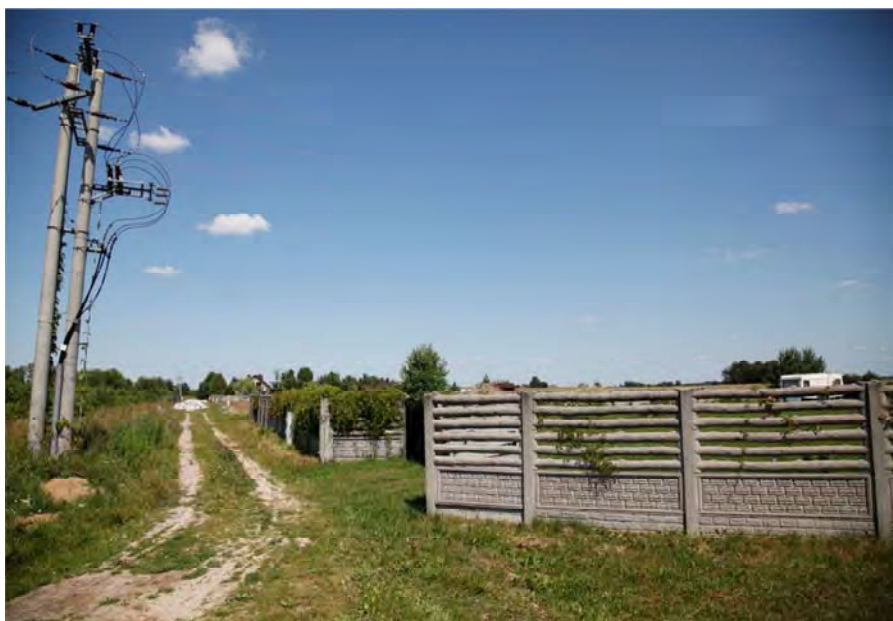
Fot. 31. Ogrodzenie „otwarte” od strony drogi publicznej i „zamknięte” od strony sąsiada.
Wieś Biała (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 32. Roślinność jako forma naturalnego odgródzenia własności w wiejskiej przestrzeni.
Wieś Babiczki (gmina Lutomiersk)
Autor: M. Kossowski

Fot. 33. Dysfunkcyjne zróżnicowanie ogrodzeń w przestrzeni wsi.
Wieś Babiczki (gmina Lutomiersk)
Autor: M. Kossowski

Fot. 34. Dysfunkcyjne formy ogrodzeń w przestrzeni wsi.
Wieś Prusinowiczki (gmina Lutomiersk)
Autor: M. Kossowski

Fot. 35. Tradycyjny ogród przez zabudowaniami zagrodowymi.
Wieś Bartolin (gmina Stryków)
Autor: M. Kossowski

Fot. 36. Połączenie tradycyjnych form zieleni przydomowej z nowymi elementami (iglaki).
Wieś Bartolin (gmina Stryków)
Autor: M. Kossowski

Fot. 37. Nowe formy organizacji terenów zielonych przy zagrodowej formie zagospodarowania. Wieś Dobroń Mały (gmina Dobroń)
Autor: M. Kossowski

Fot. 38. Nowe formy organizacji terenów zielonych przy pseudozagrodowej formie zagospodarowania. Wieś Dzierżązna (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 39. Przykład typowego (okólnego) zagospodarowania rezydencjalnej działki siedliskowej roślinnością (w trakcie realizacji). Wieś Moskwa (gmina Nowosolna)

Autor: M. Wójcik

Fot. 40. Dostosowanie zastanej roślinności do rezydencjalnej formy zagospodarowania działki siedliskowej. Wieś Moskwa (gmina Nowosolna)

Autor: M. Wójcik

5.4. Nowe budownictwo w strukturze przestrzennej wsi

Istotnym elementem decydującym o zróżnicowaniu krajobrazowo-fizjonomicznym wsi podmiejskich jest sposób włączenia nowego budownictwa mieszkaniowego w strukturę przestrzenną (układ przestrzenny) siedliska.

Kształtowanie się złożonego układu przestrzennego siedliska zależy w dużej mierze od formy, którą siedlisko oraz rozłogi przyjęły w toku historycznego rozwoju. W strefie podmiejskiej Łodzi przeważają różnego pochodzenia wsie rządowe oraz wsie o budowie rozproszonej. Dominującą formą rozłógów są układy pasmowe (por. Tkocz 1998). Budowa wewnętrzna siedliska i rozłogu jest genetycznym czynnikiem formowania się nowych przestrzennych układów osadnictwa wiejskiego (por. np. Matczak 1991). Wzrost zainteresowania obszarami na zewnątrz rdzenia aglomeracji pod kątem rozwoju funkcji rezydencjalnych (popyt na działki budowlane) skutkował uruchomieniem procesu przekształcania gruntów rolniczych pod inne cele. Tym samym znacząco wrosły ceny gruntów budowlanych, zwłaszcza we wsiach gmin bezpośrednio graniczących z Łodzią (por. Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2009). Samorządy gmin prowadząc samodzielną politykę w zakresie gospodarowania przestrzenią, w dużej mierze pod naciskiem zainteresowanych sprzedają ziemi mieszkańców, uchwały dokumenty sprzyjające przekształceniom użytkowania ziemi oraz podziałom katastralnym (por. Milewska-Osiecka 2010). Efektem tej polityki jest nieskoordynowany proces przekształceń tradycyjnych układów wiejskich, w którym trudno dopatrzeć się podstawowej logiki uwzględniającej dobre zasady planowania przestrzennego, tj. m.in. dążenie do spójności w przestrzeni, adekwatność form względem otoczenia, systematyczność i sekwencyjność działań oraz systemowy sposób myślenia o środowisku. Zespół procesów, które prowadzą do niekontrolowanego rozwoju przedmieść zaczęto określać mianem „rozlewania się miasta” („urban sprawl”).

Efektem oddziaływania różnych uwarunkowań, wynikających z relacji pomiędzy aktorami przekształceń przestrzennych (samorząd, inwestorzy, sprzedający), jest ogromna różnorodność sposobów włączania nowych form zagospodarowania wsi, zwłaszcza przestrzeni rezydencjalnych, do utrwalonych już struktur przestrzennych. Wyniki badań inwentaryzacyjnych i społecznych we wsiach strefy podmiejskiej doprowadziły do sformułowania wniosków ogólnych dotyczących charakteru (sposobu i kierunków) przekształceń w ostatnim dwudziestoleciu oraz pozwoliły usystematyzować rodzaje rozwoju struktury przestrzennej osiedli. Dotyczą one działek budowlanych, na których wzniesiono nowe domy³².

³² Wnioski te zostały opracowane na podstawie 105 wywiadów z inwestorami, którzy zgodzili się porozmawiać na temat sposobów realizacji inwestycji, oprócz przeprowadzonego wywiadu kwestionariuszowego (opis wyników w następnym

Podstawowe prawidłowości dotyczące przekształceń struktury przestrzennej dotyczą następujących składowych procesu:

1) *Struktury nowych przestrzeni rezydencjalnych.* **Zdecydowana większość (92%) nowych domów powstała na działkach budowlanych wydzielonych z większych dawnych struktur**, zazwyczaj rozłogów (pasm pól). Stosunkowo rzadkim zjawiskiem jest zakup przez inwestorów siedliska (działki siedliskowej) wraz z przypisanym mu rozłogiem (polem) oraz podział działek siedliskowych na mniejsze części.

2) *Charakteru obrotu ziemią.* Większość (84%) działek budowlanych zostało zakupionych przez indywidulanych inwestorów (dużo częściej w wyniku bezpośredniej transakcji niż za pośrednictwem biura nieruchomości) w wyniku poszukiwania odpowiedniego miejsca do zamieszkania. **Transakcja kupna-sprzedaży ma przede wszystkim podwójnie indywidulany charakter.** Sprzedający indywidulanie dąży do zmiany przeznaczenia gruntów w uchwalanym planie zagospodarowania przestrzennego, dokonuje podziału (zgodnie z zasadami prawnymi) oraz przedstawia ofertę. Kupujący indywidulanie dokonuje wyboru, zakupu działki i ostatecznie samodzielnie wybiera wykonawcę lub częściej wielu wykonawców inwestycji. Rzadszym zjawiskiem jest zakup gotowego nowego domu wraz z działką („od dewelopera”).

3) *Lokalizacji inwestycji.* Stabilizacja pierwotnej części siedliska (sprzedający oferują działki wydzielone z rozłogu, sami zaś rzadko zmieniają miejsce zamieszkania) prowadzi do rozrostu osiedla na zewnątrz. Kupujący rzadko w wyborze konkretnego miejsca (działki budowlanej) w nowowytoczonych kompleksach działek zwracają uwagę na jakość najbliższego społecznego sąsiedztwa. Decyzja lokalizacyjna podejmowana jest w większości przypadków dla miejsc (kompleksów działek), w których został już zainicjowany ruch budowlany (60%). Uwaga kierowana jest na względy funkcjonalno-użytkowe, koszty inwestycji, sposób dojazdu, itd. **W większości przypadków (65%) inwestorzy dążyli, aby wybrane przez siebie miejsce nie miało bezpośredniego sąsiedztwa z siedliskami zasiedziałyich mieszkańców.**

Ważnym celem pracy bazującej na materiale pochodzącym z inwentaryzacji była również próba usystematyzowania sposobów włączenia nowych przestrzeni rezydencjalnych w strukturę siedliska³³ (tab. 7, ryc. 13-16, fot. 41-52).

rozdziale). Jako nowy traktowano budynek mieszkalny oddany do użytku po 1994 r. Przyjęcie roku 1995 za początkowy wiąże się z początkiem wzmożonego ruchu inwestycyjnego oraz napływu ludności na pobyt stały przypadające na połowę lat 1990. (por. Wójcik 2008, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010).

³³ Na podstawie 685 kart inwentaryzacyjnych dotyczących obiektów powstałych w latach 1995-2012 (nowe obiekty) oraz podkładów kartograficznych z po-

Tabela 7

Rodzaje włączenia nowej zabudowy w strukturę badanych siedlisk

Sposób włączenia	Odsetek (%)
Wypełnienie siedliska pomiędzy działkami zabudowanymi	20,6
Wypełnienie siedliska po przeciwległej stronie osi siedliska	10,5
Przedłużenie siedliska wzdłuż zabudowanej osi (równoległe)	7,0
Powstanie nowych osi siedliska (prostopadłych do ukształtowanej osi)	56,9
Separacja nowej zabudowy od siedliska (pojedynczy obiekt)	2,9
Separacja nowej zabudowy (kompleks obiektów)	2,1

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 13. Przykład powstawania nowych osi siedliska (prostopadłych). Wieś Plichtów.

Źródło: Geoportal województwa łódzkiego: <http://geoportal.lodzkie.pl/>

Ryc. 14. Przykład wypełniania siedliska po przeciwległej stronie drogi. Wieś Moskwa
Źródło: Geoportal województwa łódzkiego: <http://geoportal.lodzkie.pl/>

Ryc. 15. Przykład separacji nowej zabudowy (kompleks obiektów). Wieś Grabina
Źródło: Geoportal województwa łódzkiego: <http://geoportal.lodzkie.pl/>

Ryc. 16. Przykład wypełniania siedliska wsi pomiędzy działkami zabudowanymi.

Wieś Bronisin Dworski

Źródło: Geoportal województwa łódzkiego: <http://geoportal.lodzkie.pl/>

Najważniejsze dwa sposoby włączenia nowej zabudowy polegają na wytyczaniu nowych pasm osadniczych oraz wypełnianiu wolnych przestrzeni w siedlisku. Bardziej preferowane przez inwestorów są działki z dostępem do drogi publicznej. Wynika to z potrzeby wygody dojazdu do posesji oraz bezpośredniego dostępu do podstawowych mediów, których przebieg warunkowany jest przebiegiem drogi publicznej. Ze względu na ograniczoną ilość dostępnej w ten sposób przestrzeni, najczęściej wytyczane są pasma prostopadłe do głównej drogi, których osią są drogi prywatne (współwłasność), a ich przebieg warunkowany jest linią rozgraniczającą pasy pól w rozłogu (dawne miedze). Działki te, głównie ze względu na ponoszone dodatkowe koszty związane z doprowadzaniem mediów, są na ogół tańsze. Swobodniej można również w takich kompleksach dobrać odpowiadającą inwestorom powierzchnię działki, co wynika również z uwarunkowań genetycznych, tzn. zróżnicowana szerokość pasów w rozłogu jest spuścizną dawnych rodzinnych podziałów.

Chaotyczny proces planowania przestrzennego gmin podmiejskich, selektywny popyt na ziemię oraz dziedzictwo wcześniejszego zagospodarowania prowadzą do bardzo zróżnicowanych wzorów powstawania i włączania nowej zabudowy w układy przestrzenne wsi.

Fot. 41. Przyłącze energetyczne. Przygotowania do realizacji inwestycji
we wsi Hermanów (gmina Pabianice)
Autor: M. Kossowski

Fot. 42. Przygotowania do realizacji inwestycji we wsi Łuśmierz (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 43. Utwardzanie drogi gruntowej gruzem. Przygotowania do budowy kompleksu nowej zabudowy mieszkaniowej. Gmina Dobroń.
Autor: M. Kossowski

Fot. 44. Początek inwestycji budowlanej we wsi Plichtów (gmina Nowosolna)
Autor: M. Kossowski

Fot. 45. Etap zaawansowanej budowy obiektu rezydencjalnego
(teren dawnej działki rekreacyjnej) we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk)
Autor: M. Kossowski

Fot. 46. Nowe pasmo osadnicze wzdłuż dawnej granicy pól w rozłogu we wsi Babiczki
(gmina Lutomiersk)
Autor: M. Kossowski

Fot. 47. Wypełnienie siedliska przez nową zabudowę we wsi Kudrowice (gmina Pabianice)
Autor: M. Kossowski

Fot. 48. Nowe pasmo osadnicze wzdłuż dawnej granicy pól w rozłogu
we wsi Maciejów (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 49. Nowe pasmo osadnicze (obustronne) wzdłuż drogi gruntowej
we wsi Stare Krasnodęby (gmina Aleksandrów Łódzki)
Autor: M. Kossowski

Fot. 50. Wypełnienie siedliska przez nową zabudowę (naprzeciwległe)
we wsi Moskwa (gmina Nowosolna)
Autor: M. Wójcik

Fot. 51. Wypełnienie wewnętrzne siedliska (zagrodowego) we wsi Biała (gmina Zgierz)
Autor: M. Kossowski

Fot. 52. Wypełnienie wewnętrzne siedliska (zagrodowego)
we wsi Kudrowice (gmina Pabianice)
Autor: M. Kossowski

6. PRZEMIANY W PRZESTRZENI SPOŁECZNEJ WSI PODMIEJSKIEJ

6.1. Dobór i cechy społeczno-zawodowe respondentów

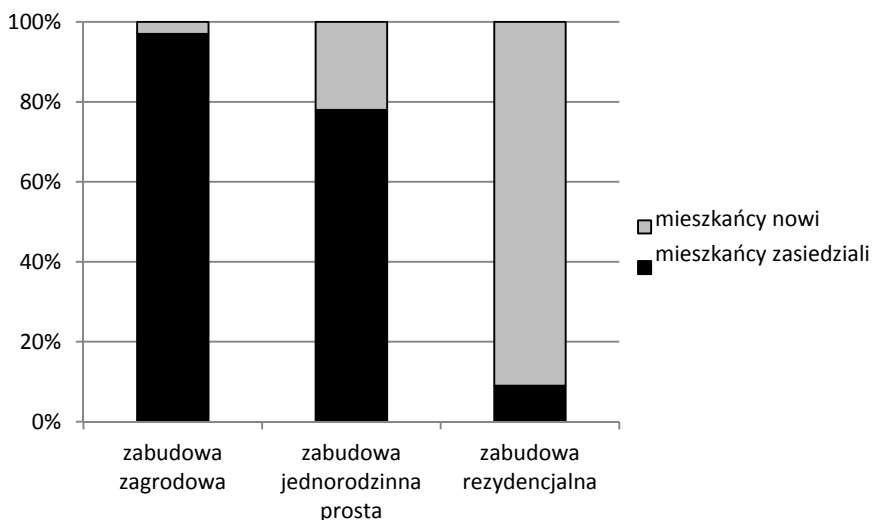
Dobór respondentów należy do najtrudniejszych elementów współczesnych badań wykorzystujących techniki wywiadów³⁴. W tym przypadku zastosowano technikę wywiadu kwestionariuszowego, który zawierał zestaw pytań zamkniętych i otwartych. W przypadku pytań otwartych dokonano kategoryzacji odpowiedzi respondentów.

W badanych wsiach przeprowadzono 301 wywiadów kwestionariuszowych, w tym 114 (38%) z nowymi mieszkańcami wsi oraz 187 (64%) z mieszkańcami zasiedziałyymi (tzw. „starymi”). W każdej wsi wykonano od 15 do 25 wywiadów w przedstawicielami obu grup społecznych. W strukturze respondentów przeważali nieznacznie mężczyźni (54%). Najliczniej reprezentowane były osoby w wieku 41-60 lat (42%) oraz 26-40 lat (24%).

³⁴ Podstawowym problemem nie jest opracowanie schematu (procedury) doboru próby, ale przekonanie respondenta, na którego padł wybór, do udzielenia odpowiedzi. Dążenie do statystycznej reprezentatywności próby na bazie odpowiednich operatów losowania nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Dzieje się to z uwagi na bardzo duży udział odmów udzielenia informacji przez wskazane losowo osoby. W efekcie, badania opierają się na osobach, które są gotowe udzielić odpowiedzi. Badania społeczne, w tym pozyskiwanie respondentów, należały w ocenie autora opracowania do najtrudniejszych elementów całości projektu badawczego. Poziom odmów dla wylosowanych adresów (osobno dla trzech podstawowych typów zabudowy, tj. zagrodowej, jednorodzinnej prostej i rezydencjalnej) wyniósł 42%. Najwyższy był wśród respondentów w zabudowie rezydencjalnej (ok. 55%), najniższy zaś wśród ankietowanych w zabudowie zagrodowej (ok. 35%). W efekcie, aby uzyskać założony poziom przeprowadzonych wywiadów w odpowiednich wsiach, starano się przeprowadzić rozmowę w najbliższym sąsiedztwie (zachowując kluczowy element doboru respondenta, czyli typ zabudowy mieszkaniowej). Większą wyrozumiałością dla takich badań charakteryzowali się mieszkańcy zagród, czyli, jak następnie stwierdzono, ludność zasiedziała o przede wszystkim tradycjach rolniczych.

Podstawowym warunkiem doboru respondenta w samym typie zabudowy (po wyrażeniu zgody na wywiad w odpowiednim gospodarstwie domowym) była ich rola w ostatecznym podejmowaniu ważnych dla rodziny decyzji dotyczących sposobu życia. Wśród nowych mieszkańców wywiady przeprowadzono z głównym kreatorem funkcji mieszkaniowej (osoby najbardziej zaangażowane w zagospodarowanie nowych terenów). W przypadku zasiedziałyich mieszkańców respondentem w większości przypadków była osoba, która podejmowała najważniejsze decyzje w gospodarstwie domowym. Określenie poziomu zróżnicowania społecznego przedstawiono nie tylko na podstawie cech społeczno-zawodowych respondentów, ale również w oparciu o autoocenę lokalnego środowiska życia.

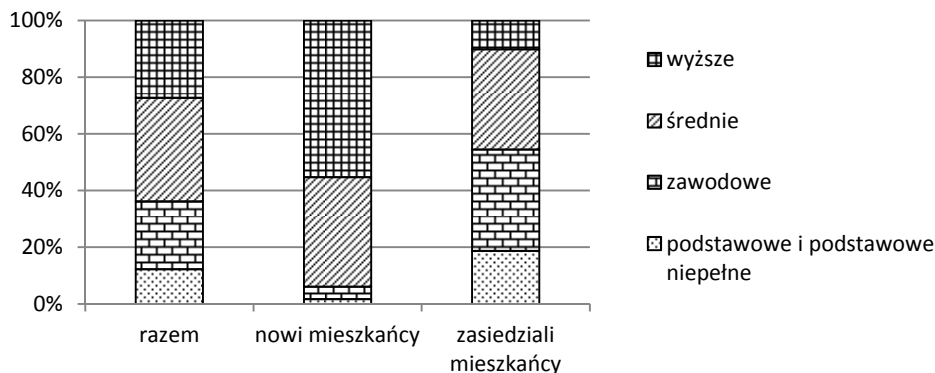
Na bazie prowadzonych następnie wywiadów kwestionariuszowych, wykonanych w odpowiednich typach zagospodarowania, zidentyfikowano poszczególne grupy mieszkańców. Na podstawie analizy relacji pomiędzy charakterem zabudowy mieszkaniowej a stażem zamieszkania ustalono, że w przypadku zabudowy zagrodowej oraz jednorodzinnej większość respondentów stanowili zasiedziali mieszkańcy (odpowiednio 97% i 78%). W przypadku zabudowy rezydencjalnej nowi mieszkańcy stanowili aż 91% (ryc. 17). Potwierdzono w ten sposób przypuszczenia, które często przyjmowane są za pewnik w różnych badaniach nad procesami społecznymi w strefach podmiejskich (bez ustalenia stanu faktycznego), że ludnością wnoszącą nowe rozwiązania architektoniczne oraz zamieszkującą nowe budynki mieszkaniowe w stylu rezydencjalnym (kreatorzy nowych przestrzeni) jest grupa allochtoniczna – imigranci z terenów miejskich.

Ryc. 17. Pochodzenie terytorialne respondentów w głównych typach zabudowy (%)

Źródło: opracowanie własne

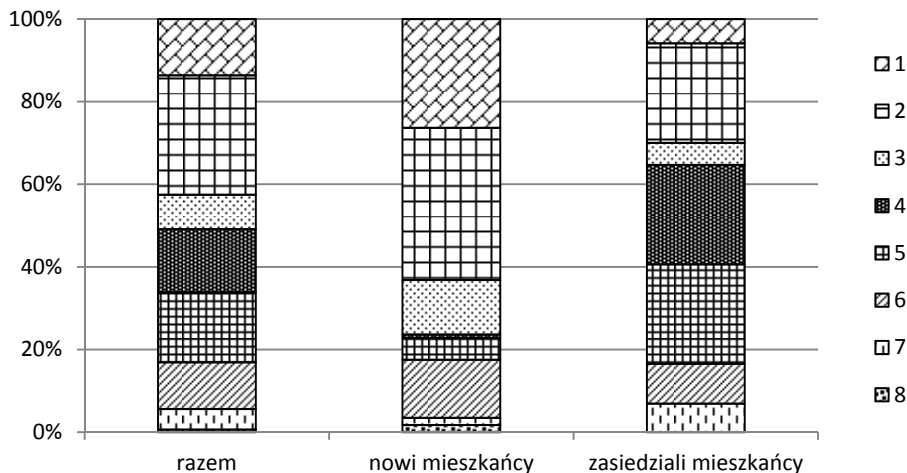
Nowi mieszkańcy wsi, pochodzący głównie ze rdzenia aglomeracji (por. Próba delimitacji obszaru... 2008, Wójcik 2008, Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in., 2010), mają głównie wykształcenie wyższe i średnie, podczas gdy ludność zasiedziała deklarowała w dużym stopniu (ok. 50%) wykształcenie podstawowe i zawodowe (ryc. 18).

Ryc. 18. Respondenci według poziomu wykształcenia (%)

Źródło: opracowanie własne

Podobnie sytuacja przedstawia się pod względem wykonywanego zawodu. Ponad 75% nowoprzybyłych respondentów oświadczyło, że są przedsiębiorcami lub pracownikami najemnymi sektora prywatnego lub publicznego (ryc. 19), a tym samym ich miejsce pracy znajduje się poza wsią (92%).

Ryc. 19. Respondenci według wykonywanego zawodu (rodzaju aktywności ekonomicznej) (%)

Aktywność zawodowa: 1. pracownik najemny sektora publicznego, 2. pracownik najemny sektora prywatnego, 3. przedsiębiorca, 4. rolnik, 5. emeryt, rencista, 6. osoba ucząca się, 7. bezrobotny, 8. nieustalone

Źródło: opracowanie własne

W przypadku ludności zasiedziałej, duży lub stosunkowo duży udział miały takie kategorie jak rolnik, pracownik najemny sektora prywatnego oraz emeryt (rencista), bezrobotny.

6.2. Specyfika współczesnej wsi w opinii mieszkańców

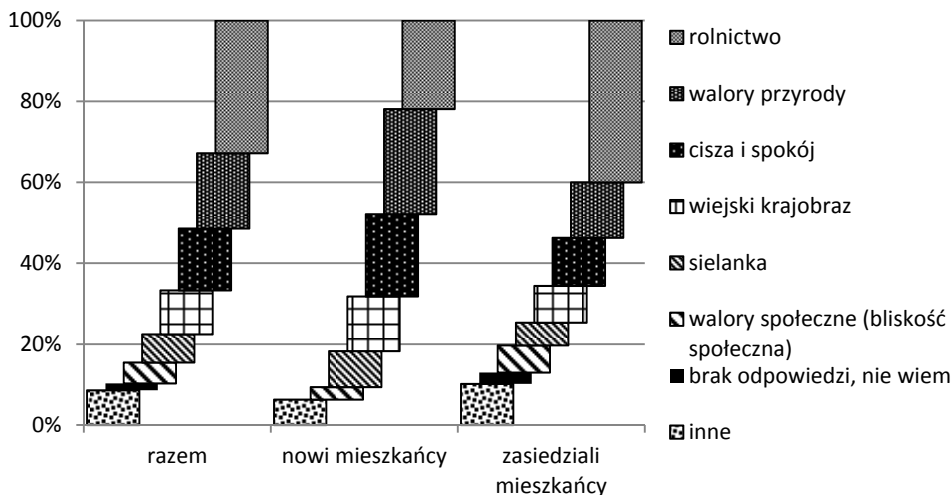
Jednym z ważnym problemów badań wsi współczesnej jest określenie jej specyfiki i oryginalności w obecnych warunkach dezagraryzacji oraz innych procesów społecznych, ekonomicznych, które szybko przekształcają jej strukturę funkcjonalną i krajobrazową. Istotnym zagadnieniem, które podkreśla się w tym kontekście jest próba zdefiniowania współczesnej wsi. Jednym ze sposobów określenia specyfiki wsi współczesnej jest odwołanie się do wyobrażeń jej mieszkańców. Wynika to w dużej mierze z bezsilności w definiowaniu wsi w oparciu o tradycyjne kryteria, zwłaszcza funkcjonalne (por. Bański 2002, Wójcik 2009a, Halamska 2011).

Wzrost zróżnicowania społecznego wsi podmiejskich, zwłaszcza w otoczeniu dużych miast, ma kolosalny wpływ na różnice w postrzeganiu środowiska społecznego i przyrodniczego. Respondentów poproszono o podanie najważniejszych dwóch skojarzeń, które wiążą się z terminem „wieś”. Odpowiedzi były bardzo zróżnicowane, co dowodzi niejednoznacznej reprezentacji wsi w społecznym wyobrażeniu (ryc. 20). Najczęstszą odpowiedzią ankietowanych było skojarzenie z rolnictwem (prawie 33%). Jednak w podziale na mieszkańców nowych i zasiedziałych „rolnictwo” jako cecha dystynktywna wsi była dwukrotnie częściej podawana przez ludność autochtoniczną, co związane jest z genezą społeczności lokalnych, w których do niedawna te rodzaj aktywności ekonomicznej stanowił główne lub ważne źródło utrzymania.

Nowi mieszkańcy budują swe wyobrażenie wsi przede wszystkim na cechach związanych z aspektem krajobrazowo-estetycznym i ekologicznym, które stanowią ważny motyw wyboru lokalizacji domu. Walory przyrodnicze oraz powiązane z nimi cechy środowiska (otoczenia) takie jak „spokój” i „cisza” oraz sfera krajobrazowa („ładny widok”) budują dziś stereotyp wsi. Takie postrzeganie wsi jest typowe dla społeczeństw, w których zachodzi spadek znaczenia funkcji produkcyjnych (rolnictwa) oraz wszystkich obciążeń z nim związanych dla powstawania nowych środowisk zamieszkania (rezydencjalnych).

Istotne, niezwykle wymowne, ma ogólnie małe znaczenie walorów społecznych wsi, przede wszystkim odwołujących się do rozumienia wsi jako wspólnoty zamieszkania opartej na bliskości społecznej. Cecha ta była częściej wymieniana przez zasiedziałych przedstawicieli rodzin, jednak i w tym przypadku poziom odpowiedzi należy uznać za bardzo niski.

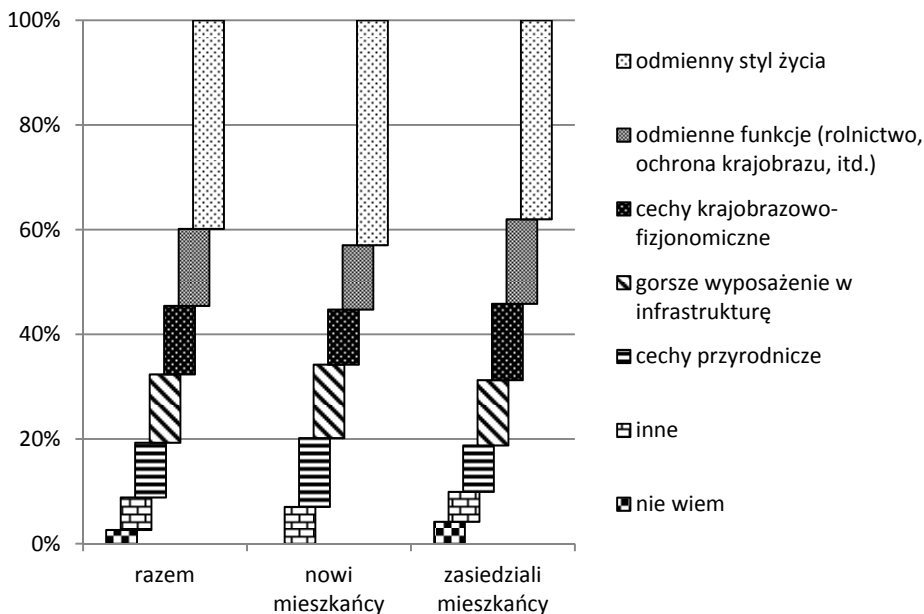
Reasumując wnioski wynikające ze struktury odpowiedzi na to pytanie, należy zauważyć dużą przewagę odniesień o charakterze materialnym, które uwydatniają metamorfozę wsi w dwóch wymiarach, tj. w wymiarze funkcjonalnym „od przestrzeni produkcji do przestrzeni konsumpcji” oraz w wymiarze społecznym „od społeczności do zbiorowości”.

Ryc. 20. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie „Jakie skojarzenia ma Pani/Pan ze słowem wieś?” (%)
Źródło: oprac. własne

Na tym tle respondentów poproszono o wskazanie tych cech, które ich zdaniem odróżniają współczesną wieś od innych miejsca życia i pracy, zwłaszcza środowisk miejskich (ryc. 21). W tym przypadku, w przeciwieństwie do odpowiedzi dotyczących skojarzeń ze słowem „wieś”, czołową pozycję miało szereg określeń, które zebrano pod nazwą „styl życia”. Pomimo, że pojęcie „stylu życia” ma szerokie konotacje społeczne, to w przypadku odpowiedzi mieszkańców wsi odnosiło się najczęściej do odmienności praktyk (zachowań, działań) powstających w oparciu o specyfikę przyrodniczą i użytkową środowiska wsi. Respondenci w tym zakresie wskazywali różne formy kontaktu z przyrodą, odczucia związane z odbieraniem „otwartej” przestrzeni (krajobrazu) służące poczuciu większej harmonii życia, tworzeniu rodzinnej atmosfery, większych możliwości spędzania razem wolnego czasu, itd. Poczucie specyfiki stylu życia wytworzonego w oparciu o cechy środowiska wsi częściej były dostrzegane przez imigrantów do badanych wsi. Wiąże się do zapewne z większą świadomością walorów wsi (wybranych), które odpowiadają za podjęcie decyzji o zmianie miejsca zamieszkania, czyli przeprowadzce z miasta na wieś. W tym przypadku „wiejskość” w oczach nowych mieszkańców jest w pewien sposób „wytworzona” w toku zderzenia wyobrażeń z właściwościami (rzeczywistością)

wsi. Dla tzw. „starych” mieszkańców poczucie „wiejskości” jako pewnego stylu życia ma charakter naturalny, bo wyłania się z ciągłości obcowania ze środowiskiem wsi.

Ryc. 21. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie „Czy Pani/Pana zdaniem współczesna wieś odróżnia się pod jakimiś względami od innych miejsc życia i pracy (np. miast)? (%)”
Źródło: oprac. własne

Pozostałe, wymienione przez ankietowanych, cechy odróżniające wieś od innych środowisk życia (zwłaszcza miast) odnosiły się głównie do aspektów funkcjonalnych (ryc. 21). Autochtoni częściej niż nowi mieszkańcy podkreślali odmienną wieś powstającą na bazie innych działalności ludzkiej (aktywności zawodowej), zwłaszcza rolnictwa, oraz użytkowania przestrzeni, co w dużej mierze odnosiło się również do form zagospodarowania rolnego, a także sfery krajobrazowo-osadniczej.

Istotne dla całego kontekstu społecznego wyobrażenia środowiska wsi jest różnica w postrzeganiu przestrzeni. Związana jest ona przede wszystkim z dostrzeganiem roli rolnictwa jako funkcjonalno-społecznego zwornika tradycyjnie pojętej wsi (układ siedlisko – rozłóg). Nowi mieszkańcy przede wszystkim podkreślają cechy dystynktywne wsi niejako od jej środka, czyli siedliska, co uwydatnia poczucie „wiejskości” oparte na realizacji funkcji zamieszkania. Zasiedziali mieszkańcy patrzą na wieś w sposób złożony, co wynika nie tylko z poczucia „długiego trwania”, ale również z przywiązania do ziemi. Postrzeganie wsi w tym przypadku ma często tą

drugą perspektywę, która zawiera w sobie widok domu (zagrody) od strony rozłogu (pola).

Charakterystyczną cechą w większości wywiadów z mieszkańcami wsi, zarówno nowymi jak i zasiedzianymi, jest postrzeganie wsi w kontekście warunków przyrodniczych, przy czym podkreślany jest zarówno kontekst natury samej w sobie (środowiska przyrodniczego), jak i społeczno-kulturowy wymiar przyrody jako pewnego systemu symbolicznego³⁵. Dezagraryzacja wsi podmiejskich, zwłaszcza zmniejszanie się znaczenia produkcji rolnej, prowadzi do społecznego uwydatnienia cech przyrodniczych oraz konsumowania związanych z nią walorów. Ankietowanych w tym kontekście poproszono o rozszerzenie opisu swych zachowań odnoszących do związku z przyrodą³⁶. Zadanie to dotyczyło określenia roli (wagi) przyrody w życiu respondenta oraz formy kontaktu (relacji) z przyrodą (ryc. 22 i ryc. 23).

Większość respondentów wskazała, że przyroda jest dla nich ważna lub bardzo ważna. Również i w tym przypadku dużo więcej takich wskazań w ogóle odpowiedzi było charakterystyczne dla mieszkańców o krótszym stażu zamieszkania (85,2%). Zasadnicze różnice pomiędzy badanymi grupami rezydentów dotyczyły określenia sposobu w jaki wchodzi oni w relację z naturą. Nowi mieszkańcy podkreślali, że przyroda jest dla nich przede wszystkim strukturą zapewniającą możliwości aktywnego odpoczynku. Dlatego dużo częściej niż zasiedziani mieszkańcy wskazywali oni regularne spacery po wiejskiej okolicy lub czynności związane z uprawianiem sportu (ryc. 20). Ludność autochtoniczna zwracała głównie uwagę na rolę pracy zawodowej, przede wszystkim rolnictwa, która nie może obyć się bez obserwacji natury, znajomości prawidłowości wynikających z wpływu przyrody na prace polowe, a także prace w sadzie, ogrodzie. Respondenci ci podkreślali często, że praca szczególnie w obejściu (w zagrodzie) jest jednocześnie dla nich ważnym elementem odpoczynku, zwłaszcza dla tych, którzy łączą pracę w rolnictwie z innym zawodem. Istotne znaczenie dla zróżnicowania zachowań mieszkańców w tym zakresie ma struktura przestrzeni będąca w ich władaniu. Nowi mieszkańcy, choć mają często większe działki siedliskowe (budowlane) niż ludność zasiedziała, to nie dysponują

³⁵ Szeroko o kontekście społecznego i kulturowego tworzenia przyrody jako pewnej formy dla idei „wiejskości” piszą P. Macnaghten i J. Urry (2005) w rozdziale „Przyroda jako wiejska okolica” pracy pt. „Alternatywne przyrody: Nowe myślenie o przyrodzie i społeczeństwie”.

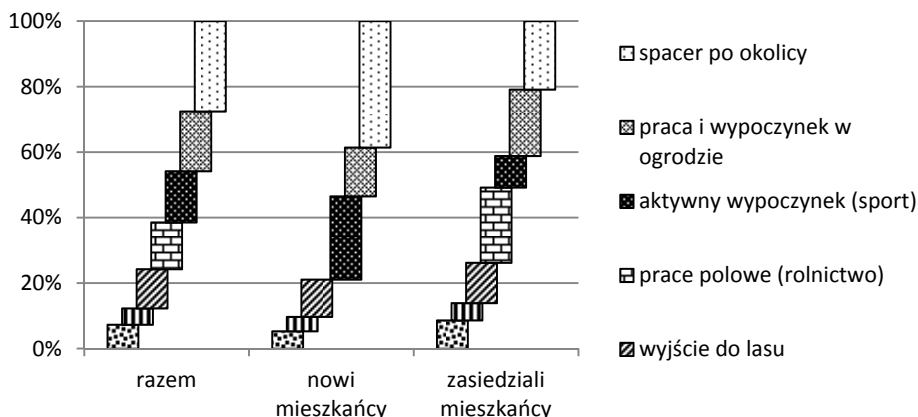
³⁶ Zagadnienie to dołączono wywiadu kwestionariuszowego po przeprowadzeniu pilotażu badań społecznych, czego przyczyną było częste pojawianie się odniesień do przyrody w opisie cech wyróżniających wieś współczesną, w tym również wsie wybrane do studiów.

rozsciągającą się za zabudowaniami polem. Ruch w przestrzeni (na zewnątrz własności) jest wymuszony w pewnym stopniu przez ograniczoną powierzchnię działki, podczas gdy dla zasiedziałyh mieszkańców doskonałą alternatywą dla spaceru (jazdy rowerem) jest aktywność fizyczna na zapleczu zabudowań gospodarczych (własne pole, sad, ogród). Praktyki przestrzenne nowych mieszkańców ograniczone są głównie do utartych ścieżek opartych o sieć dróg publicznych, z ewentualnym wyjściem do lasu. W przypadku zasiedziałyh mieszkańców często spotykaną formą relacji z naturą jest obchodzenie pól (często grupowo), łącznie z naruszaniem cudzej przestrzeni (pól), na co wśród ludności autochtonicznej panuje powszechna zgoda (pod warunkiem nieniszczenia zasiewów, itp.).

Ryc. 22. Struktura odpowiedzi respondentów w poleceniu dotyczącym określenia roli (rangi) przyrody w życiu mieszkańca wsi (%)

Źródło: opracowanie własne

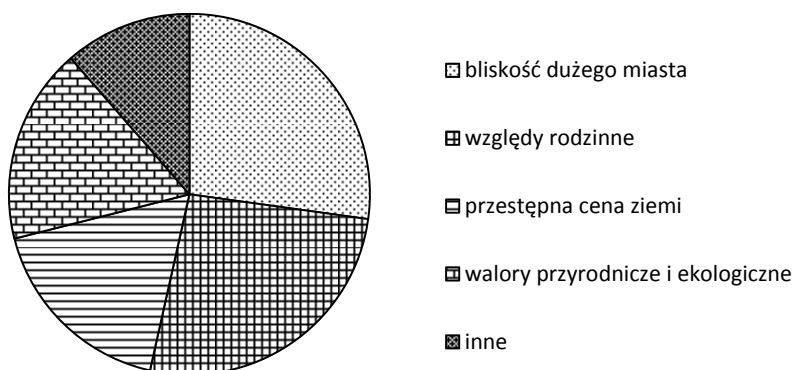

Ryc. 23. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie „W jaki sposób korzysta (kontaktuje się, obcuje) Pani/Pan z przyrody?” (%)

Źródło: oprac. własne

6.3. Motywy wyboru wsi jako miejsca zamieszkania

Ważnym zagadnieniem w kontekście określenia specyfiki współczesnej wsi oraz wykorzystania jej zasobów jest zagadnienie dotyczące motywów wyboru miejsca zamieszkania przez nowych mieszkańców wsi. Przyczyny poszukiwania miejsca, w którym stanie dom wiele mówią nie tylko o potrzebach tej części społeczeństwa, ale także w pośredni sposób wskazują kierunek przemian funkcjonalnych wsi podmiejskich. Nowym mieszkańcom wsi zadano zatem pytanie odnoszące się do uzasadnienia wyboru wsi, w której postanowili wznieść dom i w nim zamieszkać (ryc. 24). Respondenci mieli w tym przypadku wskazać jeden, najważniejszy czynnik (motyw) podjęcia decyzji, który zaważył na wyborze miejsca zamieszkania.

Ryc. 24. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące głównego motywu wyboru konkretnej wsi jako nowego miejsca zamieszkania.

Źródło: oprac. własne

Odpowiedzi nowych mieszkańców wsi były zróżnicowane i żaden z wyróżnionych w trakcie kategoryzacji motywów nie dominował nad pozostałymi. Najwięcej wskazań respondentów odnosiło się do motywu bliskiego położenia wsi względem centrum aglomeracji miejskiej (ok. 27%). Motyw ten w równym stopniu dotyczył odległości, co dobrego położenia komunikacyjnego, a tym samym również zapewnienia rodzinie komfortu szybkiego dojazdu (i powrotu) z miejsca pracy, nauki, realizacji różnych potrzeb dnia codziennego. Wygodne skomunikowanie miejsca zamieszkania (wsi) i miejsca pracy (miasto) należy do kluczowych czynników podjęcia decyzji o zmianie miejsca stałego pobytu. Jest to tyle istotne, że nowi mieszkańcy najczęściej reprezentują model rodziny, w którym są małe lub dorastające dzieci. Wyprowadzka za miasto to w dużej mierze decyzja, która skutkuje wzrostem ciężaru dojazdów (większy udział w budżecie czasu), zwłaszcza w sytuacji, kiedy rodzice w celu zwiększenia poziomu umiejętności dzieci muszą ponosić większe koszty w zakresie dowozu ich do instytucji edukacyjnych i innych usług tego typu (nauka języków obcych, treningi, itp.).

O dużej świadomości wyboru wsi świadczą również odpowiedzi, które odnoszą się do relacji rodzinnych. Ich udział niewiele ustępował pierwszemu motywowi (bliskość miasta). Interesujące jest to, że ok. 26% respondentów uzasadniło przyczynę budowy domu w konkretnej wsi względami rodzinnymi. Polegało to najczęściej na poszukiwaniu dobrej lokalizacji względem miejsc, o których respondenci mieli już dość szeroką wiedzę. Z jednej strony wiąże się z dążeniem do ominięcia pośrednika (biura nieruchomości), co do którego istnieje zawsze ograniczone zaufanie względem uzasadnienia walorów określonej lokalizacji. W polskich warunkach podjęcie tak poważnej decyzji, jaką jest kupno działki i budowa domu, często w warunkach podjęcia zobowiązań kredytowych, następuje w długiej procedurze konsultacji z rodziną, przyjaciółmi czy bliskimi znajomymi. Wybór podejmowany jest przez odniesienie do istniejących już społecznych doświadczeń. Inwestorzy niejako powracają w okolice, z których pochodzi ich rodzina, bądź wybierają teren gdzie ktoś z rodziny przeszedł już cały lub pewien etap kupna działki i jej zagospodarowania. Niektórzy ankietowani podkreślali, że wybór miejsca pod budowę domu powinien dokonywać się w długim procesie obserwacji, obejmującym zwłaszcza różne warunki atmosferyczne i wynikające z tego np. stany wód gruntowych, uwilgotnienia, itp. Niebagatelną rolę odgrywa w tym przypadku dziedziczenie ziemi (siedliska lub części rozłogu), starania o przekształcenie jej statusu w planie zagospodarowania (odrołnienie) lub pomoc rodziny w korzystnym zakupie wymarzonej działki. Budowa domu i zagospodarowanie przestrzeni wokół niego kończy często etap mobilności pomiędzy tymczasowymi miejscami zamieszkania. Respondenci stosunkowo często uzasadniali, że bliskość rodziny lub tzw. bardzo dobrych znajomych daje możliwość pomocy w trudnych sytuacjach, zwłaszcza w przypadku rodzin z dziećmi oraz w początkowym okresie osuwania wsi jako nowego miejsca życia. Wśród względów rodzinnych w kilku przypadkach wymieniono również wstąpienie w związki małżeńskie.

Decyzje takie podejmowane są zatem z dużą świadomością, biorąc pod uwagę, że wpływają na sposób życia przez kolejne lata. W przeciwieństwie do innych stref podmiejskich dużych miast (Warszawa, Wrocław)³⁷ udział migrantów kupujących gotową inwestycję (od dewelopera) w okolicach Łodzi jest stosunkowo mały, zwłaszcza, że do rzadkości należą tu wydzielone z wiejskiej przestrzeni osiedla „za murem”.

Niebagatelną rolę jako motyw wyboru wsi odgrywała cena ziemi. Czynnik ekonomiczny wyraźnie widoczny był we wsiach bardziej oddalonych od centrum aglomeracji lub mniej korzystnym położeniu komunikacyjnym. Respondenci często uzasadniali, że niższa cena ziemi była jedynym sposo-

³⁷ Badania D. Mantey (2011) i K. Kajdanek (2012).

bem na spełnienie marzeń o własnym domu, zwracając uwagę, że w przypadku inwestycji w dom jednorodzinny ponosi się podwójny koszt, tj. związany z kupnem gruntu oraz budowy domu. Wzrost cen ziemi, zwłaszcza w latach 2007 i 2008 był istotnym czynnikiem hamującym ruch budowlany. Stąd też inwestorzy zaczęli poszukiwać mniejszych działek, ograniczając pierwsze poważne koszty inwestycji. Czynnikiem ten jest o tyle istotny, że kupno działki ma również wiele kosztów ukrytych, które powodują wzrost realnej ceny w ciągu kolejnych etapów inwestycji. Związane są one planowaniem terenów mieszkaniowych w specyficznych warunkach lokalizacyjnych opartych na pasmowym układzie rozłogu. Wzrost kosztów związany jest często z budową prywatnego wodociągu, utwardzeniem prywatnej drogi, własnym odśnieżaniem zimą, itp.

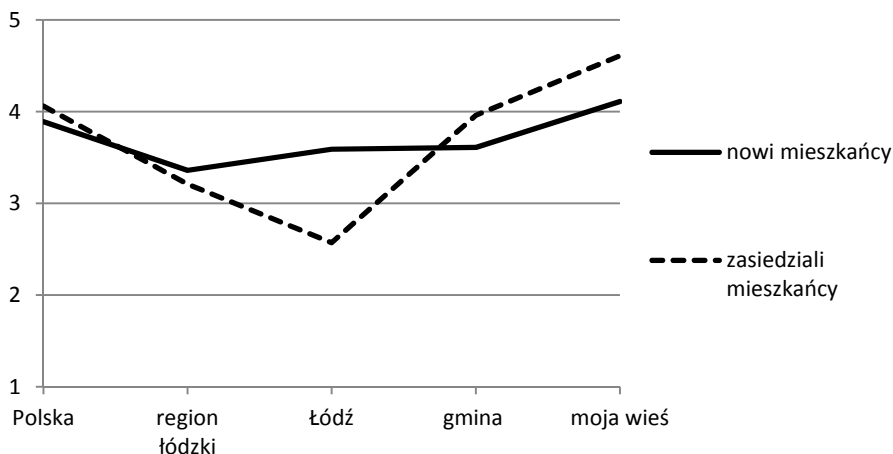
Waga podanych wyżej motywów sprawia, że na dalszy plan schodzi, to co było wymieniane jako cechy określające specyfikę współczesnej wsi, czyli przede wszystkim uwarunkowania przyrodnicze, krajobrazowe (ekologiczne). Tylko dla ok. 17% respondentów był to motyw decydujący o wyborze miejsca zamieszkania, podawany często przez mieszkańców wsi położonych w północnej części aglomeracji łódzkiej (park krajobrazowy). Rola tych czynników lokalizacji inwestycji mieszkaniowych jest zazwyczaj duża, ale dla większości respondentów ma charakter towarzyszący względem motywów o charakterze wybitnie funkcjonalnym (położenie, cena, itp.). Interesujący w tym kontekście jest brak uwagi dla czynników społecznych, które wynikają przede wszystkim z cech lokalnych społeczności, jak np. zdolności wspólnoty do samoorganizacji, budowy przyjaznych relacji, itp. Deficyt takich czynników można tłumaczyć przede wszystkim brakiem możliwości głębszego rozeznania w skomplikowanym układzie jakim są relacje w społecznościach lokalnych, które warunkowane są nie tylko strukturą grupy, ale również historycznie. Cechy społeczne stają się ważnym motywem komfortu życia wsi na etapie przenosin do konkretnej miejscowości, choć jak zostanie to przedstawione w dalszej części opracowania, nie dla wszystkich nowych mieszkańców waga tego czynnika jest istotna (indywidualizm).

6.4. Identyfikacja terytorialna, waloryzacja środowiska wsi

Związek z ziemią (najbliższym terytorium) jest uznawany za jeden z najważniejszych przejawów identyfikacji lokalnej³⁸. Respondentów poproszono o określenie stopnia własnej identyfikacji w skali od 1 (poziom

³⁸ Szeroko na ten temat pisze m.in. M. S. Szczepański (2005) konstruuując pojęcie „lokalnego uniwersum symbolicznego”, w którym ogromną rolę zwraca się na aspekt geograficzny, utożsamiany z pojęciem „miejsca” jako przestrzeni bliskiej i oswojonej.

bardzo niski) do 5 (poziom bardzo wysoki) z podanymi obszarami, tj. Polską, regionem łódzkim, Łodzią, gminą oraz własną wsią. Najwyższy poziom identyfikacji respondentów występuje w przypadku poczucia związku z Polską oraz z miejscem zamieszkania (ryc. 25), co odpowiada dwóm najważniejszym kategoriom tożsamości społecznej Polaków, tj. identyfikacji z ojczyzną ideologiczną (państwo) oraz „małą ojczyzną”, czyli najbliższym terenem, miejscem (przestrzenią oswojoną).

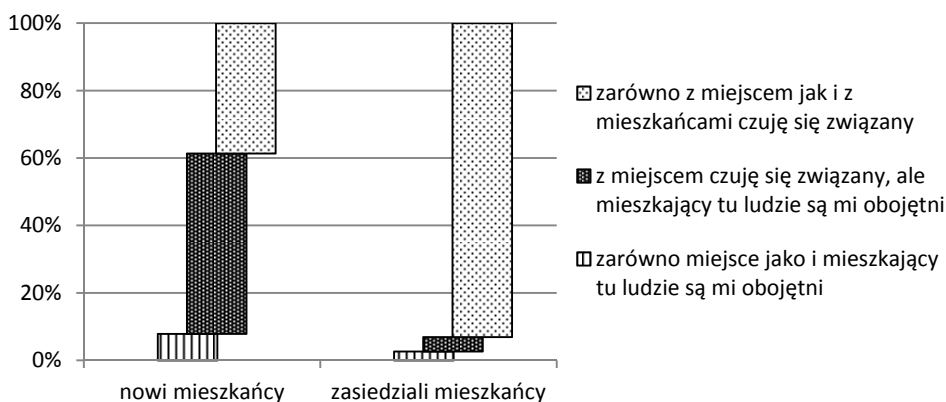

Ryc. 25. Poziom identyfikacji nowych i zasiedziałych mieszkańców z wybranymi obszarami
Źródło: oprac. własne

W przypadku nowych mieszkańców, poziom identyfikacji ze wszystkimi podanymi obszarami jest najbardziej wyrównany. Wynika to z większej codziennej mobilności oraz kształtowania różnych tożsamości terytorialnych w odpowiednich etapach życia (zamieszkiwaniem w centrum aglomeracji, a następnie na jej obrzeżach). Tożsamość terytorialną nowych mieszkańców w większym stopniu kształtuje obecne miejsce zamieszkania (dom rodzinny) niż miejsce pracy lub byłe miejsca stałego pobytu, nawet jeśli zameldowanie to trwało dłużej niż obecne we wsi podmiejskiej. Dla obu grup charakterystyczna jest natomiast niska identyfikacja z regionem. W przypadku regionu łódzkiego (Polski Środkowej) regionalizm znajduje się w dalszym ciągu w procesie budowy. Historia rozwoju Łodzi i przypisanie jej formalnego tworu administracyjnego dopiero w 1918 r. i ewolucje podziałów administracyjnych, w tym destrukcyjny dla kształtowania się tożsamości regionalnej podział terytorialny kraju funkcjonujący w latach 1975-1998, nie sprzyjały budowaniu identyfikacji z regionem. W odróżnieniu od nowych mieszkańców, osoby zamieszkujące wsie od dawna i reprezentujące w znacznej mierze ciągłość tradycji agrarnych wsi, mają wyższy poziom identyfikacji nie tylko z miejscem zamieszkania, ale również z ob-

szarem gminy. W większym stopniu funkcjonują oni w układach lokalnych, realizując określone potrzeby społeczne w ośrodkach więzi społeczno-gospodarczej (np. małych miastach, siedzibie gminy) na obrzeżach aglomeracji miejskiej.

Potwierdzeniem wniosków odnoszących się do różnic w poziomie identyfikacji terytorialnej pomiędzy grupami jest rozkład odpowiedzi w przypadku określenia stosunku do miejsca zamieszkania (wsi). Ponad 90% zasiedziałyh mieszkańców wybrało odpowiedź, że czują się związani zarówno z miejscem jak i z tutejszą społecznością (ryc. 26). Natomiast nowoprzybyli dużo częściej wybierali określenie, które informowało o przywiązaniu do wsi (miejsca zamieszkania) przy obojętności wobec lokalnej społeczności. Imigranci są odpowiedzialni w znacznym stopniu za zmianę lokalnych społeczności w zbiorowości terytorialne, oparte głównie na użytkowaniu tej samej przestrzeni, lecz bez form lokalnej integracji społecznej.

Ryc. 26. Stosunek respondentów do miejsca zamieszkania

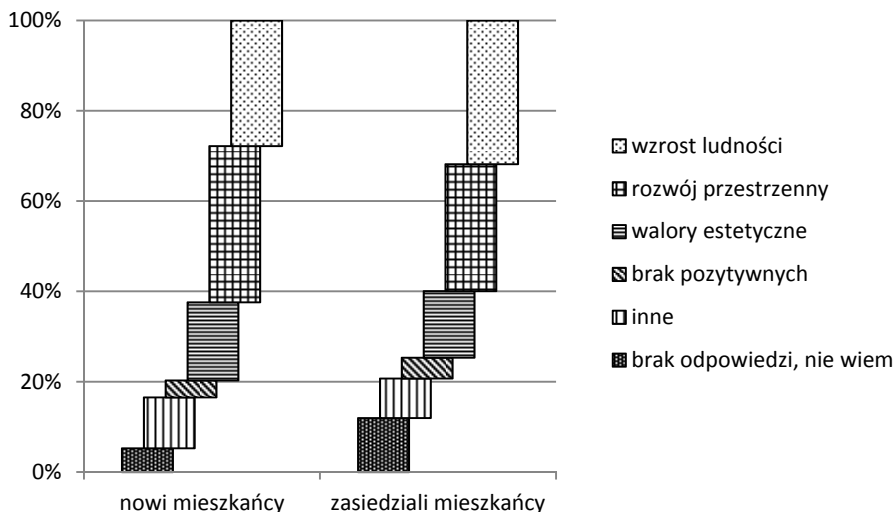
Źródło: opracowanie własne

Istotnym elementem z punktu widzenia integracji z lokalną społecznością jest potrzeba utrzymywania kontaktów ze współmieszkańcami. Zarówno nowych jak i zasiedziałyh mieszkańców poproszono o wyrażenie opinii na ten temat. Respondenci mieli za zadanie ocenić w skali od 5 (bardzo duża potrzeba) do 1 (bardzo mała potrzeba) własne chęci do utrzymywania relacji sąsiedzkich. Pośród ogólnie umiarkowanych potrzeb w tym zakresie na wyróżnienie zasługuje fakt, że najwyższy poziom pozytywnych deklaracji wystąpił pomiędzy zasiedziałyh („starymi”) członkami wiejskich społeczności (średnia ocena 4,2). Zarówno wśród nowych jak i zasiedziałyh mieszkańców nie stwierdzono dużego wzajemnego zainteresowania (średnia ocena 3,4). Najsłabiej wypadły deklaracje nowych mieszkańców względem ich samych (średnia ocena 3,3). Wyniki tego badania w dużej mierze

dowodzą, że wieś rozumiana w sensie społecznym jako wspólnota (społeczność) lokalna istnieje dopóki reprodukowane są relacje oparte na poczuciu więzi i interesu grupowego, co bezpośrednio wywodzi się ze wspólnoty społeczno-zawodowej i specyfiki gospodarowania opartej na ziemi. Spójność w tym zakresie ma charakter w dużej mierze symboliczny, bo odnosi się do potocznego rozumienia wsi. Mieszkańcy mający „rodzinne korzenie” w lokalnych środowisku postrzegają wieś przede wszystkim w kategoriach form rolniczego gospodarowania (zarówno czynników społecznych jak i ekonomicznych). Gospodarstwo rolne, nawet jeśli ma marginalne znaczenie jako źródło dochodów, stanowi ważny element identyfikacji lokalnej, zakorzenienia w miejscu, przestrzeni pamięci, itd. Mobilizacja społeczna, również polityczna, zasiedziałyich mieszkańców (w przeciwieństwie do nowych) decyduje często o zachowaniu tradycyjnych struktur działania, choć pozornie gmina ulega modernizacji, zwłaszcza w aspekcie technicznym.

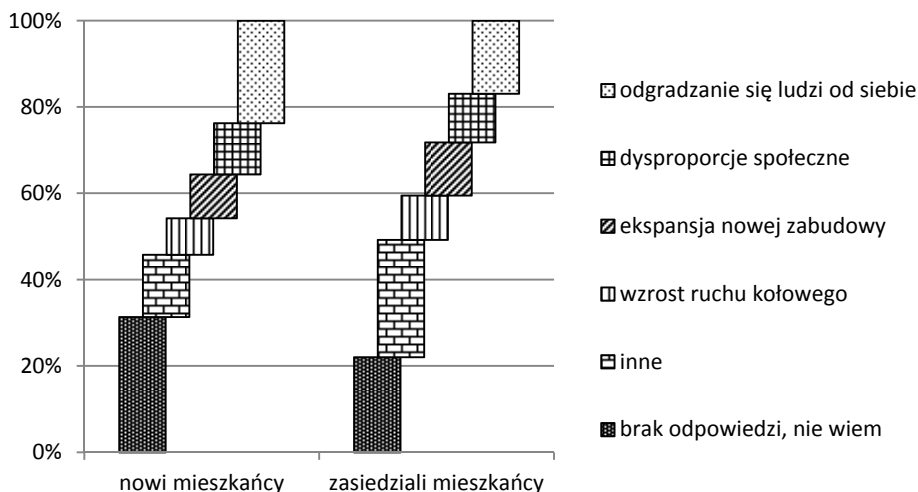
Elementem poddanym również ocenie respondentów było określenie pozytywnych i negatywnych konsekwencji napływu nowych mieszkańców do wsi. W tym przypadku odpowiedzi ankietowanych z obu grup nie odbiegały w istotny sposób od siebie (ryc. 27 i 28). Wśród pozytywnych aspektów tego procesu najczęściej wymieniano wzrost liczby ludności oraz rozrastanie się wsi. W obliczu depopulacji znacznej części obszarów wiejskich kraju i regionów, wzrost demograficzny i infrastrukturalny wsi w strefach podmiejskich jest czynnikiem pobudzającym lokalną przedsiębiorczość, inicjatywy społeczne. Mieszkańcy podkreślają poprawę estetyki wsi, co wynika przede wszystkim z wprowadzania nowych form architektonicznych wraz z towarzyszącymi jej ogrodami. Respondenci pozytywnie percypowali wzrost różnorodności form zabudowy, rzadko zauważając jednak narastający chaos w formach budowy, zagospodarowania ich otoczenia, itd.

Wśród negatywnych konsekwencji ankietowani najczęściej wymieniali problemy społeczne, tj. odgradzanie się od siebie ludzi (separację zarówno przestrzenną jak i społeczną) oraz wzrost zróżnicowania grup społecznych rozumianego w kategoriach narastających dysproporcji (nierówności). O ile w przypadku zasiedziałyich mieszkańców odpowiedzi te wpisywały się w ciąg uzasadnień opisujących główny nurt przemian wsi podmiejskiej, to w przypadku nowych mieszkańców można zauważyć pewną niekonsekwencję. Polega ona na jednoczesnej niechęci do podejmowania relacji w społeczności lokalnej oraz wskazywaniu konsekwencji tego stanu jako efektu napływu nowych osób do wsi. Cechą odpowiedzi nowoprzybyłych był również duży udział braku odpowiedzi. Wynikało to przede wszystkim z indywidualizmu tych mieszkańców, skoncentrowanych głównie na własnych problemach i niedostrzegających trudności w funkcjonowaniu lokalnych struktur jako pewnych całości (wsi).

Ryc. 27. Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących pozytywnych konsekwencji napływu nowych mieszkańców

Źródło: oprac. własne

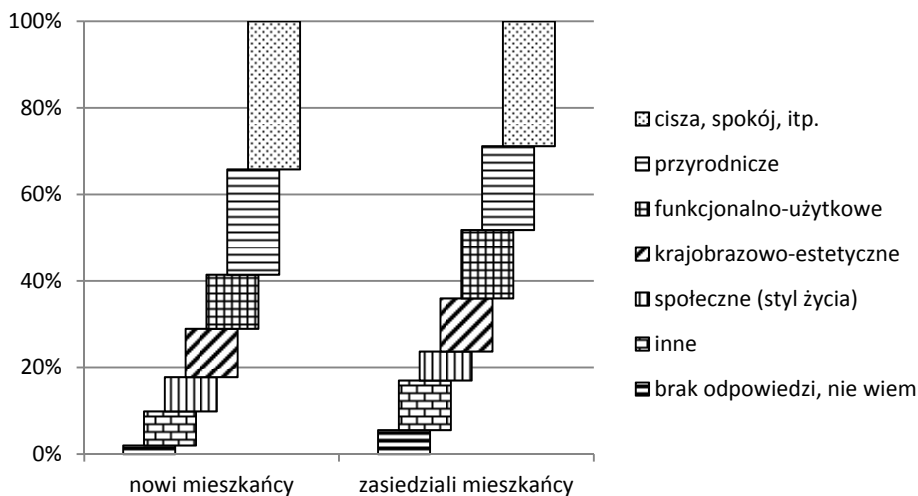
Ryc. 28. Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących negatywnych konsekwencji napływu nowych mieszkańców

Źródło: oprac. własne

Wielu respondentów pejoratywnie oceniło ekspansję zabudowy i zagospodarowywanie otwartych przestrzeni. Mieszkańcy negatywnie ocenili wzmożony ruch komunikacyjny, który jest pochodną wzrostu liczby osób o odmiennym stylu życia, pracujących głównie w mieście (wzrost liczby samochodów, łamanie przepisów drogowych).

Zasiedziali mieszkańcy wymieniali wiele negatywnych konsekwencji, które trudno było skategoryzować w większe grupy. Dotyczyły one m.in. sporów granicznych, animozji na tle uzyskiwania profitów ze sprzedaży ziemi, niewłaściwych zachowań nowych mieszkańców wobec społeczności lokalnej (np. podkreślanie lepszego statusu społeczno-majątkowego). Odpowiedzi te dowodzą wzrostu współczesnej różnorodności społecznej wsi, zarówno w zakresie powstawania animozji na linii „nowi” vs. „starzy”, ale również wśród ludności autochtonicznej. Różnice majątkowe związane np. z uzyskaniem dość dużych kwot ze sprzedaży działek budowlanych skutecznie dzielą wspólnotę na tych, którzy skorzystali oraz na tych, którzy nie mieli ku temu sprzyjających warunków. W przekonaniu pokrzywdzonych korzyści osiągają zazwyczaj wsi, którzy mają siłę do przeforsowania określonych zmian w planie zagospodarowania przestrzennego gmin, a to w ich mniemaniu jest funkcją związku z lokalną władzą.

Dopełnieniem opisywanych wyżej problemów relacji pomiędzy mieszkańcami reprezentującymi odpowiednie grupy było zagadnienie oceny walorów i wad wsi (ryc. 29 i 30). Pomędzy odpowiedziami nowych i zasiedziałych mieszkańców nie zauważono istotnych różnic.

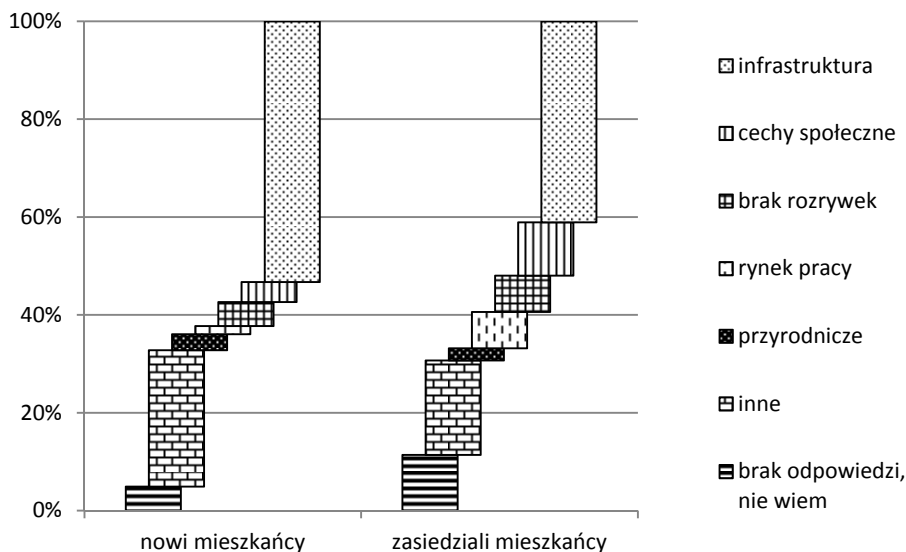

Ryc. 29. Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących wskazania walorów własnej wsi (%)

Źródło: oprac. własne

Respondenci wskazując walory wsi przedstawiali najczęściej ich cechy przyrodnicze i krajobrazowe, a także podkreślali charakter wiejskiego środowiska posługując się opisami zawierającymi odwołania do spokoju, ciszy, harmonii, itp. Nowi mieszkańcy w większym zakresie dowodzili, że walorem jest własny dom, duża działka, co sprawia, że na wsi można reali-

zować działania związane z rekreacją i odpoczynkiem. Niektórzy ankietowani walory wsi widzieli w możliwości innej (lepszey) organizacji stylu życia, a także cech społecznych opartych na większym przywiązaniu do wartości konserwatywnych i bazujących najczęściej na zachowaniach typowych dla rodzin rolniczych. Wiele odpowiedzi (często opisów), które trudno było skategoryzować („inne”), zwłaszcza pochodzących od ludności autochtonicznej, odnosiło się do bardzo indywidualnych doświadczeń, tj. lokalnych historii, dziejów rodzin, przekonań religijnych, itp.

Ryc. 30. Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących wskazania wad własnej wsi (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie wyników wywiadu kwestionariuszowego

Za podstawową wadę wsi respondenci uznali niedobory w zakresie infrastruktury. Odnosiło się to głównie do infrastruktury technicznej, zwłaszcza jakości lokalnych dróg. Wadliwy stan dróg podkreślany był szczególnie przez nowych mieszkańców, którzy mieszkając często na peryferiach siedlisk odczuwają to bardziej dotkliwie. Ocena ta w dużej mierze odnosi się do sfery planowania terenów podmiejskich, gdzie doprowadza się do rozpraszania zabudowy wzdłuż sieci dróg o najniższych parametrach oraz wydłużania tej infrastruktury o drogi prywatne (wzdłuż dawnych miedz śródpolnych). Prowadzi to do powstawania jednego z głównych napięć pomiędzy samorządami, a mieszkańcami (zwłaszcza nowymi), gdzie spór toczy się podniesienie standardu nawierzchni lokalnych dróg lub o przejęcie dróg prywatnych przez gminę. Dyskomfort wynikający z jakości dróg ma w dużej mierze przyczyny tkwiące w genezie osadnictwa w Polsce środkowej, gdzie w XIX i początku XX w. na skutek procesów parcelacyjnych ma-

jątków ziemskich doszło do znacznego rozproszenia osadnictwa wiejskiego, a tym samym wyciągnięcia pasm infrastruktury. Stan ten ma duże konsekwencje dla kosztów funkcjonowania infrastruktury, np. budowy sieci wodociągowych, energetycznych, a także, co najbardziej istotne z perspektywy współczesnego stylu życia, dla zapewnienia jakości transportu samochodowego.

Wielu respondentów wskazywało również na braki w zakresie infrastruktury społecznej, zwłaszcza miejsc, które mogłyby służyć spotkaniom, działaniom wspólnotowym, organizacji zabaw dla dzieci i aktywności sportowej. Z odpowiedziami tego typu łączyły się wskazania dotyczące braku rozrywek na wsi, choć to z kolei w większym stopniu zauważali zasiedziali niż bardziej mobilni nowi mieszkańcy. „Starzy” mieszkańcy zwracali również uwagę na brak możliwości znalezienia odpowiedniej pracy, zwłaszcza w środowisku lokalnym. Część respondentów podkreślała wpływ przyrody, co głównie odnosiło się do trudności komunikacyjnych podczas zimy, częstych wyłączeń energii elektrycznej po wystąpieniu silnych wiatrów oraz dziczenia krajobrazu na skutek częstego w strefie podmiejskiej zjawiska odłogowania gruntów ornych i związanych z tym również zniszczeń dokonywanych przez dziką zwierzynę.

7. WNIOSKI KOŃCOWE

Wieś polska jest interesującym przedmiotem badań w wielu aspektach życia społecznego i gospodarczego. Dla geografii człowieka (społeczno-ekonomicznej) tradycyjnym przedmiotem badań są przemiany układów osadnictwa, zwłaszcza w aspekcie krajobrazowo-fizjonomycznym. Studia te od wielu lat w Europie Zachodniej, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, a od niedawna również w Polsce, zostały poszerzone o problematykę przemian społecznych i kulturowych. Podejścia te wymagają zakorzenienia interpretacji w teoriach społecznych, wielokontekstowego naświetlenia problemu badań oraz, co ważne dla transformacji wzorców badawczych, przywiązania większej uwagi do studiów mikroskalowych, a tym samym zastosowania metod jakościowych.

Cele, które towarzyszyły tej pracy odnosiły się zarówno do aspektów teoretycznych jak i empirycznych. W płaszczyźnie teoretycznej podjęto się m.in. próby przedstawienia krytycznego spojrzenia na stosowaną w badaniach terminologię, zwłaszcza w zakresie używania pojęć „wsi” oraz „obszar wiejski”. Istotnym elementem było określenie podziałów wiejskiej przestrzeni tworzonych w koncepcjach przestrzennego zagospodarowania kraju oraz konsekwencji, które wynikają z wąskiego (formalnego) rozumienia zarówno pojęcia „spójności terytorialnej” jak i skali analizy. Na tym tle przeprowadzono dyskusję wokół ideowych źródeł, kontekstów i rodzajów zastosowania pojęcia urbanizacji i gentryfikacji wsi. Zwrócono uwagę na możliwości i ograniczenia zastosowania pojęcia gentryfikacji wsi i jego związek z kształtowaniem się post-produkcyjnych relacji w systemach społeczno-przestrzennych.

Podbudowa teoretyczna, uwzględniająca wybrane, istotne dylematy geograficznych badań wsi, była ważna dla zarysowania koncepcji badań osadnictwa wiejskiego jako zespołów układów ekologicznych, powstających w efekcie związku grup społecznych ze swym najbliższym środowiskiem (koncepcja „gniazd ekologicznych”). Założono, że istnieje związek pomiędzy formami krajobrazu, które odzwierciedlają typy środowisk mieszkaniowych (habitaty), a cechami społeczno-zawodowymi ich mieszkańców oraz sposobami percepcji i oceny wsi jako lokalnego środowiska życia.

Badania nad kształtowaniem się przestrzeni rezydencjalnej na przykładzie kilkunastu wsi w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym ukazały ogromną złożoność form zagospodarowania przestrzennego, w tym opisujących je cech krajobrazowo-fizjonomicznych. Złożoność krajobrazu kulturowego można zinterpretować w kategoriach narastających dysproporcji społeczno-przestrzennych, co zostało podkreślone identyfikacją cech społeczno-zawodowych respondentów przypisanych do odpowiednich typów zagospodarowania przestrzennego działek siedliskowych.

Analiza różnych cech decydujących o zróżnicowaniu współczesnego krajobrazu kulturowego wsi w otoczeniu dużych miast, jak np. rozplanowanie, wiek i estetyka zabudowy, stopień komplikacji fizjonomii, charakter otaczającej roślinności, ogrodzeń, ukazała narastający pod każdym względem chaos w zagospodarowaniu przestrzennym. Dotyczy on nie tylko braku kontroli nad spójnością różnego pochodzenia (dawnych i współczesnych) wiejskich układów osadniczych, ale również nad sposobami łączenia ze sobą nowych przestrzeni zarówno pod względem kompozycji poziomej (rozplanowania), jaki i bardzo wielu cech fizjonomicznych, od sposobu pokrycia dachu, kolorystyki, form detali w architekturze, po rodzaj podjazdów, ogrodzenia, charakteru roślinności, itd. Do tych wielu niekorzystnych zjawisk decydujących o ogólnym braku spójności krajobrazowej należy również dodać niekorzystne tendencje w zakresie dbałości o przestrzeń wspólną, zwłaszcza w aspekcie powszechnie obserwowanego „dziczenia” poboczy dróg, czekających na zagospodarowanie działek, odłogowanych pól, itp.

Wyniki badań potwierdzają wnioski z innych prac, przede wszystkim socjologicznych i antropologicznych (por. Pilichowski 2005, Mantey 2011, Kajdanek 2012) o rosnącej atomizacji społecznej, wzajemnej nieufności grup ludzkich do siebie oraz zderzeniu oczekiwań (poszukiwanie ideału zamieszkiwania) z realiami wsi urbanizujących się, przede wszystkim braku satysfakcji z sąsiedztwa („niespójność kulturowa”). W efekcie napływu nowych mieszkańców do wsi podmiejskich, zwłaszcza tych oddalonych od ukształtowanych w okresie powojennej pasm urbanizacji, dawne rolnicze społeczności ewoluują w kierunku społeczno-przestrzennej dezintegracji. Wsie w strefach “nowej” suburbanizacji stają się w większym stopniu terytorialnymi zbiorowościami, a mieszkańców łączy przede wszystkim użytkowanie tej samej przestrzeni. Wartości i znaczenia, które przypisywane są wsi przez różne kategorie społeczne zamieszkujących je osób, różnicują się w zależności od cech kulturowych. Stopniowa marginalizacja grup społecznych wywodzących się z dawnych agrarnych społeczności prowadzi do utraty cech wiejskich (zwłaszcza społeczno-kulturowych). Brak szerszej mobilizacji społecznej nowych mieszkańców jest przyczyną braku konku-

rencyjnych wizji „wspólnoty wiejskiej”, zwłaszcza w zakresie struktur działania (np. aktywności społeczno-politycznej)³⁹.

Integracja ludzi ze środowiskiem lokalnym, choć wynika z bardzo odmiennych systemów percepcji i znaczeń, budowana jest w dużym stopniu na poczuciu wiejskości, ale to, co jest rozumiane pod tym pojęciem przez określone grupy społeczne, ma różnorodne podłoże mentalne i interpretacje. Przykłady z badań dotyczących oceny lokalnego środowiska życia pokazują, że spójność społeczna wsi ulega stopniowemu osłabieniu, czego główną przyczyną jest wzrost różnorodności stylów życia, społecznych potrzeb oraz oczekiwań względem miejsca zamieszkania. Na bazie tego samego układu materialnych zasobów wsi (podłoża, terytorium) powstają różne formy życia społecznego.

Relatywizacja rozumienia „wsi” wiąże się ze sposobami jej konstruowania, które wynikają ze społecznych reprezentacji – form sądów i wyobrażeń (por. np. Wójcik 2013b, Hałamska 2011). Wieś przeobrażana, w trakcie zmian, jest gdzieś „pomiędzy”. „Pomiędzy” określa nie tylko punkt na skali formalnego zurbanizowania, ale odnosi się przede wszystkim do zawieszenia wśród reprezentacji (wyobrażeń) wiejskości.

Krajobraz kulturowy wsi, jako korelat społecznych i materialnych składników jego budowy i funkcjonowania, w strefach podmiejskich wiele „mówi” o współczesnym polskim społeczeństwie, zwłaszcza o braku poczucia wspólnoty, odpowiedzialności za dobro wspólne, braku jedności w określaniu społecznych potrzeb odnoszących się celów ogólnospołecznych. Prywatyzacja przestrzeni i społeczne domykanie się w obrębie przypisanych własnością terytoriów prowadzi do utraty niepowtarzalnych walorów środowiska wiejskiego i niszczenia tego, co jednocześnie jest ciągle czynnikiem przyciągającym nowych mieszkańców do krajobrazu (środowiska) wsi. Zachodzące procesy dowodzą, tym samym, nie tylko porażki systemu planowania, braku kontroli i egzekwowania zapisanych w lokalnych dokumentach zasad gospodarowania przestrzenią, ale pokazują w dużej mierze fiasko polskiej transformacji społecznej, i co z tego wynika – brak pomysłów na realny renesans myślenia i działania wspólnotowego (słabość instytucji).

³⁹ Interesującym byłoby podjęcie badań nad regionalnym zróżnicowaniem takich procesów (cechy kulturowe, sposoby zagospodarowania przestrzeni oraz dynamika rozwoju ośrodka centralnego).

LITERATURA

- Aglomeracje Miejskie w 1983*, GUS, Warszawa.
- Archer K., 1993, *Regions as social organisms: The Lamarckian characteristics of Vidal de la Blache's Regional Geography*, *Annals of American Geographers*, 83, 3, s. 498–514.
- Ayto J., 1990, *Dictionary of Word Origins*, Bloomsbury, London.
- Bański J., 2002, *Geografia wsi – nową dyscypliną badawczą polskiej geografii*, *Przegląd Geograficzny*, 74, 3, s. 367–379.
- Bański J., 2007, *Koncepcje rozwoju struktury przestrzennej w Polsce – polaryzacja czy równoważenie?*, *Przegląd Geograficzny*, 79, 1, s. 45–79.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 3, Zespół Badań Transformacji Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Warszawa.
- Barrows H., 1923, *Geography as human ecology*, *Annals of the Association of American Geographers*, 13, s. 1–14.
- Bartosiewicz B., Marszał T., Pielesiak I. (red.), 2012, *Spójność terytorialna Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*. Studia KPZK PAN, t. CXLVII, Warszawa.
- Benevolo L., 1967, *The origins of modern town planning*, Routledge, London.
- Biderman E., 1993, *Problemy genezy koncepcji lokalnych systemów osadniczych w polskiej geografii*, [w:] Maik W. (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 9–18.
- Bukraba-Rylska I., 1992, *Badanie kultury a odbudowa tożsamości wsi współczesnej*, [w:] Wieruszewska M. (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 133–157.
- Bukraba-Rylska I., 2008, *Socjologia wsi polskiej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Chilczuk M., 1963, *Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce*, IG PAN, Prace Geograficzne, 45, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z., 2010, *Rozwój społeczno-ekonomiczny i jego aspekty aksjologiczne*, [w:] *Koncepcje i studia metodologiczne i teoretyczne*, Z. Chojnicki, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 115–130.

- Clark D., 1982, *Urban geography*, Billing and Sons Limited, London, Oxford, Worcester.
- Cloke P., 2003, *Country visions*, Harlow, Pearson.
- Connell J., 1974, *The metropolitan village*, [w:] *Suburban Growth*, Wiley, London, s. 77-100.
- Czapiewski K., 2010, *Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim*, Studia Obszarów Wiejskich, 22, Zespół Badań Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Warszawa.
- Czapiewski K., Kulikowski R. (red.), 2005, *Dorobek naukowy geografii rolnictwa w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 7, Zespół Badań Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Warszawa.
- Czarnecki A., 2009, *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa.
- Davies N., 1998, *Europa*, Znak, Kraków.
- Doel M., 1999, *Poststructuralist geographies. The diabolical art of spatial science*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Drobek W., Heffner K., 1994, *Koncepcja wsi kluczowych a procesy osadnicze na obszarach wiejskich*, Przegląd Geograficzny, 66, 1-2, s. 19-31.
- Dylik J., 1948, *Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi*, ŁTN, Łódź.
- Dziegieć E., 1976, *Wypożenie byłych wsi gromadzkich w województwie łódzkim na tle ich stażu administracyjnego*, [w:] Zajchowska S. (red.), *Współczesna problematyka osadnictwa wiejskiego*, Seria Geografia, 10, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań.
- Dziegieć E., 1987, *Przemiany osadnictwa wiejskiego pod wpływem turystyki i wypoczynku w świetle literatury*, Turyzm, 3, s. 7-32.
- Dziegieć E., 1988, *Przemiany wsi Chałupy i Kuźnica pod wpływem rozwoju turystyki*, Turyzm, 4, pp. 69-95.
- Dziegieć E., 1995, *Urbanizacja terenów wiejskich w Polsce*, Turyzm, 5, 1, s. 5-56.
- Dziewoński K., 1957, *Rozwój problematyki badań geograficznych nad małymi miastami*, [w:] Dziewoński i in. (red.), *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, Prace Geograficzne, 9, Instytut Geografii PAN, Warszawa, s. 19-36.
- Dziewoński K., 1971, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*, Prace Geograficzne, 87, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Dziewoński K., 1983, *Geografia osadnictwa i ludności w Polsce – 1945-1982. Mechanizmy rozwoju*, Przegląd Geograficzny, 55, 3-4, s. 547-565.
- Dziewoński K., 1990, *Specjalizacja a systemy miast*, [w:] *Koncepcje i metody badawcze w dziedziny osadnictwa*, K. Dziewoński, Prace Geograficzne, 154, IGiPZ PAN, s. 132-138.

- Fedyszak-Radziejowska B., 2013, *Społeczności wiejskie: tożsamość, kapitał społeczny, wspólnotowe identyfikacje*, [w:] Rosner A. (red.), *Społeczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej*, IRWiR, Warszawa, s. 95-118.
- Fogel P., 2012, *Wskaźniki oceny polityki i gospodarki przestrzennej w gminach*, Biuletyn KPZK PAN, 250, Warszawa.
- Golachowski S., 1966, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, PWN, Warszawa, s. 45-66.
- Gorlach K., 2004, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gorzela G., 2001, *Bieda i zamożność regionów*, [w:] Sagan I., Czepczyński M. (red.), *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk-Poznań, s. 57-77.
- Gorzela G., 2007, *Scenariusze ESPON: wyzwania dla spójności*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG), UW, Warszawa.
- Gregory D., 1994, *Geographical Imaginations*, Blackwell, Oxford.
- Grzeszczak J., 1996, *Tendencje kontrurbanizacyjne w krajach Europy Zachodniej*, *Prace Geograficzne*, 167, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Grzeszczak J., 2010, *Gentryfikacja osadnictwa*, Monografie 11, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Gutry-Korycka M. (red.), 2005, *Urban sprawl. Warsaw Agglomeration case study*, UW, Warszawa.
- Halamska M., 2011, *Wieś jako przedmiot badań naukowych*, [w:] *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI w.*, M. Halamska (red.). Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, s. 225-240.
- Halfacree K., 1993, *Locality and social representation: Space, discourse, and alternative definitions of the rural*, *Journal of Rural Studies*, 9, s. 23-37.
- Halfacree K., 1995, *Talking about rurality: Social expressed by residents of six English parishes*, *Journal of Rural Studies*, 11, s. 1-20.
- Halfacree K., 2009, *Rurality and post-rurality*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 9, Elsevier, s. 449-456.
- Harrison L. E., Huntington S. P., 2000, *Kultura ma znaczenie*, Zysk i S-ka Wyd., Poznań.
- Harvey D., 1989, *The condition of postmodernity*, Blackwell, Oxford.
- Harvey D., 2005, *Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development*, Hettner-Lecture, Department of Geography, University of Heidelberg, Heidelberg.
- Heidegger M., 1977, *Budować, mieszkać, myśleć*, [w:] *Eseje wybrane*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa.

- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. (red.), 2011, *Regiony miejskie w Polsce: 20 lat transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. (red.), 2013, *Procesy gentryfikacji w mieście. Część I*, XXV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1991, *Zróżnicowanie urbanizacji wsi w strefie podmiejskiej Łodzi*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 13, s. 75–99.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1998, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2009, *Tendencje przestrzenne w kształtowaniu cen ziemi w Polsce po 1990 roku*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2013, *Rozważania o gentryfikacji w regionie miejskim*, [w:] Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. (red.), *Procesy gentryfikacji w mieście. Część I*, XXV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź s. 17–18.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Liszewski S., 1993, *Badania geograficzne nad osadnictwem i zaludnieniem prowadzone w łódzkim ośrodku geograficznym*, [w:] Liszewski S. (ed.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993*, t. 1: Ośrodki naukowo-badawcze i ich dorobek, Sekcja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź, pp. 161–186.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Marcińczak Sz., Siejkowska A., 2010, *Dynamika i skutki procesów urbanizacji w regionach miejskich po 1990 roku na przykładzie regionu miejskiego Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jałowiecki B., 2000, *Społeczna przestrzeń metropolii*, Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2010, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., Łukowski W. (red.), 2007, *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2009, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jażdżewska I., 1999, *Przemiany funkcjonalne i morfologiczne przestrzeni geograficznej wsi Rzgów w świetle metod numerycznych*, ŁTN, Łódź.
- Jażdżewska I., 2007, *Społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie gmin wiejskich w województwie łódzkim*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 8.
- Jażdżewska I., Frykowski M., 2009, *Rozwój gospodarczy gmin a aktywność obywatelska mieszkańców wsi i małych miast województwa łódzkiego*, [w:] Psyk-Piotrowska E. (red.), *Kapitał społeczny, Partycypacja obywatelska, Rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 104–128.
- Jędrzejczyk D., 1997, *Antropogeografia polska XIX i XX w.*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Jerczyński M., 1973, *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*, [w:] *Studia nad strukturą funkcjonalną*. Prace Geograficzne, 97, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Jewtuchowicz A., Wójcik M. (red.), 2010, *Łódzka metropolia. Problemy integracji gospodarczej*, Wyd. Biblioteka, Łódź.
- Kaczmarek J. (red.), 1998, *Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków*, X Konwersatorium Wiedzy o Mieście, KGMiT, ŁTN, Łódź.
- Kajdanek K., 2012, *Suburbanizacja po polsku*, Nomos, Kraków.
- Kamińska W., 2006, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w Polsce w latach 1988-2003*. Prace Geograficzne, 203, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kielczewska M., 1934, *Osadnictwo wiejskie Pomorza, Badania Geograficzne nad Polską Północno-Zachodnią*, Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań, s. 1–41.
- Kielczewska-Zaleska M., 1956, *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, IG PAN, Prace Geograficzne, 5.
- Kielczewska-Zaleska M., 1972, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, PWN, Warszawa.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2012, MRR, Warszawa.
- Koseła K., 2003, *Polak i katolik, Splątana tożsamość*, IFiS PAN, Warszawa.
- Kostrowicki J., 1952, *O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast*, Przegląd Geograficzny, 24, 1–2, s. 7–64.
- Kostrowicki J., 1957, *Studia nad warunkami aktywizacji małych miast w ramach badań geograficznych nad warunkami rozwoju regionów*, [w:] Dziewoński i in. (red.), *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, Prace Geograficzne, 9, Instytut Geografii PAN, Warszawa, s. 11–18.
- Kostrowicki J., 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, Przegląd Geograficzny, 68, 4. Warszawa, s. 601–611.
- Koter M., 1969, *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*, Prace Geograficzne, 79, Instytut Geografii PAN, Warszawa.
- Koter M., 1976, *Relikty osadnictwa średniowiecznego w planie współczesnej Łodzi*, „Przegląd Geograficzny”, 48, 4, s. 667–687.
- Koter M., 1985, *Kształtowanie się strefy podmiejskiej w świetle badań historyczno-geograficznych*, [w:] Straszewicz L. (red.), *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica, 5, s. 61–74.
- Koter M., 1994, *Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast*, [w:] Koter M., Tkocz J. (red.), *Zagadnienia geografii historycznej w Polsce*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersytet Łódzki, Toruń–Łódź, s. 22–32.

- Kotlicka J., 1976, *Kształtowanie się oraz układ przestrzenny sieci powiatu bełchatowskiego*, Acta Universitatis Lodzensis, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze, seria II, 7, s. 137–146.
- Kotus J., 2007, *Natura wielkomiejskich sąsiedztw*. UAM, Seria Geografia, 77, Poznań.
- Kozłowska H., 1969, *Sieć ośrodków lokalnych w powiecie brzezińskim*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Krasnodębski Z., 2009, *Upadek idei postępu*, Ośrodek Myśli Politycznej, WSzE im. ks. Józefa Tischnera, Kraków.
- Kulikowski R., 2013, *Produkcja i towarowość rolnictwa w Polsce. Przemiany i zróżnicowania przestrzenne po II wojnie światowej*, Prace Geograficzne, 241, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Lefebvre H., 1991, *The production of space*, Blackwell, Oxford.
- Leszczycki S., 1932, *Badanie geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym*, Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, 14, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Lisowski A., 1998, *Postmodernistyczna dekonstrukcja geografii miast*, [w:] Kaczmarek J. (red.), *Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków*. X Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, ŁTN, Łódź, s. 31–38.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Liszewski S. (red.), 2008, *Geografia urbanistyczna*, Wyd. UŁ, Łódź.
- Liszewski S. (red.), 2010, *Geografia osadnictwa jako przedmiot zajęć w szkołach wyższych*, [w:] XXIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Liszewski S. (red.), 2012, *Geografia urbanistyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Liszewski S., 1987a, *Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi*, Turyzm, 3, s. 33–54.
- Liszewski S., 1987b, *Strefa podmiejska jako przedmiot badań geograficznych. Próba syntezy*, Przegląd Geograficzny, 59, 1-2, s. 65-79.
- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, Turyzm, 5, 2, s. 87–103.
- Liszewski S., 2005, *Przestrzeń turystyczna w ujęciu podmiotowym. Przyczynek do dyskusji o przestrzeni w geografii*, [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 1, ŁTN, Łódź, s. 50–60.
- Liszewski S., Maik W. (red.), 2005, *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz.
- Liszewski S., Maik W. (red.), 2000, *Osadnictwo*, [w:] *Wielka Encyklopedia Geografii Świata*, t. 19, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.

- Macnaghten P., Urry J., 2005, *Alternatywne przyrody. Nowe myślenie o przyrodzie i społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Maik W., 1976, *Analiza funkcjonalna sieci osadniczej podregionu kalisko-ostrowskiego*, Seria Geografia, 11, UAM, Poznań.
- Maik W., 1988, *Rozwój regionalnych i krajowych układów osadnictwa*, Seria Geografia, 37, UAM, Poznań.
- Maik W., 1992a, *Podstawy geografii miast*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Maik W., 1992b, *Problematyka rozwoju polskiej geografii społeczno-ekonomicznej w świetle paradygmatycznych modeli pojęciowych*, Przegląd Geograficzny, 44, 3-4, s. 231-246.
- Maik W., 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] Maik W. (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 19-28.
- Maik W., 2005, *Wprowadzenie*, [w:] Liszewski S., Maik W. (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie geograficznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz, s. 9-17.
- Maik W., 2012, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii geografii miast*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Stachowski J., 1995, *Preteoretyczne modele pojęciowe w geografii społecznej i ich rola w budowie teorii i wyjaśnianiu zjawisk społeczno-przestrzennych*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica, 19, s. 5-20.
- Mantey D., 2011, *Żywiłowość lokalizacji osiedli mieszkaniowych na terenach wiejskich obszaru metropolitalnego Warszawy*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Markowski T., Strzelecki Z. (red.), *Obszary urbanizacji i semiurbanizacji wsi polskiej a możliwości ich rozwoju w ramach PROW 2007-2013*, Studia, 119, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
- Markowski T., Turała M. (red.), 2012, *Territorial cohesion policy in Poland – issues in impact assessment*, Studia Regionalia, 33, Warszawa.
- Massey D., 1998, *Power-geometries and the politics of space-time*, Hettner-Lecture, Department of Geography, University of Heidelberg, Heidelberg.
- Matczak A., 1985, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, [w:] Straszewicz L. (red.), *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica, 5, s. 299–312.
- Matczak A., 1986, *Budownictwo lotniskowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica, 7, s. 137–165.
- Matczak A., 1987, *Próba określenia funkcji wypoczynkowej osiedli podmiejskich na przykładzie Kolumny, Turyzm*, 3, s. 55–85.
- Matczak A., 1991, *Przemiany przestrzenne wsi położonych w strefie podmiejskiej Łodzi na przykładzie rejonu Grotnik*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica, 14, s. 33–46.

- Michalski W., Suliborski A., 1989, *Region miejski Nysy w świetle powiązań społeczno-gospodarczych*, Studia Społeczno-Ekonomiczne, t. 14, Opole.
- Mierzejewska L., 2008, *Zrównoważony rozwój miasta: aspekty planistyczne*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 5, s. 49-70.
- Milewska-Osiecka K., 2010, *Nowe budownictwo mieszkaniowe aglomeracji łódzkiej – zróżnicowanie i struktura przestrzenna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Murdoch J., 2006, *Post-structuralist geography*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Olechnicka A., Wojnar K. (red.), 2013, *Terytorialny wymiar rozwoju: Polska z perspektywy badań ESPON*, ESPON, Warszawa.
- Pacione M., 1984, *Rural Geography*, Harper and Row, London.
- Pacione M., 1986, *Progress in agricultural geography*, Croom Helm, London – Sydney – Dover – New Hampshire.
- Pączka S., 1967, *Z problematyki badań ośrodków i funkcji lokalnych*, [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 18–31.
- Pahl R., 1965, *Urbs in rure*, Geographical Paper, 2, London School of Economics, London.
- Philips M., 2005, *Differential Productions of Rural Gentrifications: Illustrations from North and South Norfolk*, Geoforum, 36, s. 477–494.
- Pilichowski A., 2005, *Presja miejska na obszary wiejskie. Perspektywa socjologiczna*, [w:] Jażdżewska I. (red.), XVIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 101-110.
- Pióro Z. (red.), 1982, *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii czynnikowej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.
- Pióro Z., 1982, *Główne nurty ekologii społecznej*, [w:] Pióro Z. (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii czynnikowej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa, s. 7-51
- Piotrowski W., 1982, *Struktury społeczno-przestrzenne gmin*, [w:] Pióro Z. (red.) *Przestrzeń i społeczeństwo*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa, s. 191-206.
- Plit F., 2005, *Paul Vidal de la Blache – krajobraz – obraz i geograficzna metoda jego interpretacji*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 4, Sosnowiec, s. 26-31.
- Próba delimitacji obszaru metropolitalnego Łodzi na podstawie ruchu wędrownikowego ludności w latach 1989-2007*, praca zbiorowa, 2008, Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź.
- Prochownik A., 1975, *Urbanizacja wsi czy deruralizacja?*, Czasopismo Geograficzne, 46, 4, s. 399-405.

- Rajman J., 1994, *Przemiany społeczno-gospodarcze osadnictwa wiejskiego (przegląd problematyki badawczej)*, [w:] *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce, lata 1918-1993*, tom II, Kierunki badań naukowych, PTG, KGOiL, Łódź, s. 93-109.
- Rakowski W., 1975, *Procesy urbanizacji wsi. Na przykładzie województwa warszawskiego*, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 50, Warszawa.
- Rembowska K., 1990, *Wsie depopulacji w oczach ich mieszkańców*, [w:] Michalski W. (red.), *Wyludnianie się wsi w Polsce centralnej (na przykładzie województwa piotrkowskiego)*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 206-222.
- Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., 2005, *Środowisko człowieka – nowe perspektywy badawcze*, [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 1, ŁTN, Łódź, s. 103-115.
- Rembowska K., 2006, *Tożsamość jako czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] *Przestrzenne zróżnicowanie procesów transformacji społeczno-gospodarczej w regionie łódzkim*, A. Jewtuchowicz, A. Suliborski (red.), Wyd. UŁ, Łódź, s. 71-84.
- Rembowska K., 2007, *Globalizacja, multikulturalizm i przemiany tożsamości*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 8, s. 3-14.
- Rykiel Z., 1977, *Urbanizacja – ujęcie teoretyczne oraz aspekty procesu. Próba oceny*, Przegląd Geograficzny, 49, 1, s. 27-42.
- Rykiel Z., 2002, *Koncepcje i delimitacje wielkomiejskich form osadniczych w Polsce*, [w:] Jażdżewska I. (red.), XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, KGMiT, Łódź, s. 9-19.
- Sagan I., 2001, *Geografia regionalna a przemiany metodologii badań społeczno-ekonomicznych*, [w:], *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, I. Sagan, M. Czepczyński (red.), Bogucki Wyd. Naukowe, Gdańsk-Poznań, s. 43-54.
- Sayer A., 1984, *Method and social science*, Hutchinson, London.
- Śleszyński P., 2003, *Rozkład przestrzenny działalności w aglomeracji warszawskiej*, Przegląd Geograficzny, 75, 2, Warszawa, s. 403-432.
- Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Smętkowski M., 2013, *Miasta jako bieguny wzrostu*, [w:] Olechnicka A., Wojnar K. (red.), *Terytorialny wymiar rozwoju: Polska z perspektywy badań ESPON*, Warszawa, s. 31-47.
- Soja E., 1996, *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*, Blackwell London.
- Starosta P., 1995, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Starosta P., Rokicka E. (red.), 2003, *Postawy mieszkańców gmin polskich wobec środowiska przyrodniczego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Staszewska S., 2012, *Przekształcenia urbanistyczne osiedli wiejskich strefy podmiejskiej dużego miasta*, Barometr Regionalny, Analizy i Prognozy, 4, s. 53-68.
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace Habilitacyjne, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Stolarski F., 1998, *Godzianów. Z życia społecznego i gospodarczego wsi*, ŁTN, Łódź.
- Straszewicz L. (red.), 1967, *Ośrodki lokalne*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Straszewicz L., 1954, *Strefa podmiejska Łodzi*, Przegląd Geograficzny, 26, 4, s. 182–197.
- Straszewicz L., 1957, *Problemy rolnicze strefy podmiejskiej Łodzi*, Przegląd Geograficzny, 29, 1, s. 87–110.
- Straszewicz L., 1985, *Strefa podmiejska. Pojęcia i definicje*, [w:] Straszewicz L. (red.), *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 5, s. 7-16.
- Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020*, 2011, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Strzelecki Z., 2008, *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Suliborski A., 1976, *Środowisko mieszkaniowe miasta jako przedmiot badań geografii osadnictwa*, Acta Universitatis Lodziensis, Seria II, 7, s. 123-135.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A., 2002, *Funkcjonalne przemiany i integracja systemu miast w regionie łódzkim*, [w:] Jewtuchowicz A., Suliborski A. (red.), *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska, Fundacja Inkubator, Łódź, s. 168–210.
- Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A., Przygodzki Z. (red.), 2010, *Łódzka metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, Wyd. Biblioteka, Łódź.
- Suliborski A., Wójcik M., Walkiewicz D., 2010, *Funkcje i struktura funkcjonalna Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] Jewtuchowicz A., Wójcik M. (red.), *Łódzka Metropolia. Problemy integracji gospodarczej*, Wyd. Biblioteka, Łódź, s. 21-39.
- Szacki J., 1983, *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa.

- Szczepański M. S., 2005, *Spoločności lokalne i regionalne a ład kontynentalny i globalny*, [w:] Wesołowski W. (red.), *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości*. Polska, Europa, Świat, Scholar, Warszawa, s. 121-140.
- Szczęśny R., 1996, *Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN 1956-1996*, Przegląd Geograficzny, 58, 1-2, s. 3-18.
- Szkup R., 2003, *Kształtowanie podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej. Przykład zachodniego sektora strefy podmiejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sztompka P., 2003, *Socjologia*, Znak, Kraków.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków.
- Szulc H., 1963, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.*, Monografie Śląskie, Ossolineum, Wrocław.
- Szulc H., 1988, *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim*, IGiPZ PAN, Prace Geograficzne, 149.
- Szulc H., 1994, *Osadnictwo wiejskie Polski w pracach geograficzno-historycznych w latach 1918-1993*, [w:] *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce, lata 1918-1993*, tom II, Kierunki badań naukowych, PTG, KGOiL, Łódź, s. 77-92.
- Szulc H., 1995, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Prace Geograficzne, 163, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Szurowa B., 1995, *Przemiany osadnictwa wiejskiego na Kielecczyźnie w dobie powłaśczeniowej. Zmiany układu przestrzennego wsi*, Muzeum Wsi Kieleckiej, Kielce.
- Szymańska D., 2009, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tazbir J., 1998, *Kultura szlachecka w Polsce*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Tkocz J., 1998, *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tuan H. F., 1977 [wyd. pol. 1987], *Space and Place. The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Turowski J., 2000, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Węclawowicz G., 2007, *Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Wieruszewska M., 2012, *Lokalne, globalne, ponowoczesne wymiary kultury wsi*, [w:] *Spoločne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej*, A. Rosner (red.). IR-WiR, Warszawa, s. 189-211.
- Więclaw-Michniewska J., 2006, *Krakowskie suburbia i ich społeczność*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Wilczyński W., 2003, *Autonomia i jedność geografii. Studium metodologiczne*, ŁTN, Łódź.

- Winid W., 1937, *Miasto i wieś w krajobrazie geograficznym i ich rola w życiu gospodarczym i społecznym*, Czasopismo Geograficzne, 15, 1, s. 4–18.
- Włodarczyk B., 2009, *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wojciechowska J., 1998, *Kolonizacja turystyczna terenów nadpilicznych*, ŁTN, Łódź.
- Wojciechowska J., 2009, *Procesy i uwarunkowania rozwoju agroturystyki w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M., 2006a, *Przemiany siedlisk wsi pod wpływem urbanizacji we wschodnim paśmie aglomeracji łódzkiej (koluszkowsko-brzezińskim)*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 7, s. 201–213.
- Wójcik M., 2006b, *Główne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich województwa łódzkiego*, [w:] Głębocki B., Kacprzak E. (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa – sukcesy i niepowodzenia*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 163–176.
- Wójcik M., 2008, *Przemiany społeczno-gospodarcze wsi w okresie transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M., 2009a, *Spółeczna geografia wsi*, Czasopismo Geograficzne, 80, 1-2, s. 42–62.
- Wójcik M., 2009b, *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa wiejskiego w okolicach Łowicza (XI–XIV w.)*, [w:] Domańska L., Kittel P., Forysiak J. (red.), *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa, Środowisko – Człowiek – Cywilizacja*, t. 2, Seria Wydawnicza Stowarzyszenia Archeologii Środowiskowej, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 257–264.
- Wójcik M., 2010a, *Struktura i działanie – geograficzno-społeczna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie programu „Odnowa wsi”*, [w:] Kacprzak E., Kołodziejczak A. (red.), *Rola środków Unii Europejskiej w rozwoju obszarów wiejskich*, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. XXIV, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa, s. 186–201.
- Wójcik M., 2010b, *Wieś metropolitalna – podstawowe pojęcia i koncepcje badawcze*, [w:] Liszewski S. (red.), *Obszary metropolitalne we współczesnym środowisku geograficznym*, PTG Oddział Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Łódź, s. 229–238.
- Wójcik M., 2010c, *Zmiany funkcji obszarów wiejskich w województwie łódzkim w ujęciu koncepcji bazy ekonomicznej (1999–2007)*, [w:] Wójcik M. (red.), *Studia nad bazą ekonomiczną miast i rynkiem pracy w województwie łódzkim*, Karpacki Instytut Rozwoju Regionalnego w Nowym Sączu, Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, Nowy Sącz–Łódź, s. 57–69.
- Wójcik M. (red.), 2010d, *Studia nad bazą ekonomiczną miast i rynkiem pracy w województwie łódzkim*, Karpacki Instytut Rozwoju Regionalnego w Nowym Sączu, Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, Nowy Sącz–Łódź.
- Wójcik M., 2011, *Koncepcje „nowej” geografii regionalnej*, [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geogra-*

- ficznej, *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 6, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 53-72.
- Wójcik M., 2012a, *Geografia wsi w Polsce, Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wójcik M., 2012b, *Funkcje gospodarcze jako wyraz rozwoju lokalnych rynków pracy. Próba metodyczna na przykładzie obszarów wiejskich województwa łódzkiego*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Wiejskie rynki pracy – zasoby, aktywizacja, nowe struktury*, Studia KPZK PAN, CXLV, s. 256-277.
- Wójcik M., 2013a, *Territorial identity of countryside residents in the suburban areas of Łódź, Poland*, *Quaestiones Geographicae*, 32, 2, s. 69-79.
- Wójcik M., 2013b, *The Farmers' Calendar as an example of a cultural factor shaping the knowledge about the countryside and agriculture in Poland*, Chmieliński P., Bauer-Nawrocka A. (red.), *Knowledge as a factor of rural development*, European Rural Development Network, 10, s. 173-183.
- Woods M., 2005, *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*, Sage, London.
- Woods M., 2009a, *Exploring the uneven geographies of 'Rural Geography', Commentary on M. Kurtz and V. Craig, 'Constructing rural geographies in publication'*, *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 8, 2, pp. 394-413.
- Woods M., 2009b, *Rural geography*, [in:] R. Kitchin, N. Thrift (eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 9, Elsevier, Amsterdam, pp. 429-441.
- Woods M., 2011, *Rural*, Routledge, London – New York.
- Zaborski B., Wrzosek A., 1937–1939, *Antropogeografia*, Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.
- Zagożdżon A., 1964, *Problematyka zespołów osadniczych*, *Czasopismo Geograficzne*, 35, 3-4, Wrocław, s. 387-398.
- Zagożdżon A., 1983, *Modele sieci osadniczej w regionach górskich na tle współczesnych przemian osadnictwa*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 506, 32, pp. 31-77.
- Zarycki T., 2000, *O niektórych dylematach współczesnych badań nad przestrzenią społeczną*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 4, s. 5-22.

Na zakończenie pragnę podziękować za pomoc, której udzieliły mi osoby współpracujące ze mną w rodzimej jednostce naukowo-dydaktycznej – Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, tj. prof. Andrzej Suliborski (kierownik Katedry), prof. Krystyna Rembowska, dr Danuta Walkiewicz, dr Paulina Tobiasz-Lis, dr Anita Kulawiak, dr Karolina Dmochowska-Dudek. Bez ich wsparcia nie zrealizowałbym tak wielu założonych w ostatnich latach celów. Dziękuję również wszystkim, zwłaszcza recenzentom artykułów oraz dyskutantom (również adwersarzom) podczas konferencji i spotkań naukowych, których uwagi i polemiki zwracały mi uwagę na problemy, fakty, zjawiska, których sam nie byłem w stanie dostrzec.

Podziękowania składam również, nie pierwszy raz, mojej rodzinie – żonie Marcie, dzieciom – Adasiowi i Zosi oraz rodzicom, którzy dzielnie znoszą moje ciągłe „wędrowki” do biurka pod oknem, zza którego roztacza się widok na wieś.

SPIS TABEL

Tabela 1. Charakterystyka typów funkcjonalnych obszarów wiejskich.....	28
Tabela 2. Zmiany liczby ludności w województwie łódzkim oraz w wybranych podsystemach osadniczych w regionie (1995-2012).....	65
Tabela 3. Typologia funkcjonalna obszarów strefy podmiejskiej w zakresie działalności pozarolniczych	71
Tabela 4. Funkcje egzogeniczne obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej.....	75
Tabela 5. Wsie wybrane do badań terenowych.....	80
Tabela 6. Typologia zagospodarowania działek siedliskowych w badanych wsiach	82
Tabela 7. Rodzaje włączenia nowej zabudowy w strukturę badanych siedlisk...	113

SPIS RYCIN

Ryc. 1. Schemat postępowania badawczego	14
Ryc. 2. Miejskie i wiejskie obszary funkcjonalne.....	29
Ryc. 3. Struktura funkcji egzogenicznych obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej w 2010 r.	70
Ryc. 4. Typy działalności pozarolniczych na obszarach wiejskich w gminach aglomeracji łódzkiej.....	72
Ryc. 5. Rozmieszczenie funkcji egzogenicznych na obszarach wiejskich w gminach aglomeracji łódzkiej.....	76
Ryc. 6. Położenie wsi wybranych do badań terenowych w ŁAM	80
Ryc. 7. Struktura działek siedliskowych według typów zagospodarowania przestrzennego	95
Ryc. 8. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i powierzchni	96
Ryc. 9. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i okresu powstania budynku mieszkalnego	96
Ryc. 10. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i estetyki budynku mieszkalnego	97
Ryc. 11. Zróżnicowanie działek siedliskowych według typu zagospodarowania i charakteru zieleni	97
Ryc. 12. Zróżnicowanie działek siedliskowych według charakteru ogrodu i typu zagospodarowania.....	98
Ryc. 13. Przykład powstawania nowych osi siedliska (prostokątnych). Wieś Plichtów.	113
Ryc. 14. Przykład wypełniania siedliska po przeciwległej stronie osi siedliska. Wieś Moskwa.....	114

Ryc. 15.	Przykład separacji nowej zabudowy (kompleks obiektów). Wieś Grabina.....	114
Ryc. 16.	Przykład wypełniania siedliska wsi pomiędzy działkami zabudowanymi. Wieś Bronisin Dworski	115
Ryc. 17.	Pochodzenie terytorialne respondentów głównych typach zabudowy	124
Ryc. 18.	Respondenci według poziomu wykształcenia.....	125
Ryc. 19.	Respondenci według wykonywanego zawodu (rodzaju aktywności ekonomicznej)	125
Ryc. 20.	Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie „Jakie skojarzenia ma Pani/Pan ze słowem wieś?”	127
Ryc. 21.	Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie „Czy Pani/Pana zdaniem współczesna wieś odróżnia się pod jakimiś względami od innych miejsc życia i pracy (np. miast)?.....	128
Ryc. 22.	Struktura odpowiedzi respondentów w poleceniu dotyczącym określenia roli (rangi) przyrody w życiu mieszkańca wsi	130
Ryc. 23.	Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie „W jaki sposób korzysta (kontaktuje się, obcuje) Pani/Pan z przyrody?”	130
Ryc. 24.	Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące głównego motywu wyboru konkretnej wsi jako nowego miejsca zamieszkania...	131
Ryc. 25.	Poziom identyfikacji nowych i zasiedziałych mieszkańców z wybranymi obszarami.....	134
Ryc. 26.	Stosunek respondentów do miejsca zamieszkania	135
Ryc. 27.	Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących pozytywnych konsekwencji napływu nowych mieszkańców	137
Ryc. 28.	Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących negatywnych konsekwencji napływu nowych mieszkańców	137
Ryc. 29.	Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących wskazania walorów własnej wsi	138
Ryc. 30.	Struktura odpowiedzi respondentów dotyczących wskazania wad własnej wsi.....	139

SPIS FOTOGRAFII

Fot. 1.	Linia zabudowy zagrodowej we wsi Dobroń Mały (gmina Pabianice)	87
Fot. 2.	Zabudowa zagrodowa we wsi Stary Imielnik (gmina Stryków)	87
Fot. 3.	Zabudowa pseudozagrodowa we wsi Maciejów (gmina Zgierz). W przedłużeniu działki siedliskowej pola w formie długopasmowej.....	88
Fot. 4.	Zabudowa zagrodowa (typ niepełny) we wsi Stare Krasnodęby (gmina Aleksandrów Łódzki)	88
Fot. 5.	Zabudowa zagrodowa we wsi Prusinowiczki (gmina Lutomiersk)	89
Fot. 6.	Tradycyjny budynek mieszkaniowy w pseudozagrodowym typie zagospodarowania siedliska w wsi Dzierżazna (gmina Zgierz).....	89
Fot. 7.	Nowy budynek mieszkaniowy w pseudozagrodowym typie zagospodarowania siedliska w wsi Dzierżazna (gmina Zgierz).....	90
Fot. 8.	Zabudowa pseudozagrodowa we wsi Kudrowice (gmina Pabianice).....	90
Fot. 9.	Zabudowa pseudozagrodowa we wsi Maciejów (gmina Zgierz).....	91
Fot. 10.	Jednorodzinny (prosty) typ zabudowy we wsi Bronisin Dworski (gmina Rzgów)	91
Fot. 11.	Jednorodzinny (prosty) typ zabudowy we wsi Dzierżazna (gmina Zgierz).....	92
Fot. 12.	Jednorodzinny (prosty) typ zabudowy we wsi Maciejów (gmina Zgierz).....	92
Fot. 13.	Zabudowa rezydencjalna we wsi Bartolin (gmina Stryków).	93
Fot. 14.	Zespół zabudowy rezydencjalnej we wsi Łobódź (gmina Aleksandrów Łódzki)	93
Fot. 15.	Zabudowa rezydencjalna we wsi Bartolin (gmina Stryków).	94
Fot. 16.	Zespół zabudowy rezydencjalnej we wsi Plichtów (gmina Nowosolna)	94
Fot. 17.	Towarowe gospodarstwo rolne we wsi Dzierżazna (gmina Zgierz).....	99
Fot. 18.	Destrukcja zabudowy zagrodowej we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk)	99
Fot. 19.	Opuszczona zagroda we wsi Bartolin (gmina Stryków).....	100
Fot. 20.	Degradujące się budownictwo zagrodowe we wsi Dobroń Mały (gmina Dobroń)	100
Fot. 21.	Destrukcja zabudowy zagrodowej we wsi Maciejów (gmina Zgierz)	101
Fot. 22.	Kontrasty w krajobrazie wsi Babiczki (gmina Lutomiersk). Wysoka estetyka nowych obiektów mieszkalnych <i>versus</i> „zdziczenie” przestrzeni publicznej	101
Fot. 23.	Dysfunkcje w krajobrazie wsi Biała (gmina Zgierz).....	102
Fot. 24.	Szata informacyjna podporządkowana rozwojowi funkcji rezydencjalnej. Wieś Babiczki (gmina Zgierz)	102

Fot. 25. Funkcje rolnicze w sąsiedztwie kompleksów zabudowy rezydencjalnej. Wieś Dobroń Mały (gmina Dobroń)	103
Fot. 26. Krajobraz rolniczy (otwarty) we wsi Bartolin (gmina Stryków).....	103
Fot. 27. Przekształcanie gruntów rolnych w działki budowlane. Wieś Moskwa (gmina Nowosolna).....	104
Fot. 28. Ogrodzenie całkowicie separujące własność („zamknięte”) od przestrzeni wsi. Wieś Babiczki (gmina Lutomiersk)	104
Fot. 29. Ogrodzenie „półotwarte” we wsi Bartolin (gmina Stryków). Przykład dysfunkcji w krajobrazie wynikających z niedopasowania formy ogrodzenia (betonowy płot) do zagospodarowania działki.....	105
Fot. 30. Ogrodzenie „półotwarte” we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk). Przykład udanej kompozycji zagospodarowania działki i jej ogrodzenia	105
Fot. 31. Ogrodzenie „otwarte” od strony drogi publicznej i „zamknięte” od strony sąsiada. Wieś Biała (gmina Zgierz).....	106
Fot. 32. Roślinność jako naturalna forma odgrodzenia własności w wiejskiej przestrzeni. Wieś Babiczki (gmina Lutomiersk).....	106
Fot. 33. Dysfunkcjonalne zróżnicowanie ogrodzeń w przestrzeni wsi. Wieś Babiczki (gmina Lutomiersk)	107
Fot. 34. Dysfunkcjonalne formy ogrodzeń w przestrzeni wsi. Wieś Prusinowiczki (gmina Lutomiersk)	107
Fot. 35. Tradycyjny ogród przez zabudowaniami zagrodowymi. Wieś Bartolin (gmina Stryków).....	108
Fot. 36. Połączenie tradycyjnych form zieleni przydomowej z nowymi elementami (iglaki). Wieś Bartolin (gmina Stryków).....	108
Fot. 37. Nowe formy organizacji terenów zielonych przy zagrodowej formie zagospodarowania. Wieś Dobroń Mały (gmina Dobroń).....	109
Fot. 38. Nowe formy organizacji terenów zielonych przy pseudozagrodowej formie zagospodarowania. Wieś Dzierżązna (gmina Zgierz).....	109
Fot. 39. Przykład typowego zagospodarowania (okólnego) rezydencjalnej działki siedliskowej roślinnością (w trakcie realizacji). Wieś Moskwa (gmina Nowosolna).....	110
Fot. 40. Dostosowanie zastanej roślinności do rezydencjalnej formy zagospodarowania działki siedliskowej. Wieś Moskwa (gmina Nowosolna).....	110
Fot. 41. Przyłącze energetyczne. Przygotowania do realizacji inwestycji we wsi Hermanów (gmina Pabianice)	116
Fot. 42. Przygotowania do realizacji inwestycji we wsi Łućmierz (gmina Zgierz).....	116

Fot. 43. Utwardzanie drogi gruntowej gruzem. Przygotowania do budowy kompleksu nowej zabudowy mieszkaniowej. Gmina Dobroń.	117
Fot. 44. Początek inwestycji budowlanej we wsi Plichtów (gmina Nowosolna) ..	117
Fot. 45. Etap zaawansowanej budowy obiektu rezydencjalnego (teren dawnej działki rekreacyjnej) we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk)	118
Fot. 46. Nowe pasmo osadnicze wzdłuż dawnej granicy pól w rozłogu we wsi Babiczki (gmina Lutomiersk)	118
Fot. 47. Wypełnienie siedliska przez nową zabudowę we wsi Kudrowice (gmina Pabianice)	119
Fot. 48. Nowe pasmo osadnicze wzdłuż dawnej granicy pól w rozłogu we wsi Maciejów (gmina Zgierz)	119
Fot. 49. Nowe pasmo osadnicze (obustronne) wzdłuż drogi gruntowej we wsi Stare Krasnodęby (gmina Aleksandrów Łódzki)	120
Fot. 50. Wypełnienie siedliska przez nową zabudowę (naprzeciwległe) we wsi Moskwa (gmina Nowosolna)	120
Fot. 51. Wypełnienie wewnętrzne siedliska (zagrodowego) we wsi Biała (gmina Zgierz)	121
Fot. 52. Wypełnienie wewnętrzne siedliska (zagrodowego) we wsi Kudrowice (gmina Pabianice)	121

ZAŁĄCZNIK 1

Pytania z wywiadu kwestionariuszowego wykorzystane w pracy

1. Jakie skojarzenia ma Pani/Pan ze słowem „wieś”?

.....

2. Czym Pani/Pana zdaniem współczesna wieś odróżnia się od innych miejsc życia i pracy, np. małych, dużych miast?

.....

3. Proszę określić w skali od 5 (najwyższy stopień) do 1 (najniższy stopień) siłę przywiązania do podanych niżej obszarów:

Polska	5 – 4 – 3 – 2 – 1
region łódzki	5 – 4 – 3 – 2 – 1
Łódź	5 – 4 – 3 – 2 – 1
gmina	5 – 4 – 3 – 2 – 1
moja wieś	5 – 4 – 3 – 2 – 1

4. Jakie walory oraz wady ma wieś, w której Pani/Pan mieszka?

walory:.....

wady:.....

5. Proszę określić swój stosunek do wsi (jako miejsca zamieszkania).

- a. zarówno z miejscem jak i z mieszkańcami czuję się związany
- b. z miejscem czuję się związany, ale mieszkający tu ludzie są mi obojętni
- c. zarówno miejsce, jak i mieszkający tu ludzie są mi obojętni
- d. nie lubię tego miejsca i mieszkańców, chciał(a)bym się stąd wyprowadzić

6. Proszę określić w podanej niżej skali własną potrzebę do utrzymywania kontaktów (różnych relacji, związków) z tzw. „starymi” (zasiedziałyymi) mieszkańcami wsi.

5 (bardzo duża potrzeba) – 4 (duża potrzeba) – 3 (obojętność) – 2 (mała potrzeba) – 1 (bardzo mała potrzeba)

7. Proszę określić w podanej niżej skali własną potrzebę do utrzymywania kontaktów (różnych relacji, związków) z tzw. nowymi mieszkańcami wsi.

5 (bardzo duża potrzeba) – 4 (duża potrzeba) – 3 (obojętność) – 2 (mała potrzeba) – 1 (bardzo mała potrzeba)

8. Jakie Pani/Pana zadaniem są pozytywne i negatywne aspekty (konsekwencje) napływu nowych mieszkańców do wsi

pozytywne.....

negatywne.....

9. Proszę określić rolę przyrody we własnym życiu (codziennych działaniach, relacjach).

bardzo ważna (5), ważna (4), obojętna (3), mało ważna (2), w ogóle nie jest ważna (1)

10. W jaki sposób korzysta Pan/Pani z przyrody (kontaktuje się, obcuje z przyrodą)?

.....

11. Jaki był główny motyw wyboru tej wsi jako miejsca zamieszkania? /pytanie dla nowych mieszkańców/

.....

Płeć: a. kobieta, b. mężczyzna

Wiek: a. do 25 lat, b. 26-40 lat, c. 41-60 lat, d. powyżej 60 lat

Wykształcenie: a. podstawowe i niepełne podstawowe, b. zawodowe zasadnicze, c. średnie, d. wyższe

Zawód wykonywany (rodzaj aktywności ekonomicznej)

Imigrant po 1994 r.: tak* nie *skąd przybył(a)

Nazwa wsi

Nr wywiadu

Typ zagospodarowania działki

